METHODICKÉ NAVEDENÍ,

JAK UČITI MLUVNICI

VE ŠKOLE OBECNÉ A MĚŠŤANSKÉ.

PRO UČITELE A KANDIDÁTY UČITELSTVÍ

SEPSAL

JOSEF RŮŽIČKA,
řídící učitel ve Zbraslavicích.

DRUHÉ, ZCELA NOVÉ VYDÁNÍ.

V PRAZE 1882.
NAKLADATEL M. KNAPP, KNIHKUPEC
V KARLÍNĚ.

Slovo ku ctěnému učitelstvu.

Spisuje dílko toto snažil jsem se především, ukázati učitelům mladším, jak jest si počínati, aby mluvnice, tento nejméně zajímavý předmět učebný, děti přece zajímala. Nejprvnější podmínkou tu jest, aby každý výklad děl se na základě věty nebo vět, na tabuli napsaných. Tyto věty jsou při mluvnici tím, čím jest při věcném učení obraz. Deset vět, toliko ústně pronesených, nemá té působivosti, jako jedna věta, před oči postavená. Věta tato budiž krátka a neobsahuj — možno-li — nic jiného než to, čeho učitel právě potřebuje. Na tuto větu učitel nechť vždy se odvolává, kdykoliv opakuje, kdykoli znova vysvětluje, tak aby tato věta po celý rok byla dětem upomínkou na to, co jí bylo vysvětleno. Ale i následujícího roku nedobře jest, sháněti se po jiném vzorci; neboť čím trvaleji utkví jeden vzorec v paměti dítěte, tím trvaleji utkví v ní i výklad a vše, co ke vzorci tomu se táhne. Druhá podmínka — a ta ovšem má svou platnosť i při jiných předmětech — tu jest, aby učitel mluvil co nejméně, žákům pak aby dal mluviti co nejvíce. Nepovídejme tedy dětem, co věděti již mohou nebo čeho samy mohou se dopátrati, nýbrž tažme se na to, dejme žákům povědĕti to. Tak stane se vyučování zábavnou rozpravou, jinak bylo by nudnou přednáškou. Ale i při nejlepší methodě, trvala-li by rozprava celou hodinu, unavila by děti. Přírodopisné a přírodozpytné rozpravy, potom výklady zeměpisné a dějepisné udrží děti při napnuté pozornosti celou hodinu, nikoli však rozpravy mluvnické. Proto dobře jest, věnovati výkladu toliko půl hodiny, druhé pak půl hodiny písemnému cvičení, a to ovšem na tutéž látku. Však také na tomto praktickém upotřebení pravidel mluvnických mnoho záleží; záleží na něm více než na theorii samé. Theorie jest jenom prostředkem, správné mluvení a psaní cílem. Že pak prostředku toho — ač někteří před časem chtěli všecku grammatiku ze škol vypuditi — se držíme, děje se proto, že vede k cíli dříve a snadněji než pouhá mechanika. Kdyby všude, i v domácnosti, mluvilo se vždy správně, byla by snad theorie mluvnická zbytečna, ale to jen vzhledem ke mluvě, nikoli pak vzhledem ku psaní, jelikož správnému psaní nelze od slechu se přiučiti. Namítne se, třeba děti v domácnosti neslyšely mluvy správné, že ji za to slyší celý den ve škole od učitele a čtou v čí-

tankách. Námitka tato jest pravdiva, a je-li pravdiva, tu leží na snadě, že více jest potřebí oné theorie, která se táhne ku psaní, než té, jejíž předmětem jest mluva. A z toho jde, že na písemných cvičeních mluvnických více záleží, než na cvičeních ústních a tudíž že se jim má i více času věnovati. Zkušenosť učí, že i při nejlepší znalosti pravidel grammatických dopouští se pravopisných chyb ten, komu málo jest psáti, a naopak zase že správně psává, kdo třeba neznal pravidel, často psává, totiž přepisuje. Avšak i když více se píše než vykládá a analyzuje, přece možno sprostředkovati věc tak, aby ani theorie ujmy netrpěla. Nemusíť učitel dávať psáti žákům vždy toliko příklady samy, může i pravidlo samo i definici samu i stručné vysvětlení samo žákům diktovati. Či tím se žáci necvičí ve správném psaní? A když v následující hodině předešlé prve mají opakovati, a učitel k tomu účelu dává jim napsané pravidlo nebo vysvětlivku čísti, není to dobrou pomůckou paměti? Nemyslím, aby si žáci z těchto poznámek sestavili celou mluvnici a té aby se učili nazpaměť. Byť by žáci zároveň s denníkem zničili i poznámky, co na tom, ony dobrou službu svou již vykonaly.

Ve příčině denníku napadá mně, že někteří učitelé a dozorci učitelů chtěli a snad dosud chtějí, aby učitel přehlížel a opravoval netoliko úkoly na čtvrtkách a v čistých sešitech psané, než i cvičení v denníceh. To by byla práce přímo úmorná a k tomu všemu — zbytečná. Chodí-li učitel, když se píše, od lavice k lavici a důsledně-li k tomu přihlíží, aby žáci ve svých sešitech vždy opravili jak se opravilo na tabuli, a trestá-li po případě nedbalé žáky tím, že dá jim psáti chybně psané cvičení ještě jednou, a to v čase poškolním: tedy takovýto přísný dozor více spraví než všeliké opravování. A tímto bedlivým dozorem dosáhne učitel i toho, že žáci zvyknou písmu pozvolnému a úhlednému. Jenom bych radil, diktuje-li učitel, aby nediktoval po celých větách — zvláště v nižších odděleních — nýbrž toliko po jednom, po dvou slovech. Tam, kde učitel při pravopisném cvičení toliko se žákem na tabuli píšícím se zabývá nebo dokonce ke stolku se posadí, nelze diviti se, píší-li děti až hrůza chybně, a nelze diviti se, mají-li písmo nehezké.

Vydávaje po druhé tento spis svůj — první vydání mělo název „*Návod k vyučování mluvnici*“ — přeji si, aby se mu dostalo téhož laskavého přijetí jako při vydání prvním, které, ač hojnosť mělo nedostatků, přece pro některé své dobré stránky mezi užitečné spisy kritikou vřaděno bylo.

Spisovatel.

OBSAH.

Str.

Věta 3
Slovo 6
Slabika . . . . . —
Hláska (souhlásky a samohlásky) 7
[Dvouhlásky a polouhlásky] 8
Slova odvozená a slova složená 10
Podstatná jména 12
Podstatná jména dle významu (vlastní a obecná, hmotná a odtažitá) 18
Číslo podstatných jmen (podstatná jména hromadná) 18
Rod podstatných jmen 22
Skloňování podstatných jmen 23
První pád 25
Druhý pád 29
Třetí pád 32
Čtvrtý pád 33
Pátý pád 34
Šestý pád 35
Sedmý pád 36
Podstatná jména dvojného čísla 38
Sloveso 39
Osoba (rod) a číslo 41
Čas. Činné příčestí. Pomocné sloveso 42
Způsob 45
Způsob oznamovací a spojovací . . . . . —
Způsob neurčitý 48
Způsob rozkazovací 50
Způsob přestupovací čili přechodník 51
Jakost děje 56
1. Slovesa nedokonalá . . . . . —
a) Slovesa počínací . . . . . —
b) Slovesa trvací 57
c) Slovesa opětovací 58
d) Slovesa různodobá 59
2. Slovesa dokonalá 60
a) Slovesa okamžitá . . . . . —
b) Slovesa končící . . . . . —
Přehledná tabulka o vzniku některých sloves 63
O významě sloves 66
1. Slovesa předmětná . . . . . —
a) Slovesa přechodná 67
b) Slovesa nepřechodná 69
2. Slovesa podmětná (způsob dostižný) 71
3. Slovesa zvratná 73
O rodě sloves (trpné příčestí; určení původce) . . . . . —

Str.
Časování sloves 76
Třída I. . . . . —
Třída II. 78
Třída III. 79
Třída IV. 80
Třída V. 81
Třída VI. 82
Přídavná jména 83
O tvaru přídavných jmen 85
1. Neurčitá jména přídavná [*a*) vůbec *b*) přisvojovací] . . . . —
2. Určitá jména přídavná [*a*) trojího *b*) jednoho zakončení] . 91
Tvoření příd. jmen určitých [*a*) trojího *b*) jednoho zakončení] . 92
Skloňování přídavných jmen určitých 95
Stupňování přídavných jmen 101
Předložky 103
Náměstky 107
Náměstky osobné 108
Náměstky přisvojovací 114
Náměstky ukazovací 120
Náměstky vztažné 128
Náměstky tázací 132
Náměstky neurčité 133
Číslovky 134
Číslovky určité 135
Skloňování určitých číslovek 137
a) Základních . . . . . —
b) Řadových 140
c) Druhových 141
d) Násobných 142
Číslovky neurčité . . . . . —
Přívlastek 144
Příslovce 148
Příslovesné určení 151
Určení místa . . . . . —
Určení času 153
Určení spůsobu 154
Určení příčiny 157
Spojky 162
O větě složené . . . . . —
Věta souřadně složená . . . . . —
Věta podřadně složená 169
a) S vedlejší větou podmětnou . . . . . —
b) S vedlejší větou přísudkovou 172
c) S vedlejší větou předmětnou . . . . . —
d) S vedlejší větou přívlastkovou 174
e) S vedlejší větou příslovesnou 177
Vedlejší věta podmínečná 178
Vedlejší věta připouštěcí 179
Řeč přímá a nepřímá 181
Skracování vět 182
Věta mnohonásobně složená 187
Mezislovce 190
Slovo ku čtěnému učitelstvu.

Věta.

Na zemi žijí netoliko lidé, než i zvířata čili živočichové, a kromě lidí a zvířat spatřujeme tu také rostliny i jiné věci.

Lidem říkáme též osoby.

Jmenujte některé osoby, jež bývají ve škole, doma, na poli.

Jmenujte osoby, jež pracují o našem oděvu, o našem příbytku.

Jmenujte osoby, jež bydlí ve vsi, v městě.

Zvířata, rostliny a vše jiné, co kromě lidí kolem sebe vidíme, jsou věci; zvířata jsou věci živé, ostatní věci neživé.

Jmenujte některé věci živé!

Jmenujte *některé věci* neživé!

Povězte, co jest krejčí, truhlář, bednář, protože řemeslem se živí. (Krejčí jest řemeslník.)

Povězte, co jest kupec, pláteník, kramář, protože obchodem se zabývá. (Kupec jest obchodník.)

Povězte, co jest malíř, sochař, řezbář, protože v umění se zná. (Malíř jest umělec.)

Krejčí, kupec, malíř — jsou to osoby nebo věci? (Osoby.) O čem tedy mluvíme? (O osobách.) A co o nich pronášíme? (Pronášíme o nich, co jsou.)

Povězte, kým jest nebo bude Jan, Václav, Jiří. (Jan jest [bude] hodinářem.)

O kom jsme nyní mluvili — o osobách neb o věcech? (O osobách.) A co jsme o nich pronesli? (Pronesli jsme o nich, kým jsou nebo budou.)

Povězte, co jest pták, kůň, kapr. (Pták jest živočich.)
Povězte, co jest jabloň, růže, hřib. (Jabloň je strom.)
Povězte, co jest škola, stůl, nůž. (Škola jest budova.)

Mluvili jsme nyní zas o osobách? (Nikoli, o věcech jsme mluvili.) A co jsme o nich pronášeli? (Pronášeli jsme o nich, co jsou.)

Pozor! *Proneseme-li o osobě nebo věci, co jest nebo kým jest, pronesli nebo vyřkli jsme větu.* Opakujte!

Proneste takových vět sami několik!

Povězte, jaký jest (nebo bývá) žák, řemeslník, vojín.

Mluvíme nyní o osobách neb o věcech? A co o nich pronášíme?

Povězte, jaký jest dle barvy sníh, mech, inkoust; jaký jest dle chuti med, ocet, pelyněk; jaké jest dle hmatu sklo, jaká kůra smrku.

Mluvíme nyní o osobách neb o věcech? A co o nich pronášíme?

Proneseme-li o osobě neb o věci, jaká jest, vyřkli jsme větu. Opakujte!

Proneste ještě několik takových vět!

Povězte, čí jest tento hoch, tato dívka, toto péro, tato kniha.

Proneseme-li o osobě neb věci, čí jest, vyslovili jsme větu.

Proneste ještě několik takových vět!

Pověz, co děláš (činíš) ve škole; povězte, co činí učitel, kněz, rolník.

Pověz, co činí (svým hlasem) vlaštovka, žába, pes; povězte, co činí nebo vlastně, jaký zvuk vydává vítr, hrom, vůz; povězte, co se činí (děje) ve přírodě (blýská se, hřmí, prší.)

Proneseme-li, co sami konáme nebo co osoby nebo věci činí anebo co se děje, vyřkli jsme větu.

Proneste ještě několik takových vět!

Dívajíce se na osoby nebo věci, přemýšlíme, co ony jsou, jaké jsou, či jsou, co činí. Co si o osobách nebo věcech myslíme, můžeme povědčti jiným, neboť máme řeč. Řečí pronášíme tedy myšlénky své. Myšlénka řečí pronesená slove věta.

Co jest věta? O kom se pronášíme větami? (Větami

se pronášíme o osobách neb o věcech.) A co o nich povídáme? (Povídáme o nich buď co jsou, buď jaké jsou, buď čí jsou anebo co činí.)

Proneste několik vět, jimiž o osobě (o věci) vyříknete, co jest, dále jaká jest, dále čí jest, dále co činí.

Napíši několik těch vět na tabuli:

1. Truhlář jest řemeslník.
2. Bratr jest vojákem.
3. Led jest hladký.
4. Péro jest moje.
5. Kovář buší.

O kom mluvíme první větou? O kom druhou? O čem třetí, čtvrtou? O kom pátou?

Jméno osoby nebo věci, o které větou něco pronášíme, jest té věty **podmětem.**

Co pravíme o truhláři? (že jest řemeslník.) Co pravíme o bratrovi? . . .

Co o podmětě pravíme, to jest **výrokem** *věty.*

K následujícím podmětům připojte výroky: soudce (jest muž učený, jest spravedliv, soudí), holub (jest pták, jest čistoten, vrká), otec, matka, dítě.

K následujícím výrokům připojte podměty: — jest zámečníkem, — jest bílý, — jest ostrý, — jest vysoký, — jest náš, — jest váš, — zpívá, — modlí se.

Určete podmět a výrok vět ve článku 12. „Zvuky a hlasy" druhé čítanky!

Určete podmět a výrok vět ve článku 120. „Podzim" druhé čítanky!

Pozorujte, kolik podmětů má tato věta: Růže, karafiát, tulipán, pivoňka jsou květiny. Čím jsou podměty odděleny?

Kolik výroků má tato věta: Rolník oře, vláčí, seje, sklízí. Čím jsou výroky odděleny?

K následujícím výrokům připojte vždy několik vhodných podmětů: — jsou stromy chvojnaté. — jsou nástroje. — bydlí s námi doma. — obveselují nás svým zpěvem.

K následujícím podmětům připojte vždy několik výroků: Žák —. Kovář —. Truhlář —. Zralé obilí —. Pes —. Strom —.

Slovo.

Napíši tyto věty:

1. Rolník oře.
2. Malíř jest umělec.
3. Lékař jest muž učený.
4. Zlá společnosť kazí dobré mravy.
5. Zajíc jest velký škůdce polních plodin.

Tak jako na př. stůl nezáleží z jednoho toliko kusu, nýbrž složen jest z několika částí, tak i věty skládají se z částí, a těm částem říkáme *slova*. Každé slovo píše se zvlášť samo pro sebe.

Z kolika slov skládá se věta první? druhá? třetí? čtvrtá? pátá?

Napíši tyto věty:

1. Čtu.
2. Jdeš.
3. (Jan nepíše.) Počítá.
4. (Marie neplete.) Háčkuje.
5. (Dítě nespí.) Bdí.
6. Zpíváme.
7. Sedíte.
8. Kopají.

Pozorujte první větu! Není v ní sice pojmenován, kdo čte, ale přece každý ho hned uhodne. Kdo to jest? (Já sám.)

Také ve druhé větě není podmět uveden, ale každý se ho domyslí? Který to jest? (Ty.)

Třetí věta též se skládá pouze z výroku *počítá*, avšak u výroku tom i podmět jest obsažen. Který? (On [Jan]).

Z čeho se skládá čtvrtá věta? (Z pouhého výroku.) A který podmět se tu myslí? (Ona [Marie]).

Určete podmět 6., 7., 8. věty!

Z těchto vět poznáváte, že někdy jedno toliko slovo již jest větou.

Proneste sami několik takových vět!

Slabika.

Vyslovím pomalu *vo-da*. Kolik slov jsem pronesl? (Jedno.) Na kolikrát jsem je vyslovil? Kterou část toho slova vyslovil jsem prvním otevřením úst? (vo) Kterou druhým otevřením úst? (da.)

Vyslovím: *la-vi-ce.* Kolik slov jsem pronesl? (Jedno.) Z kolika částí skládá se slovo to? (Ze tří.) Která jest první, druhá, třetí část?

Vidíte tu, že i slova z částí se skládají, a to z částí, jež vždy jedním otevřením úst se vyslovují. *Takové části slov nazývají se* **slabiky.**

Z kolika tedy slabik skládá se slovo *voda?* Řekněte více dvouslabikých slov!

Kolikaslabiké jest slovo *lavice?* Řekněte více tříslabikých slov!

Hledejte slov čtyř- pětislabikých!

Na kolikrát vysloví se slovo *stůl?* Kolikaslabiké jest tedy? Povězte více jednoslabikých slov!

Hláska.

Řekněte několik slov jednoslabikých a určete, ze kterých hlásek se skládají.

Řekněte několik slov dvouslabikých, rozložte je ve slabiky a povězte potom, ze kterých hlásek skládá se první a ze kterých druhá slabika.

Vyslovím hlásku *p* (nikoli *pé*); vyslovil jsem ji pomocí jazyka nebo pomocí rtů? (Pomocí rtů.) Vyslovte *b, f, v, m!* Čeho jste užili při jich vyslovení? (Rtů.)

Pozor! *Hlásky, jež vyslovujeme pomocí rtů, slovou* **retné** *hlásky.* Opakuj!

Jmenujte retné hlásky!

Vyslov hlásku *l* (nikoli *el*)! Čeho jsme užili nyní při vyslovení té hlásky — jazyka nebo rtů? (Jazyka.) Vyslov *n, r, ň, ř!* Pomocí čeho je vyslovujete?

Hlásky, při jichž vyslovení užíváme jazyka, jmenují se hlásky **jazyčné.** Opakuj!

Jmenujte jazyčné hlásky!

Vyslovím hlásku *t* (nikoli *té*); vyslov ji též! Abych vyslovil *t*, musím jazykem naraziti na zuby. Co musím učiniti, chci-li vysloviti *t?* Užíváme tudíž při vyslovení hlásky *t* jazyka a zubů. Vyslov *t, d, ď, c, č, s, š, z, ž!* Čeho užíváme při vyslovování jich?

Hlásky, jež vyslovujeme pomocí jazyka a zubů, slovou **zubné** *hlásky.*

Jmenujte zubné hlásky!

Vyslov *g, h, ch, k!* Hlásky tyto ozývají se vzadu úst, v hrdle; vyslovujeme je hrdlem. Jak se proto jmenují? (Hrdelné.)

Jmenujte hlásky hrdelné!

Vyslov *j!* Abychom tuto hlásku vyslovili, musíme přiblížiti jazyk k hoření části úst, jež se jmenuje *podnebí*. Jaká hláska jest tedy *j?* (Podnebná.)

Poznali jste, že při vyslovování hlásek užíváme někdy rtů, někdy toliko jazyka, někdy jazyka a zubů, někdy hrdla, někdy podnebí.

Dejte pozor! Ušima slyšíme, uši jsou ústroje sluchu. Očima vidíme, co jsou tedy oči? (Ústroje zraku.) Co jest nos? (Ústroj čichu.) Rtoma, jazykem, zuby, hrdlem a podnebím mluvíme, co jsou tedy rty, jazyk, zuby, hrdlo a podnebí? (Ústroje mluvení, ústroje mluvní.)

Hlásky, jež se vyslovují pomocí ústrojů mluvních, slovou **souhlásky.** Opakuj!

Jmenujte souhlásky retné — jazyčné — zubné — hrdelné! Která jest souhláska podnebná?

Vyslov *a!* Užili jsme při jeho vyslovení rtů? (nikoli) jazyka? (nikoli) zubů? (nikoli) hrdla? (nikoli) podnebí? (nikoli). Hláska *a* vane nám z úst sama a nepomáháme si při jejím vyslovení žádným ústrojem mluvním.

Vyslov *e, i (y), o, u!*

Hlásky, při jejichž vyslovení neužíváme ústrojů mluvních a které nám téměř samy z úst vanou, slovou **samohlásky.** Opakuj!

Jmenujte samohlásky!

Dvouhlásky a polouhlásky.

Rozlož slovo *lípa* ve slabiky a slabiky rozlož v hlásky; z jakých a kterých hlásek skládá se první, druhá slabika? (První slabika se skládá ze souhlásky *l* a samohlásky *í*, druhá ze souhlásky *p* a samohlásky *a*.)

Rozlož nejprve ve slabiky a potom ve hlásky slova: řepa, ulice, oliva.

Vidíte tu, že každá slabika má svou samohlásku, při níž je souhláska, ba některou slabikou že jest pouhá samohláska. Samohláska tedy může sama o sobě býti již slabikou, však souhláska nikdy ne. Bez souhlásky slabika může býti, bez samohlásky však nikdy ne. Každá slabika má jednu samohlásku.

Jmenujte slova jednoslabiká a určete jejich samohlásku!

Napiši slovo *soud*. Kolik slabik má to slovo? (Jednu.) Ačkoli je toliko jednoslabiké, přece má dvě samohlásky *o* a *u*.

Avšak ty samohlásky nevysloví se každá zvlášť, nýbrž dohromady, a to tak, že v jediný zvuk splývají. Z té příčiny považujeme je, když takto v jediný zvuk splývají, ne za dvě samohlásky, nýbrž za jednu, již jmenujeme *dvouhláskou*. Některá slova mají tedy ve svých slabikách místo samohlásky dvouhlásku.

Rozložte ve slabiky tato slova: kohout, pouto, doupě, moudrosť — a určete, které samohlásky nebo dvouhlásky mají jednotlivé slabiky.

Vyhledejte sami slova s dvouhláskou!

Zkoumejte slovo *poučiti;* zde vidíte také samohlásky *o* a *u* pohromadě. Jsou zde dvouhláskou? (Ne.) Proč ne? (Protože nesplývají v jediný zvuk, nýbrž každá pro sebe zvlášť se vyslovuje.) Rozložte tedy to slovo ve slabiky! (Po-u-či-ti.)

Rozložte ve slabiky: doučiti, použiti!

Zkoumejte slovo *August!* Která jest první slabika? Z čeho se skládá? Vyslovují se ty samohlásky najednou nebo každá zvlášť? Čím tedy jsou? (Dvouhláskou.) Slovo *August* není české, nýbrž cizí, cizojazyčné. A cizojazyčných slov s dvouhláskou *au* užíváme v české řeči několik.

Hledejte jich! (Australie, Aurelie, Saul, Klaudius, Maurové, Taurus.)

Napiši souhlásku na př. *v*. Připoj k ní kteroukoli samohlásku! Dají se snadno i srozumitelně vysloviti? Vyslovte! *Va, ve, vy (vi), vo, vu* bývají slabikami mnohých slov.

Hledejte slov se slabikou *va — ve — vy — vo — vu*!

Připojím nyní k souhlásce *v* souhlásku, na př. *b;* dají-li pak se tyto dvě souhlásky snadno a srozumitelně vysloviti? (Nedají.) Také nenajdeme slov, ve kterých by *vb* bylo slabikou. Zkuste připojiti ku souhlásce *v* souhlásku *c, č, d, ď, h* . . . mohou-liž tvořiti slabiku? (Nikoli.) Vidíte z toho, že souhláska se souhláskou slabiky tvořiti nemohou. Avšak přece snad to může býti. Připojte ku souhlásce *v* souhlásku *l!* Dají-li pak se snadno vysloviti? (Dají.) Proto bývají tyto dvě souhlásky slabikami slov. Hledejte takových slov! (vl-na, vl-ci.)

Spojte *v* se souhláskou *r!* Dají se vysloviti? (Dají.) Proto mohou býti slabikami. Ve kterých slovech jsou slabikami? (vr-ká, vr-čí, vr-zá.)

Nalezli jsme tedy mezi souhláskami toliko dvě, které mohou s jinými souhláskami tvořiti slabiky, a to jsou *l* a *r*. Tyto dvě souhlásky dají se ve spojení s jinými souhláskami skoro tak jasně vysloviti jako samohlásky, proto považujeme je za poloviční samohlásky a říkáme jim *polouhlásky*.

Které jsou tedy polouhlásky? Proč je tak nazýváme?

Prve připojovali jsme polouhlásky *l* a *r* k souhlásce *v*; nyní i k jiným souhláskám budeme je připojovati.

Tedy k souhlásce *b!* (bl-bý, Bl-šany, zá-bl — br-zo, o-br.)

K souhlásce *d!* (pa-dl, uho-dl — dr-zý, ce-dr.)

K souhlásce *h!* (hl-tá, le-hl — hr-dlo, hr-ne.)

K souhlásce *ch!* (pá-chl — chr-čí.)

K souhlásce *k*, *m*, *p*, *s*, *t!*

Slova odvozená a slova složená.

Napíšeme si tyto věty:

Hleď, abys byl vždy jak v obličeji tak i na celém těle čist.

Čistý potůček dere se tu ze skály.

Čistota — půl zdraví.

Zvláště děvčata mají vždy čistotna býti.

Každého téhodne dáváme si příbytek vyčistiti.

Petrolej se musí dříve přečistiti, než se může za svítivo prodávati.

Z napsaných tu vět vypíšeme si na stranu slova: *čist*, *čistý*, *čistota*, *čistotna*, *vyčistiti*, *přečistiti*.

Prohlédněte si ta slova! Jednu část mají všechna stejnou, kterou to? (Čist.) Však smyslu stejného nemají, nýbrž každé slovo něco jiného znamená. A čím to jest? To jest tím, že k části *čist* pokaždé něco jiného jest připojeno buď na konci nebo z předu. Co jest připojeno k tomu *čist* ve druhém slově? (*ý*) co ve třetím? (ota) co ve čtvrtém? (otna) co v pátém? (na konci *iti*, z předu *vy*) co v posledním? Avšak, ačkoli každé slovo jiný význam má, přece všechna jsou vespolek příbuzna, a to nejen svým zevnějškem (že mají totiž jednu část společnou) než i svým smyslem, neboť všechna ukazují na čistotu. Je to s nimi tak, jako s větvemi stromovými; každá větev má jinou délku, jinou tloušťku, jinou polohu, ale kmen mají všechny jeden a ovoce, třeba ne stejně sladké,

přece chuti jedné. A který to kmen jest všem těm slovům společný? (Číst.) Učíce se mluvnici, užíváme též slova *kmen* v takovémto případě a říkáme, že všechna tato slova vznikla z jednoho kmene, nebo že mají všechna kmen *číst*. K tomu kmenu jest v 2., 3. a 4. slově něco připojeno na konci, a tomu, co ku kmenu na konci je připojeno, v mluvnici říkáme *přípona*. V pátém a 6. slově jest ku kmenu něco připojeno také z předu, a tomu, co ku kmenu z předu jest připojeno, říkáme *předpona*. Slovo první nemá ani přípony ani předpony, jest to pouhý kmen. Takovému slovu říkáme *kmenové* slovo. Ostatní slova utvořila se tak, že přistoupila ku kmenu ještě přípona nebo předpona aneb obé, to jsou slova *odvozená*. Všecka slova pak jsou vespolek *příbuzná*.

Zkoumejte tato slova: *slad*, *sládek*, *sladovna*, *sladký*, *sladkosť*, *přisladiti*, *nasládlý*. Který jest jejich kmen? Které přípony tu pozorujete? Které předpony? Které z nich jest kmenové? Která odvozená? Jaká jsou mezi sebou všechna?

Zkoumejte přípony hoření: *ek*, *ovna*, *ký*, *iti*, *lý*. Znamená *ek* něco? Může *ek*, *ovna* atd. býti slovem samo pro sebe? (Nikoli.) Přípony tedy samy pro sebe nic neznamenají.

Zkoumejte předpony těchto slov: *vyrýti*, *přerýti*, *urýti*, *zrýti*, *vrýti*. První, druhé a třetí má za předponu celou slabiku, čtvrté a páté však má předponou pouhou toliko souhlásku (*z*, *v*). A může pouhá souhláska býti slabikou? (Nemůže.) Vidíte z toho tedy, že předponami mohou býti netoliko celé slabiky, než i pouhé souhlásky.

Tvořte odvozená slova se kmenem: *noc*, *ruka* (ruk, ruč), *hlava* (hlav), *lid*, *čin*, *zvon*, *sůl*, *chod*, *žal*.

Jaký jest, kdo má toliko jedno oko? (Jednooký.) Z čeho vzniklo slovo *jednooký*. (Ze slov *jedno* a *oko*.)

Jaký jest, kdo má černé vlasy? (Černovlasý.) Z čeho vzniklo slovo to?

Jaké jest, co dlouho trvá? (Dlouhotrvající.) Z čeho vzniklo to slovo? (Ze slov *dlouho* a *trvá*.)

Prve mluvili jsme o slovech odvozených a pravili jsme, že se skládají ze kmenu a přípony nebo předpony, kteréžto přípony ani předpony samy o sobě nic neznamenají. Nyní máme tu slova, která ze dvou samostatných slov se skládají, z nichž ovšem jedno i druhé svůj význam mají. *Jednooký*, *černovlasý*, *dlouhotrvající* neřadíme mezi slova odvozená, nýbrž zvláštním jménem je jmenujeme, říkajíce jim slova *složená*.

Jaké zvíře jest kůň, mající na nohách po jednom kopytě?
Jak slove židle, mající tři nohy?
Jak slove doba jednoho sta let?
Jaký jest, kdo jedná jako by byl bez hlavy?
Jak slove počet, léta značící?
Co jest, kdo má velký statek?
Jaký jest, kdo jiným dobře činí?
Jaká květina jest len, mající modrý květ?
Jak slove nástroj, kterým se teplo měří?
Jak slove popsání či popis země?

Ze kterých slov skládají se tato složená slova: půlnoc, stoklasa, všemohoucí, mimochodem, okolostojící, velikonoce, veledůstojný, arciotec, prales, cukrovar, tělověda.

Při slovech odvozených jest hlavní částí kmen; při slovech složených jest hlavní částí druhé slovo, i jmenujeme je proto slovem *základním*. První slovo při složeném na př. slově *jednooký* určuje, kolik očí dotýčný člověk má, při slově *černovlasý* určuje zase první slovo, jaké vlasy dotýčný člověk má. Proto jmenujeme první slovo slovem *určovacím*.

Cvičení viz na str. 14. „Cvičení mluvnických" od Josefa Růžičky.

Podstatná jména.

Jmenujte osoby, s nimiž bydlíte.
Jmenujte osoby, jež bydlí v obci, dle jejich zaměstnání.
Jmenujte známá zvířata čtyřnohá!
Jmenujte známé ptáky!
Jmenujte věci, jež jsou ve škole, v kostele, na dvoře, v zahradě!

Napřed jste jmenovali osoby, potom jste říkali jména věcí.

Poznali jste již, že řeč lidská ze slov se skládá, tedy že jsou slova částí řeči. Pro snadnější naučení se mluvnici (totiž správnému mluvení a psaní) dělíme slova čili části řeči na devět druhů, a každý druh částí řeči má svůj zvláštní název mluvnický.

Ty části řeči, kterými se jmenují osoby nebo věci, slovou podstatná jména. Opakuj!

Jakou částí řeči jest slovo *otec?* (Podstatným jménem.) Proč? (Protože jest to jméno osoby.)

Jakou částí řeči jest slovo *kůň?* Proč? (Protože jest to jméno věci.)

Název *podstatné* jméno vznikl ze slova *podstata;* podstatou pak jest každá osoba, každá věc.

Podstatná jména dle významu.

Jak se jmenuješ svým křestným jménem? (Jan.) Kolik bratrů máš? (Učitel vybere si k tomuto cíli žáka, jenž má několik bratrů.) Jmenuje se z tvých bratrů ještě některý *Jan?* Jméno *Jan* máš ze synů ty sám jediný, to jméno jest mezi vámi, syny jedněch rodičů, toliko tobě vlastní. Řekněte více jmen křestných (chlapeckých i dívčích)!

Jak se jmenuješ svým rodinným jménem čili příjmenem? (Březina.) Jmenujete se, žáci, všichni tak? (Nikoli, každý máme své příjmeno [příjmení].) Jméno *Březina* jest tedy toliko tobě zde vlastní (nebo snad náhodou některým), ostatní žáci mají svá zvláštní příjmení. Pověz ty a ty a ty své příjmení!

Jak se jmenuješ nebo co jsi, protože jsi synem českých rodičů a česká řeč jest tvou řečí mateřskou? (Jsem Čech.) Jsou všichni lidé (v zemi, v říši, v Evropě) dle jazyka Čechové? (Nikoli, jsou též Němci, Francouzi, Italiani atd.) My všichni, kterým český jazyk jest jazykem mateřským, činíme dohromady národ český, nebo jinak řečeno jsme dle národnosti Čechové. Říkají si všickni národové (všecky národnosti) Čechové? Nikoli, národů na světě jest mnoho a každý má své zvláštní jméno. Řekněte několik jmen národů!

Jak slove země, v níž přebýváme? (Čechy.) Jmenují se tak všecky země? Nikoli, každá má své vlastní jméno. Povězte některá jména zemí!

Jak se jmenuje osada zdejší? (Zbraslavice.) Jmenují se tak všechny osady? Povězte jména známých vám osad, ať jsou to města, městysy, vsi nebo samoty.

Jak se jmenuje naše (nebo nejbližší) řeka? (Sázava.) Jmenují se tak všecky řeky? Každá řeka, každý potok, každý rybník, každé jezero, každé moře, a tedy zkrátka každá větší voda (ať stojatá nebo tekoucí) má své jméno. Jmenujte známé vám větší vody!

Jak se jmenuje ten náš kopec? (Poupil.) Jmenují se tak všecky kopce? Jak se jmenují ty vysoké hory, které tamto na severu za jasného vzduchu v dálce vídáme? (Krkonoše.) Které

hory ještě znáte? Tedy i každá vyvýšenina zemská, ať je to jednotlivý kopec nebo celá řada hor má své vlastní jméno.

Napsal jsem tu na tabuli: *Jan*, *Březina*, *Čech*, *Čechy*, *Zbraslavice*, *Sázava*, *Poupil*.

Jmény těmito označujeme buď osoby, buď věci. Jsou to tedy které části řeči? (Podstatná jména.) Ale tato podstatná jména mají tu vlastnost, že vždy toliko jedné osobě nebo věci náležejí, že jsou vždy toliko jedné osobě neb věci vlastní. *To jsou podstatná jména vlastní.*

Co jest tedy slovo *Jan?* (Podstatné jméno vlastní.) Proč? (Protože v rodině toliko jednomu synu vždy přináleží.) Co jest slovo *Březina?* Proč? (Protože v obci toliko jedné rodině [nebo několika málo rodinám, nikoli všem] přináleží.) Co jest jméno *Čech?* Proč? (Protože toliko jednoho národa členové tak se nazývají.) Co jest slovo *Zbraslavice?* Proč? (Protože toliko jedné osadě jest vlastní.) Co jest slovo *Sázava?* Proč? (Protože toliko jedné řece [tekoucí vodě] přináleží; v Čechách více řek toho jména není.) Co jest slovo *Poupil?* Proč? (Protože toliko jeden kopec tak se jmenuje.)

Dle jmen na tabuli napsaných (Jan, Březina, Čech, Čechy, Zbraslavice, Sázava, Poupil) povězte nyní, která jména patří ku podstatným jménům vlastním anebo která jména jsou v názvu tom obsažena. (1. Jména křestní, 2. jména rodinná čili příjmení, 3. jména národů, 4. jména zemí, 5. jména osad, 6. jména vod, 7. jména zemských vyvýšenin.)

Zkoumejte následující podstatná jména vlastní a povězte, co se jimi jmenuje: Petřín, Smíchov, Polák, Lužnice, Jindřich, Šumava, Stadice, Zabranský, Němec, Sněžka, Vltava, Slezsko, Říha, Beroun, Bavory, Angličan, Marie, Ohře, Chotouň, Otava, Palacký, Lidmila, Říp, Srb, Brno, Brdy, Uhry, Němcová.

Podstatná jména vlastní píší se s velkým začátečným písmenem.

Pište a určujte podstatná jména vlastní: Sv. Prokop narodil se ve vsi Chotouni nedaleko města Sadské. Předchůdce zeměpána našeho, Františka Josefa I., císař Ferdinand zemřel na Hradčanech v Praze. Slavný dějepisec Palacký pochován jest v Lobkovicích. Nejvyšší hora v Krkonoších a v Čechách vůbec jest Sněžka. Řeka Otava vlévá se do Vltavy, Vltava pak do Labe. Sv. Lidmila byla babička knížete Václava a bratrovraha Boleslava. Biskup Vojtěch, syn zemana Slavníka, narodil se na hradě Libici, tam kde Cidlina padá do Labe. Čelakovský, Jablonský a Hálek byli slavní básníci naši. Hora Kozákov u Turnova poskytovala druhdy hojnost drahokamů.

Napíši: *Kutná Hora.* Kolik slov jsem napsal? (Dvě.) Kolik však měst jsem těmito dvěma slovy pojmenoval? (Jedno.) Ač jsou to tedy dvě slova, přece tvoří obě jedno toliko jméno, a to jméno města.

Pamatujte si: Vlastní jména měst a osad vůbec, skládající se ze dvou slov, píší se tak, že obě slova mají velké začáteční písmeno.

Pište: Nedaleko Čáslavi leží Heřmanův Městec. Stará Boleslav jest mnohem menší osada než Mladá Boleslav. Lázeňská místa v Čechách jsou: Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Mariánské Lázně a j. Máme v Čechách Německý Brod, Český Brod, Železný Brod a Vyšní Brod.

Václave, co jest tvůj otec, protože se živí (nebo zaměstnává) zdělávaním *rolí?* (Rolník.) Zove se rolníkem toliko tvůj otec? Čili — jest jméno *rolník* toliko tvému otci vlastní? Nikoli. Tímto jménem neoznačujeme toliko jednu osobu, nýbrž všecky ty a takové osoby, kterých zaměstnáním nebo živností jest rolnictví.

Co jest lípa, protože má toliko jeden kmen, jenž teprve v jisté výši u větve se rozkládá? (Lípa je strom.) Jest jenom lípa stromem? Nikoli, jméno strom náleží všem rostlinám, jež jako lípa mají jeden kmen, jenž v jisté výši u větve se rozkládá.

Jest slovo *škola* jménem toliko této budovy, v níž se právě nalézáme? Nikoli. Tak jmenujeme všecky ty budovy, do nichž chodí mládež učit se potřebným vědomostem. Jest to tedy jméno těch a takových budov *vůbec.*

Podstatná jména, kterými osoby nebo věci dle toho jmenujeme, co **vůbec** *jsou (a nikoli dle jejich zvláštního jména), zovou se podstatná jména* **obecná.** Opakuj!

Náležejí tedy obecná jména vždy jedné toliko osobě nebo věci? Nikoli, náležejí více osobám, více věcem.

Které obecné jméno mají všechna zvířata, která se živí nejprve mlékem, jež ssají? Jaké podstatné jméno jest slovo *ssavci (ssavec)?* Proč?

Které obecné jméno náleží zvířatům, která mají hlavu se zobákem, dvě křídla, dvě nohy, ocas a opeřené tělo?

Jak nazýváme vůbec všechna ta zvířata, která žijí ve vodě a mají žábry, ploutve a tělo šupinaté?

Jak se jmenují obecně živočichové, kteří v obou živlech, totiž ve vodě i ve vzduchu živi jsou?

Které obecné jméno mají rostliny, z jejichž kořene několik dřevnatých prutů vyráží?

Jak se jmenují vůbec ty rostliny, jež mají měkké lodyhy a pěkný květ?

Jak se jmenují hmoty, které jsou v zemi, ale nevyrostly?

Které obecné jméno mají budovy, v nichž scházejí se věřící ke službám božím?

Které obecné jméno mají skříně, v nichž prádlo se uschovává?

Které obecné jméno mají ty věci, kterými řemeslníci své práce konají?

A jak slovou vůbec ty nástroje, jimiž se vrtá? jimiž se dlabe? jimiž se hobluje? piluje? řeže?

Vyřknu-li slovo *potok*, pojmenoval jsem tu jenom některou tekoucí vodu? Nikoli, to jméno náleží všem menším vodám tekoucím. Jest to tedy jméno vlastní neb obecné? (Obecné.) Řeknu-li však: *Rakovnický potok*, jest to také jméno všech menších tekoucích vod? Nikoli. To jest zvláštní jméno jedné toliko takové vody (v Čechách). Jest to jaké jméno? (Vlastní). A z kolika slov se skládá? (Ze dvou.) Druhé slovo — *potok* — samo o sobě je jménem obecným, přidáme-li však k němu první slovo *Rakovnický*, máme jméno vlastní. Tedy vlastně slovo *Rakovnický* dává celému jménu povahu jména vlastního, a z té příčiny píše se toliko slovo *Rakovnický* s velkým začátečným písmenem, nikoli však slovo *potok*.

Slovo *hora* — jest to jméno vlastní neb obecné? (Obecné.) Řeknu-li však *Jezerní hora*, jaké to jest jméno? (Vlastní.) Z kolika slov se skládá? Jak je napíšeme?

Jakým jménem jest slovo *kraj?* (Obecným.) Což pak *Pražský kraj?* (To je vlastní jméno.) Jak napíšeme to jméno?

Pište: Čechy na západě ohraničeny jsou *pohořím Šumavským;* jeho severní část slove *Český les*. Labe vlévá se do *Severního moře*, Dunaj dává svou vodu *moři Černému*. Největší stojatá voda v Čechách jest *Rožmberský rybník*, jenž se nachází v *okresu Třeboňském*, v bývalém *kraji Budějovickém*. Naproti Tetínu vtéká do Berounky *potok Lodenický*. *Krušné hory* rozkládají se podél *hranic Českosaských* od *průsmyku Kraslického* až k *průsmyku Nokléřovskému*.

Napíši podstatné jméno *tabule*. Jméno tabule značí věc, již vidím a kterou i ohmatati mohu. Slovo *tabule* jest jméno věci *hmotné*. Opakuj! Proč jest to jméno věci hmotné?

Jaké věci jméno je slovo *kniha? péro?* (Jméno věci hmotné.) Proč?

Řekněte více podstatných jmen, která značí věci hmotné.

Podstatná jména, kterými se označují věci hmotné, slovou podstatná jména **hmotná** *čili* **srostitá.**

O věcech, jež vidíme a ohmatati můžeme, možno rozmlouvati, možno věty o nich pronášeti. Na př.: Tabule jest černá. Tabule jest ze dřeva. Tabule zde stojí.

Rozmlouvejte tím spůsobem o knize, o péře, o lavici, o papíře!

Napíši: *Žák jest pilen.* Jakou vlastnosť má žák čili jaký jest? (Pilen.) Slovo *pilen* značí vlastnosť žákovu. Jaký jest žák dále? (Poslušen, přičinliv, čistoten.) Co značí slova *poslušen, přičinliv, čistoten?* (Značí vlastnosti žákovy.)

Slova *pilen, poslušen, přičinliv, čistoten* změním tak, že budeme moci o vlastnostech, jež jimi jsou naznačeny, rozmlouvati tak, jako by to byly hmotné věci. Tedy pozor:

Pilnosť jest pěkná vlastnosť.

Poslušnosť líbí se nám.

Přičinlivosť zasluhuje pochvaly.

Čistotnosť každého krášlí.

Slova *pilnosť, poslušnosť, přičinlivosť, čistotnosť* jeví se nám v téže povaze, jako podstatná jména hmotná; můžeme totiž o nich rozmlouvati jako o věcech hmotných, třeba to nebyly věci hmotné, nýbrž toliko jména vlastnosti. Proto počítáme je též k podstatným jménům. Ale že neznamenají věci hmotné, nemůžeme je vřaditi k podstatným jménům hmotným, nýbrž dáváme jim zvláštní název, nazývajíce je *podstatnými jmény* **odtažitými.**

Povím vám slova vlastnosti značící, a vy je přetvořte v podstatná jména: upřímný, věrný, veliký, hluboký (hloubka), vysoký, tlustý, široký, dlouhý, krásný (krása), bílý (bělosť), zelený (zeleň), modrý (modř), starý (starosť, stáří), mladý (mladosť, mládí), pyšný (pýcha).

Říkejte nyní sami slova vlastnosti značící a přetvořte je v podstatná jména.

Napíši: *Ve škole čteme, píšeme, počítáme, kreslíme,*

zpíváme, modlíme se. Slovy *čteme, píšeme* . . . označujeme, co činíme, slovy těmi označujeme činnosti. Opakuj! Také slova činnosti značící mohu přetvořiti tak, že budeme moci o těch činnostech hovořiti jako o skutečných (o hmotných) věcech. Slyšte:

Čtení těší nás.
Psaní ducha nenamáhá.
Počítání jest umění velmi potřebné.
Kreslením cvičí se oko i ruka.
Zpěv nás obveseluje i povznáší.
Modlitba jest rozmluva s Bohem.

Jakými částmi řeči jsou slova *čtení, psaní* a t. d.? A poněvadž neznačí věci hmotné, než toliko činnosti, ku kterým podstatným jménům je vřadíte — ku hmotným neb odtažitým? (K odtažitým.)

Povím vám slova činnosti značící, a vy je přetvořte v podstatná jména: kopati (kopání), zvoniti, volati, kázati, učiti, seděti, státi, sekati, vrtati, běhati, klekati, líčiti, přáti; píti (pití), bíti, žíti, rýti, síti; plaviti (plavba), hroziti, prositi, klíti, světiti (svatba), kryti, orati, síti; choditi (chůze), pracovati (práce), putovati (pouť), slibovati (slib), zakazovati (zákaz), radovati se (radost), hněvati se (hněv), záviděti (závisť), nenáviděti (nenávisť), hřešiti (hřích), klamati (klam), mýliti se (mýlka, omyl), mysliti (myšlénka), věřiti (víra), milovati (láska), doufati (naděje), hoditi (hod), padnouti (pád), říznouti (řez), bojovati (boj).

Číslo podstatných jmen.

Napíši: *Mlynář mele.* Jmenuj podmět této věty! Jakou částí řeči jest ten podmět? (Podstatným jménem.) Proč? (Poněvadž značí osobu.) Kolik osob značí podstatné jméno *mlynář?* Řeknu nyní: *Mlynáři melou.* Znamená podstatné jméno *mlynáři* zase jen jednu osobu? (Nikoli, znamená více než jednu osobu.) Ano, nyní myslí se tím slovem aspoň dva mlynáři, můžeme si jich však mysliti také 10, 20 nebo vůbec celé množství.

Napíši: *Strom schne.* Jmenuj podmět této věty! Jakou částí řeči jest ten podmět? Proč? (Protože značí věc.) Kolik věcí značí? (Jednu.) Řeknu nyní: *Stromy schnou.* Značí podstatné jméno *stromy* nyní také toliko jednu věc? Nikoli, nyní

značí více věcí, možno že jen dvě, možno také že veliké množství.

Pozor! *Značí-li podstatné jméno toliko jednu osobu nebo věc, jest* **čísla jednotného.** *Značí-li však více než jednu osobu nebo věc, jest* **čísla množného.**

Hledejte podstatných jmen v článku 7. druhé čítanky („Jak Bůh stvořil svět") a určujte, kterého čísla jsou.

V článku 12. druhé čítanky jsou podměty všech vět (vyjma odstavec první) čísla jednotného; změňte je, aby byly čísla množného.

Napíši: *Dub jest strom.* Jmenuj podmět této věty! Kterého čísla jest ten podmět? Co jsme touto větou o dubu vyřkli? (Vyřkli jsme o něm, co jest.) Jmenuj výrok! (Jest strom.) Z kolika slov skládá se výrok? (Ze dvou.) Jakou částí řeči je slovo strom? (Podstatným jménem.) Před tím podstatným jménem nalézá se slovo *jest*, které je částí výroku. Pamatujte si: Skládá-li se výrok ze slova *jest* a ještě nějakého jiného slova, nazýváme slovo *jest* **sponou výroku.**

Řeknu nyní: *Duby jsou stromy.* Kterého čísla jest podmět nyní? Je-li podmět čísla množného, jest i výrok množného čísla, a proto změnila se spona: na místě *jest* je tu nyní *jsou.*

Vidíte z toho, že užívá se spony *jest* ve větách čísla jednotného, ve větách pak čísla množného nalézá se spona *jsou.* Proto říkáváme, že k podstatným jménům čísla jednotného může se připojiti slovo *jest*, k podstatným jménům čísla množného slovo *jsou.* A tato slova *jest* a *jsou* berome začastó na pomoc, chceme-li určiti číslo podstatných jmen.

Napíši: *Housle jsou nástroj hudební.* Jmenuj podmět této věty! Jakou částí řeči jest ten podmět? Kterého čísla jest podstatné jméno *housle?* (Množného.) Po čem to poznáváš? (Po sponě *jsou.)* Kdyby bylo podstatné jméno *housle* jednotného čísla, kterou sponu mělo by u sebe? (Sponu *jest.*) Ale značí-li pak zde jméno *housle* opravdu více než jednu věc? (Nikoli, značí toliko jednu věc.) Z čeho to pozorujeme? (Pozorujeme to z druhé části výroku *nástroj.*) Kdybychom chtěli podmětem více než jednu tuto věc naznačiti, musili bychom říci: *jsou* **nástroje hudební;** zde však stojí: jsou *nástroj hudební*, tedy je patrno, že toliko jedny housle se tím myslí. Mluvíce o houslích, říkáme i tenkrát, když jedny toliko na mysli máme, *housle jsou* a nikoli *housle jest.* I pravíme, že

podstatného jména *housle* v jednotném čísle se neužívá, nýbrž vždy v množném. Takových podstatných jmen, jež nemají jednotného čísla, jest v české řeči dosti značný počet. Seznámíme se s nimi.

Čím dýcháme? (Plícemi.) Co jsou plíce? (Plíce jsou dýchací ústroj.) Můžeme říci: *plíce jest?* (Nikoli.) Jakou vlastnost má proto podstatné jméno *plíce?* (Má tu vlastnost, že se ho užívá toliko v množném čísle.)

Jak slove ten ústroj v dutině břišní, v němž žluč se tvoří? (Játra.) Zkoumejte podstatné jméno *játra* v příčině čísla, v kterém se ho užívá.

Kam jde potrava ze žaludku? (Do střev.) Zkoumejte podstatné jméno *střeva!* Říká se toliko *střeva jsou?* (Nikoli, také se říká *střevo jest.*) Proto pravíme, že podstatného jména *střevo* užívá se v jednotném i množném čísle.

Jak slove zadní část našeho trupu? (Záda.) Zkoumejte to jméno!

Čím ozbrojují krátkozrací lidé své oči, aby lépe viděli?

Čím vytahujeme hřebíky, ve zdi nebo ve dřevě zaražené?

Co se usazuje na stěnách komína i kamen?

Na čem jezdíváme v zimě, je-li mnoho sněhu?

Jak slovou svátky, jež světíme v zimě? na jaře?

Co dává matka do těsta, aby kysalo?

Jak slove žebřík v chlívě, za nějž se dává píce dobytku? (Jesle.)

Čím vyhazuje děvečka hnůj ze chlíva?

Čím hrabe se seno na lukách?

Jak říkáme špíně z umytého nádobí?

Jak se jmenují drobné šupinky železa u kováře, jež se nalézají kolem kovadliny?

Čím na noc zavíráme dvůr? (Vraty) dům? (Dveřmi.)

Kde máme jazyk? (V ústech.)

Na čem se nosí rakve s mrtvolami?

Čím se stříhá?

V čem pradlena pere prádlo?

Jak slove nemoc, při níž nemocný stále se hubne čili schne? (Souchotiny.)

Čím podává se seno na vůz?

Který hudební nástroj je v každém našem kostele?

Jak nazýváme den v roce, na který jsme se narodili? (Narozeniny.)

Jak nazýváme svátek toho svatého, jehož jméno jsme na křtu dostali? (Jmeniny.)

Jak nazýváme první mši sv. kněze nově vysvěceného? (Prvotiny.)

Jmenujte některé země a určete, v kterém čísle se těch jmen užívá. (Slezsko jest, Čechy jsou, Morava jest, Bavory jsou, Krajina jest, Korutany jsou, Sedmihradsko jest, Sedmihrady jsou, Bukovina jest, Rakousy jsou.)

Jmenujte některé osady známé a určete jejich číslo. (Skalice jest, Litoměřice jsou, Roudnice jest, Budějovice jsou, Církvice jest, Strakonice jsou, Březnice jest, Janovice jsou, Lomnice jest, Zbraslavice jsou, Vožice jest, Prachatice jsou, Kamenice jest, Hořice jsou, Plzeň jest, Karlovy Vary jsou, Tábor jest, Dobřany jsou, Klatovy jsou, Rokycany jsou, Louny jsou.)

Napíši: *Obyvatelstvo této obce jest přičinlivo.* Jmenuj podmět této věty! Jaká část řeči jest slovo *obyvatelstvo?* Kterého čísla jest? (Jednotného.) Po čem to poznáváš? (Po sponě *jest.*) Zdali pak se tím podstatným jménem *obyvatelstvo* rozumí toliko jeden obyvatel, jedna osoba? (Nikoli, tím jménem rozumějí se všecky osoby, které v této obci přebývají [obývají]). Zvláštní povahu má tedy podstatné jméno *obyvatelstvo:* jest čísla jednotného a přece se jím rozumí množství osob. Zevně je čísla jednotného, svým významem pak je čísla množného.

Napíši: *Listí stromové jest (bývá) na podzim žluté.* Jmenuj podmět! Jaké jméno jest to? Kterého čísla? Ale myslí se tím toliko jeden list? (Nikoli, mnoho listů, všecky listy.) Ačkoli tedy toto podstatné jméno jest čísla jednotného, přece rozumí se jím množství věcí.

Pozor! *Podstatná jména, která — ač jsou jednotného čísla — značí přece množství osob nebo věcí, slovou podstatná jména* **hromadná** *čili* **souborná.** Opakuj!

Jaké podstatné jméno jest slovo *obyvatelstvo?* Proč? Jakou částí řeči jest slovo *listí?* (Podstatným jménem.) Jakým podstatným jménem? (Hromadným.) Proč? (Protože značí množství věcí, ač jest jednotného čísla.)

Napíši: *obyvatel — obyvatelstvo.* Zkoumejte, jak vzniklo hromadné podstatné jméno *obyvatelstvo.* (Ke slovu *obyvatel* připojila se přípona *stvo.*)

Tvořte tímto způsobem podstatná jména hromadná z následujících slov: učitel, kněz, pán, tvor, lid, bratr, živočich, rostlina, voda, hora, loď.

Napíši: *list — listí.* Jakým spůsobem vzniklo zde hromadné podstatné jméno *listí?*

Tvořte hromadná jména podstatná z těchto slov: nádoba, kámen, péro, dřevo, uhel (uhlí), dub (doubí), smrk (smrčí), mládě (mlází), kapraď (kapradí), rákos (rákosí).

Rod podstatných jmen.

Jene, ukaž, který z těchto hochů jest tvůj bratr? (Tento hoch jest můj bratr.) Kterým slovem ukázal jsi na dotýčného hocha? (Slovem *tento.)*

Václave, pověz, který z těchto klobouků jest Jaromírův? (Tento klobouk jest Jaromírův.)

Jindřiško, ukaž, která z těchto dívek jest Annina sestra? (Tato dívka jest Annina sestra.) Kterým slovem ukázala jsi na dotýčnou dívku? (Slovem *tato.)*

Petře, pověz, která z těchto knih jest tvoje? (Tato kniha jest moje.)

Josefe, které z těchto děvčátek nejlépe píše? (Toto.) Kterým slovem ukázal jsi na dotýčné děvčátko?

Alžběto, které z těchto per je nové?

Napíši jména těch osob a věcí, na které jsme ukazovali, na tabuli. Tedy: *hoch, klobouk.* Kterým slovem jsme ukazovali na tuto osobu a na tuto věc? (Slovem *tento.)* Dále: *dívka, kniha.* Kterým slovem jsme ukazovali na osobu a na věc, jejichž jména nyní jsem napsal? (Slovem *tato.)* A konečně: *děvčátko, péro.* Kterým slovem ukázali jsme na osobu a na věc těchto dvou jmen? (Slovem *toto.)*

Nyní pozor! *Ukazujeme-li na osobu nebo věc slovem* **tento,** *jest její jméno rodu mužského.* Opakuj!

Jmenujte nejprv osoby, potom věci, jejichž jména jsou rodu mužského.

Ukazujeme-li na osobu nebo věc slovem **tato,** *jest její jméno rodu* **ženského.** Opakuj!

Jmenujte nejprv osoby, potom věci, jejichž jména jsou rodu ženského.

Ukazujeme-li na osobu nebo věc slovem **toto,** *jest její jméno rodu* **středního.** Opakuj!

Jmenujte osoby a věci, jejichž jména jsou rodu středního.

Řekl jsi, Jene, prve větu: *Tento hoch jest můj bratr.* Jak pak, kdyby mezi těmi hochy byli dva nebo tři tvoji bratři,

jak by v tom případě zněla ta věta? (Tito hoši jsou moji bratři.) Ukazujeme zde slovem *tito* na osoby nebo na věci? (Na osoby.) A kterého rodu jsou jména těch osob?

Pamatujte si tedy: *Na osoby rodu mužského čísla množného ukazuje se slovem* **tito.** Říkáme: tito hoši, tito žáci, tito pánové. Uveďte sami ještě jiné příklady!

Řekla jsi, Jindřiško, prve větu: *Tato dívka jest Annina sestra.* Jak bychom ji změnili, aby byla čísla množného? (Tyto dívky jsou Anniny sestry.) Nyní jsme neřekli *tito*, nýbrž *tyto.* Čím to jest? (Poněvadž se tu neukazuje na osoby rodu mužského, nýbrž ženského.) *Tedy na osoby* (a též i na věci) *rodu ženského čísla množného ukazuje se slovem* **tyto.**

Řekněte některá ženská jména věcí čísla množného a zároveň na ně ukazujte.

Také na *věci* rodu mužského čísla množného se tak ukazuje. Uveďte příklady!

Řekla jsi, Alžběto, prve tuto větu: *Toto péro jest nové.* Změň ji, aby byl podmět čísla množného. (Tato péra jsou nová.) Kterého rodu jest zde podmět? Kterým tedy slovem ukazujeme na věci (a též i na osoby) rodu středního čísla množného? (Slovem *tato.)*

Povězte několik příkladů!

Ptám se vás nyní: Kterého rodu je podstatné jméno množného čísla, když se k němu dá přidružiti ukazovací slovo *tyto?* (Buď mužského rodu, avšak je to jméno věci, aneb ženského rodu.) A kterého rodu jest, když slovo *tato* k němu se hodí? (Rodu středního.)

Toto jest třeba dobře věděti, chceme-li určiti rod těch podstatných jmen, kterých se užívá toliko v množném čísle. Však, abyste nemohli se domnívati, že by některé bylo také rodu mužského, povím napřed, že jsou toliko rodu ženského nebo středního. Tedy ta, k nimž se hodí ukazovací slovo *tyto*, jsou ženská, a ona, ku kterým slovo *tato* se hodí, jsou střední.

Jmenujte je (viz str. 20.) a určujte jejich rod!

Skloňování podstatných jmen.

Když jsme mluvili o slovech kmenových a odvozených, pravili jsme, že kdykoli se ku kmenu připojí jiná přípona, ihned se změní také význam slova samého. Na př. připojím-li ku kmenu *čist* příponu *ý*, obdržím slovo, jež značí vlastnosť; připojím-li však příponu *iti*, obdržím slovo, jež značí činnosť.

Nebo připojím-li ku kmenu *chod* příponu *ba*, obdržím slovo, jež znamená jistou část domu; připojím-li však příponu *ník*, obdržím slovo, jež znamená vydlážděné místo na ulici podél domů, po němž se nejezdí než toliko chodí; a kdybych připojil příponu *ec*, obdržím slovo, jež značí osobu pěšky někam se ubírající. Takovéto měnění slov na konci jejich, při němž i význam jejich se mění, nazvali jsme *odvozováním*.

Napíšeme si tyto věty:

Ryba žije ve vodě.
Šupiny některé *ryby* jsou drobné.
Velryba velice podobá se *rybě*.
Rybář vylovil velikou *rybu*.
Proč, *rybo*, vymršťuješ se nad vodu?
Vydra pochutnala si na *rybě*.
Štika hnala se za malou *rybou*.

V první větě vidíte slovo *ryba;* čím je zakončeno? co má slovo to ve druhé větě na konci svém? co ve třetí? . . . Tedy pokaždé pozorujete jiné zakončení, jinou příponu. Zdali pak to slovo také pokaždé něco jiného znamená? Nikoli, význam všech těch slov jest vždy týž, neboť se pokaždé slovem tím rozumí ono zvíře ve vodě žijící, jež dýchá žábrami, plove ploutvemi a má studenou červenou krev. Slovo se na konci mění, ale význam jeho zůstává týž. Měnění takovéto není odvozování, to jest *skloňování*.

Budu se vás tázati tak, abyste mi museli odpovídati slovem *ryba, ryby* a t. d. a tázací slova, jichž užiji, napíši na tabuli. Tedy:

Co žije ve vodě?
Ci šupiny jsou drobné?
Čemu se podobá velryba?
Co vylovil rybář?
Na čem si pochutnala vydra?
Za čím hnala se ryba?

Na slovo *rybo* v páté větě nemohu se tázati, tedy připomenu toliko, že tím slovem jsem rybu oslovil, když jsem se jí ptáti chtěl, proč nad vodu se vymršťuje.

Pozorujete z toho, že pokaždé (totiž v každé větě), jakmile se změnila přípona, již také jinak na slovo *ryba* musíme se tázati. Těmto změnám při skloňování, při nichž i otázky musíme měniti, říkáme *pády*. A že napsal jsem prve vět *sedm*, to učinil jsem proto, jelikož rozeznáváme skutečně *sedmero pádův*.

První pád.

Napíši věty:
Posel utíká jako střela.
Čas utíká jako voda.

Kdybyste se chtěli ptáti na slovo *posel* první věty, kterak bude zníti vaše otázka? (Kdo utíká jako střela?) A což kdybyste se ptali na slovo *čas* druhé věty, jak tu bude zníti otázka? (Co utíká?) Čím to asi jest, že tam se ptáte slovem *kdo*, zde pak slovem *co?* (To je tím, že tam se ptáme na jméno osoby, zde pak na jméno věci.)

Můžeme-li se na podstatné jméno ptáti otázkou **kdo** *nebo* **co**, *pravíme o něm, že jest* **prvního pádu.**

Ptejte se na podměty v těchto větách: Bůh stvořil svět. Zahálka jest počátek vší nepravosti. Vojín hájí vlasti. Vyjde pravda na světlo. Nepřítel dobyl města. Štěstí jest vrtkavo. Soudce rozsuzuje rozepře. Krása pomíjí. Měsíc svítí v noci. Učitel vyučuje a vychovává mládež. Zámečník pracuje o železe. Kov dobývá se z rudy. Kristus byl ukřižován.

První pád čísla množného.

Napíši věty:
Zajíc je hlodavec.
Holub jest domácí pták.

Jmenujte podstatná jména, jež se v těchto větách nalézají. Kterého jsou rodu? čísla? bytosti? Čím jsou zakončena jména *zajíc* a *hlodavec?* (Souhláskou *c*.) Jaká souhláska je to? (Měkká.) Čím je zakončeno jméno *holub?* (Obojetnou souhláskou.) Čím se končí jméno *pták?* (Tvrdou souhláskou.)

Povězte první větu v čísle množném! Co přibrala na konci jména *zajíc* a *hlodavec?* (Úzké *i*.)

Životná jména mužská přibírají v 1. pádě množného čísla vždy úzké, nikdy široké **i**. Opakuj!

Povězte a napište i druhou větu v množném čísle! Co se stalo s tvrdou souhláskou *k* ve slově *pták?* (Proměnila se v *c*.) Proč? (Poněvadž před úzkým *i* nemohla by státi tvrdá souhláska *k*, musela se tedy proměniti [rozlišiti] v souhlásku měkkou, aby mohlo za ní býti úzké [měkké] *i*.)

Napíši větu: *Dub je strom.* Jmenujte podstatná jména, jež se tu nalézají. Kterého rodu jsou? kterého pádu? Jsou také živé bytosti jako jména v hořeních dvou větách? (Nikoli, jsou bytosti neživé.)

Neživotná jména mužská přibírají v množném čísle široké y. Opakuj!

Napiš tedy tu větu v čísle množném!

Napište tyto věty v čísle množném: Jestřáb hubí polní ptactvo. Koráb přistál ku břehu. Rorejs zřídka na zemi sedá. Klas k zemi se sklání. Čáp hnízdí na staveních. Chlév má klenut býti. Páv má krásné peří. Strop z rákosu se dělává. Sokol jest pták bystrého zraku. Topol vyniká štíhlým zrůstem. Pes střeží dům. Červ obyčejně z vajíčka se rodí. Kov jest nerost. Hřib jest jedlá houba. Buk má tvrdé dřevo. Zámečník piluje. Habr buku se podobá. Kapr bahno miluje.

Napiši větu: *Soudce dle zákona soudí.* Jmenuj podmět! Jakou částí řeči jest? Kterého rodu? čísla? bytosti? pádu? Který jest toho slova kmen? (Soud.) A přípona? (ce.)

Podstatná jména životná s příponou **ce** *přibírají v 1. pádě množného čísla* **ové.** Opakuj!

Pověz tedy tu větu v množném čísle!

Kdo soudí, je soudce. Co je, kdo jiným škodí? kdo jiné vodí? provádí? kdo radí? zradí? kdo střeží? ochraňuje? obhajuje? kdo daruje? tvoří? strojí? kdo zhubí? kdo se jiného zastane? kdo spravuje? kdo vládne? kdo odhaduje?

Povězte v množném čísle tyto věty: Zajíc je *škůdce* polního osení. *Vůdce* vše moudře uvažuje. *Průvodce* dobře zná cestu. *Rádce* ne vždycky dobře radí. *Zrádce* vlasti na hrdle trestán bývá. Pes je *strážce* domu. *Ochrance* ctěn a vážen bývá. *Obhajce* dokázal nevinu svého svěřence. *Dárce* nechť s rozumem dává. *Tvůrce* toho zla byl potrestán.

Napiši větu: *Starosta pečuje o blaho obce.* Jmenuj podmět! Jaká část řeči jest slovo *starosta?* Kterého rodu? Které bytosti? Kterého pádu? Čím je zakončeno? (Samohláskou *a.*)

Mužská jména životná zakončená samohláskou **a** *přibírají v 1. pádě množného čísla také* **ové.** Opakuj!

Pověz tu větu v množném čísle!

Povězte tyto věty v čísle množném: *Sluha* slouží pánovi. *Hrdina* obdivován bývá. *Předseda* o pořádek při rokování se stará. Panovník malé země někde *vévoda* se zove. *Pastucha* pečuje o stádo své. *Neposlucha* trestán bývá. *Nezbeda* sám sobě nejvíce škodí. *Pobuda* nikde rád vídán nebývá.

Kromě podstatných jmen s příponami *ce* a *a* přibírají

ové v 1. pádě množného čísla ještě jiná jména, zejmena pak ta, která se končí na *ek*, potom některá jednoslabiká jména.

Řekněte v množném čísle tyto věty: *Papoušek* a *špaček* naučí se slova žvatlati. *Stárek* a *mládek* mlynáři ve mlýně pomáhají. Náš *předek* udatně hájil své vlasti. *Svědek* přísahou svůj výrok potvrdil. *Syn* poslouchá svých rodičů, *vojín* svých vůdců, *čeledín* svých hospodářův. *Čech* miluje hudbu a zpěv. *Řek* má malebný kroj. *Otec* i *strýc* upřímně se o nás starají. *Král* pečuje o blaho svých národův. *Císař* nad velkou říší panuje. *Živočich* je *tvor* živoucí.

Ačkoli toliko životná jména přibírají v 1. pádě množného čísla *ové*, přece někdy i neživotným se dává tato přípona, avšak tenkrát mají tato jména povahu jmen životných.

Povězte tyto věty v množném čísle: *Živel* vzbouřil se proti nám. *Skutek* člověka prozrazuje. *Vítr* byl plavcům příznivý. *Hřích* jeho o pomstu volá. *Příklad* více účinkuje než pouhé slovo. *Kámen* by se ustrnul nad tou bídou.

Napiš větu: *Vesničan zabývá se rolnictvím.* Urči podmět! Jakou částí řeči jest ten podmět? Kterého rodu? čísla? pádu? Co značí to jméno — osobu nebo věc? Z kterého slova jest odvozeno jméno *vesničan?* (Z podstatného jména *vesnice.*) Kterou příponou stalo se tu odvození? (Příponou *an.*)

Pamatujte si: *Jména osob odvozená příponou* **an** *přibírají v 1. pádě množného čísla* **é.**

Pověz napsanou zde větu v množném čísle!

Od podstatného jména *vesnice* odvodili jsme podstatné jméno *vesničan;* odvozujte tím způsobem podstatná jména na *an* od těchto jmen: město, venkov, kraj, obec, Praha, Čáslav, Písek, Boleslav, Morava, Slezy, Evropa, Afrika, Amerika.

Řekněte tyto věty v množném čísle: *Měšťan* hledí si obchodu a průmyslu, *venkovan* rolnictvím se zabývá. *Pohan* klaní se modlám. *Moravan* jest Čech jako my. *Slovan* válek nemiluje. *Evropan* daleko jest vzdělanější než *Afričan.*

Napiš: *učiti — učitel.* Co znamená slovo *učiti?* (Činnosť.) Co znamená slovo *učitel?* (Osobu.) Jméno *učitel* odvozeno jest od slova *učiti,* jež znamená činnosť? Kterou příponou? (*el.*)

Tvořte pomocí přípony *el* jména osob z následujících slov, činnosť značících: cvičiti, kázati, říditi, vychovati, obývati, zvěstovati, cestovati, staviti, hubiti, spisovati, osvoboditi, bádati, pokoušeti, páchati, hostiti.

Pamatujte si: *Jména osob s příponou* **el**, *odvozená od slov činnost značících, přibírají v 1. pádě množného čísla* **é**.

Povězte tyto věty v množném čísle: *Učitel* a *vychovatel* je zástupce rodičův. Skřivan je *zvěstovatel* jara. *Cestovatel* obdivuje se krásné té krajině. *Stavitel* provedl nádhernou stavbu. *Obyvatel* Krušných hor živí se dobýváním rud. Krtek je *hubitel* ponrav a červův. *Odběratel* je spokojen tím zbožím.

Také jména s příponou *ita* a *ista* mají v 1. pádě množného čísla *é*.

Povězte v množném čísle: *Husita* nenáviděl císaře Zikmunda. *Táborita* byl u Lipan poražen. Na kůru hrál *houslista*, *klarinetista*, *flétnista* a zpíval *sopranista*, *altista* a *basista*. *Žalmista* jest, kdo žalmy spisuje, *evangelista* jest, kdo sepsal evangelium. *Loterista* málo kdy zbohatne.

Kromě zde uvedených ještě některá jiná přibírají v 1. pádě množného čísla *é*.

Povězte v čísle množném: *Soused* nám pomohl. *Anděl* a *člověk* jsou nejdokonalejší tvorové boží. *Žid* hlavně obchodem se živí. *Apoštol* hlásal slovo boží. *Host* nás navštívil.

Napíši tyto věty:
Kost' hlavně z vápna se skládá.
Síť na ryby z motouzu se plete.

Kterými částmi řeči jsou slova *kost* a *síť*? Proč? Kterého jsou rodu? pádu? Čím je zakončeno slovo první a čím druhé? (Souhláskou *ť*.)

Ačkoli obě podstatná jména téhož jsou rodu a toutéž souhláskou zakončena, přece v množném čísle neznějí stejně.

Pověz obě věty v množném čísle! Co přibralo tu slovo *kost*? (*i*) a co slovo *síť*? (*e*.)

Pamatujte si: *Některá jména ženská zakončená souhláskou přibírají v 1. pádě množného čísla* **i**, *některá* **e**.

Povězte tyto věty v čísle množném: V zimě jest *noc*(i) krátka. *Obec*(e) o své chudé starati se má. *Nemoc*(i) — zlý host. *Klec*(e) vězení jest. *Řeč*(i) lhářova víry nenalézá. *Chatrč*(e) ne vždycky známkou bídy bývá. *Myš*(i) hledá, nač přijde. *Rozkoš*(e) v zápětí zármutek mívá. *Leč*(i) moudrého nebaví. *Věž*(e) zdobí město. *Zeď*(i) se sbořila. *Závěj*(e) se utvořila. *Laň*(ě) parohů nemá. *Ves*(i) se zatopila. *Větev*(e) se zlomila. *Mast*(i) nemocného vyléčila. *Věc*(i) se změnila.

Druhý pád.

Napíši věty:

Dítě leklo se *kočky*.

Srst *kočky* jest husta a jemna.

Kdybys, Antoníne, nezaslechl slova *kočky* v první větě, jak bys se tázal? (Koho neb čeho leklo se dítě?) A které otázce odpovídá slovo *kočky* ve druhé větě? (Otázce *čí*, neboť se ptáme: Čí srst je husta a jemna?) Patřte na podstatné jméno *kočky* v první i ve druhé větě! Tam i zde má na konci *y*, z čehož poznáváme, že jest tam i zde téhož pádu, třeba v první větě jiné otázce odpovídá než ve druhé.

Napíši:

Lidé štítí se *žab*.

Křehotání *žab* jest nám protivno.

Ptej se na jméno *žab* v první a potom ve druhé větě! Ač pokaždé jiné otázce odpovídá, přece jest téhož pádu, jelikož v obou větách totéž zakončení má.

Pozor! *Odpovídá-li podstatné jméno otázkám* **koho? čeho?** *nebo* **čí**, *pravíme o něm, že jest* **druhého pádu.**

Tažte se na vyznačená podstatná jména v následujících větách: Každý litoval toho *ubožáka*. Hříšník litoval svých *hříchův*. Barva *oblohy* jest modrá. Zbavili jsme se *škůdníka*. Zbavili jsme se *starostí*. Zeleň *trávy* občerstvuje oko *člověka*. Střezte se *pochlebníka!* Střezte se *lží!* Světlo *měsíce* jest jasno. Hodné dítě poslouchá *rodičů* svých. Poslechni *rady* moudrých. Peří *páva* jest pestré. Dobrodinec ujal se *sirotka*. Dívka ujala se vadnoucí *květiny*. Užitek *zvířat* je mnohonásobný.

Druhý pád jednotného čísla.

Napíši:

Vážíme si toho *člověka*.

Vážíme si svého *zraku*.

Ptej se na podstatná jména *člověka* a *zraku!* Kterého pádu jsou? Jak zní jejich první pád? Kterého rodu jsou obě podstatná jména? Čím jsou zakončena v 1. pádě? (Souhláskou tvrdou.) Čím to asi je, že jméno *člověka* má ve 2. pádu na konci *a*, kdežto jméno *zraku* má *u*? (To je tím, že první jméno jest životné, druhé neživotné.)

Napíši:

Let *holubu* jest rychlý.

Běh *koráb*u jest rychlý.

Kterého pádu jsou vyznačená (písmem ležatým) podstatná jména? Jak zní jejich 1. pád? Kterého rodu jsou? Čím jsou zakončena v 1. pádě? (Obojetnou souhláskou.) Proč má první jméno v 2. pádě na konci *a*, kdežto druhé má *u*?

Životná jména mužská, zakončená tvrdou neb obojetnou souhláskou, přibírají ve 2. pádě **a**, *neživotná* **u**. Opakuj!

Jest však několik neživotných jmen, kterých užívá se ve 2. pádě jako životných, totiž dává se jim přípona *a*. Odpovídajíce k následujícím větám, poznáte některá.

Do čeho zavírají se koně? (do chléva), krávy? (do kravína), ovce? (do ovčína). Čeho nasypal čeledín koním? (ovsa). U čeho stává fara? (u kostela). Z čeho přicházejí pohřebníci? (ze hřbitova). Do čeho vozíme mlít obilí? (do mlýna). Čeho napekla hospodyně ze žitné mouky? (chleba). Z čeho chleba nepečeme? (z ovsa). U čeho kachny a husy rády se zdržují? (u potoka, u rybníka). Do čeho dáváme zeláky na zimu? (do sklepa). Čeho přilila matka do omáčky, aby byla kysela? (octa).

Napíši:

Pocestný ulekl se *lupiče*.

Kůň ulekl se *biče*.

Kterého pádu jsou vyznačená podstatná jména? Kterou příponu mají obě ve 2. pádu? Kterého rodu jsou? Jsou obě životná? Čím jsou zakončena v 1. pádu?

Jména mužská, ať životná nebo neživotná, jsou-li v 1. pádě zakončena měkkou souhláskou, přibírají ve 2. pádu **e**. Opakuj!

Také některá mužská jména tvrdou neb obojetnou souhláskou zakončená mají ve 2. pádě *e;* najdete je v následujících větách ozávorkovaná; užíte jich tedy ve 2. pádě: Nemocný nemohl se dočkati (dne). Unavený chodec vyprázdnil sklenici do (krapet). Metr je delší (čeho? loket). Těžko jest pradleně prádlo vyvářeti bez (kotel). Nasypejte na louku (popel). Slad dělá se z (ječmen). Domy staví se z cihel nebo z (kámen). Vichr vyvrátil strom z (kořen). Hleděti do (plamen) škodí očím. Jablko nepadne daleko od (kmen). Máme tu zprávu z dobrého (pramen). Přezka utrhla se od (řemen).

Zkoumejte, kterou příponu mají ve 2. pádě mužská jména na *ce* (soudce) a na *el* (učitel).

Zkoumejte, v co se mění u ženských jmen na *a* tato samohláska ve 2. pádu, a všimněte si též mužských jmen na *a* (starosta).

Ženská jména souhláskou zakončená mají ve 2. pádě některá *i*, některá *e*. Nedokončená jména v následujících větách dokončete: Ze slonové kost-(i) robí se věci ozdobné. Rybář loví ryb do sít-(ě). Dívka bez ctnost-(i) jako květina bez vůně. To je peří z labut-(ě). Za jasné noc-(i) vidíme na obloze hvězdy. Pusť ptáčka z klec-(e)! Zanech takové řeč-(i)! Jeli do Přelouč-(e). V těch lesích je mnoho zvěř-(i). Josefov leží blíže Jaroměř-(e). Nemůžeme se dočkati odpověd-(i). Pocestný vstoupil do sín-(ě). Hmoždíře dělají se z mosaz-(i). Vykonali jsme tu práci beze vší nosnáz-(e).

Druhý pád množného čísla.

Napíši věty:
Slyším zpěv *drozdův* a *kosův*.
Ve vlasti jsou hroby *praotců* našich.
Děvče naplotlo *věnců*.
Vznešení pánové mnoho *sluhův* a služek mívají.

Kterého rodu a pádu jsou vyznačená zde jména? a kterého čísla? Povězte, jak která zní v 1. pádě čísla jednotného. Čím je zakončeno první, druhé, třetí, čtvrté a páté v 1. pádě jednotného čísla? Kterou příponu mají všechna v 2. pádě množného čísla? Která tedy podstatná jména mají v 2. pádě množného čísla *ů* nebo *ův*? (Všechna jména mužská.) Kdo pak by poznal, kdy má 2. pád příponu *ův* a kdy pouhé *ů*? (Končí-li věta tímto podstatným jménem, dává se *ův*; také následuje-li za tím podstatným slovo začínající samohláskou, užije se přípony *ův* na místě *ů*; jinde však pouhé *ů* bývá.)

Povězte několik podstatných jmen mužských ve 2. pádě množného čísla!

Napíši věty:
Mocnářství naše skládá se ze šestnácti *zemí*.
Z kostí pálí se spodium.
Rozeznáváme patero světových *moří*.
Listonoš přinesl několik *psaní*.

Kterého pádu jsou podstatná jména v těchto větách vyznačená? Jak zní jejich 1. pád jednotného čísla? Povězte, která jména mají v 2. pádě množného čísla *í*. (Ženská jména na *e* nebo na souhlásku se končící a střední jména na *e* a na *í*.)

Řekněte několik jmen ženských na *e* a označte jejich 2. pád množného čísla; dále několik ženských jmen souhláskou zakončených, potom některá střední jména na *e* a na *í*.

Řekněte několik ženských jmen na *a* a doložte hned, jak znějí v 1. pádě množného čísla. Nyní povězte, jak znějí ve 2. pádě množného čísla. Jaká změna se tu stala? (Přípona *y* [ryby] se odsouvla a zůstal pouhý kmen.)

Řekněte několik středních jmen na *o* a připojte, jak znějí ve 2. pádě množného čísla. Jak vznikl tento 2. pád? (Přípona *a* [slova] se odsouvla a zůstal pouhý kmen.)

Řekněte několik jmen podstatných, jichž se toliko v množném čísle užívá, a povězte, jak znějí ve 2. pádě. (Nůžky — nůžek, kamna — kamen, housle — houslí.) Která z nich mají 2. pád bez přípony? (Ta, která v 1. pádě se končí na *y* nebo na *a*.) Kde se vzalo *e*, které ve slově *nůžek* nalézá se mezi *ž* a *k*, když přece v 1. pádě ho nebylo? (Ono se vsouvlo a to z té příčiny, aby souhlásková skupina *žk* snáze dala se vysloviti.)

Napíši: *Do pevnosti vede několik* **bran.** Kterého pádu a čísla je podstatné jméno *bran?* Jak zní v 1. pádě množného čísla? Jaká změna stala se s ním kromě toho, že se odsouvla přípona? (Zkrátila se kmenová samohláska á.)

Zde jsou páry — zde je mnoho par. Tímto spůsobem změňte i následující věty: Zde jsou *jámy*. Zde jsou *vrány*. Zde jsou *žáby*. Zde jsou *skály*, *lípy*, *žíly*, *síly*, *jáhly*, *mouchy*, *trouby*, *houby*, *kroupy*, *louky*.

Třetí pád.

Napíši!

Křesťané klaní se *Bohu*.

Pohané klaní se *modlám*.

Tažte se na podstatná jména *Bohu* a *modlám*.

Odpovídá-li podstatné jméno otázce **komu? čemu?**, *pravíme o něm, že jest* **třetího pádu.**

Řekněte některá neživotná jména mužská, zakončená tvrdou neb obojetnou souhláskou, a povězte, jak znějí ve 3. pádě jednotného čísla. Kterou příponu tu mají?

Nyní jmenujte několik jmen mužských, též tak zakončených, ale životných. Kterou příponu mají? (*u* neb *ovi*.)

Z toho vidíte, že přípona 3. pádu *ovi* náleží toliko životným jménům.

Jmenujte podstatná středního rodu na *o* a řekněte je ve 3. pádě.

Povězte nyní, která podstatná mají ve 3. pádě *u* a která *ovi*.

Jmenujte mužská jména (životná neb neživotná), zakončená souhláskou měkkou.

Jmenujte mužská jména na *ce* a na *el*. Povězte, jak zní jejich 3. pád.

Jmenujte ženská a střední jména na *e* (*ě*), potom ženská jména souhláskou zakončená a řekněte, jak zní ve 3. pádě.

Která tedy jména mají ve 3. pádě *i*?

Jmenujte jakákoli mužská jména a povězte jejich 3. pád čísla množného.

Jmenujte střední jména na *o* a povězte jejich 3. pád.

Která tedy jména mají ve 3. pádě množného čísla *ům*?

Jmenujte ženská a střední jména na *e*, potom střední jména na *í* a povězte, jak zní ve 3. pádě množného čísla.

Která tedy jména mají ve 3. pádě množného čísla *ím*?

Ženská jména zakončená souhláskou mají některá *ím*, některá *em*. Nedokončená podstatná jména v následujících větách dokončete: Nevěřím těm věc—(em), těm řeč—(em), těm lž—(em). Vyučuj mne svatým ctnost—(em). Přivykejme slast—(em) i strast—(em). Cukr myš—(ím) chutná. Obec—(ím) přísluší, o školu pečovati. Nikdo nemohl odolati českým zbraň—(ím). Ve škole učíme se básň—(ím), písň—(ím).

Čtvrtý pád.

Napíši věty:

Nouze zkouší *přítele*.

Zlatník zkouší *zlato*.

Taž se na podstatná jména *přítele* a *zlato*.

Odpovídá-li podstatné jméno otázce **koho? co?** *pravíme o něm, že jest* **čtvrtého pádu.**

Napíši věty:

Holubi milují čistotu.

Jestřáb hubí *holuby*.

Čím to asi je, že v první větě psáno jest jméno *holubi* s úzkým *i* a ve druhé větě se širokým *y*? (To je tím, že ve druhé větě je jméno to 4. pádu, kdežto v první větě je pádu prvního.) Čím je zakončeno jméno to v 1. pádě jednotného čísla? Kterého je rodu?

Pamatujte si: *Jména mužská, zakončená obojetnou nebo tvrdou souhláskou, mají ve 4. pádě množného čísla y.*

Vyznačená podstatná jména v následujících větách řeknčte (napište) v množném čísle: Myslivec střílí *sokola* i *jestřába*. Egypťané radostně vítají *čápa*. *Páva* toliko pro krásu chováme. Mlynář nasadil do rybníka *kapra*. Miluji svého *druha*. Na *lenocha* přijde nouze. Hospodář najal *dělníka*. *Bažanta* v bažantnicích chovají, *jelena* v oborách.

Napíši věty:

Rolník si najal čtyři *sekáče*.

Hospodyně ztratila *klíče*.

Kterého rodu, pádu a čísla jsou vyznačená tu jména podstatná? Jak zní v 1. pádě jednotného čísla? Čím jsou zakončena?

Jména mužská zakončená měkkou souhláskou mají ve 4. pádě množného čísla **e**.

Také mužská jména na *el* (učitel) a na *ec* (soudce) mají v tomto pádu *e*.

Vyznačená podstatná jména v následujících větách dokončete: Myslivec zastřelil tři *zajíc*—. Lesník pozval na hon všechny sousední *lovc*— a najal čtyři *honc*—. Továrník zaměstnává dva *kreslič*—, tři *topič*—, čtyři *nosič*—. Máme v obci dva *truhlář*—, čtyři *tesař*—, dva *řemenář*—. Ctěte své *učitel*— a *vychovatel*—. Každý národ má v úctě své přední *spisovatel*—. *Obyvatel*— hranice Vojenské považovali národové rakouští druhdy za své *stráže*—, *obhajc*—, *ochranc*—.

Pátý pád.

Promluv, Jene, k Václavovi, aby dával pozor. (Václave, dávej pozor!) Kterým slovem jsi ho oslovil? (Oslovil jsem ho slovem *Václave*.)

Promluv k Jindřichovi, aby nezaháleI. Kterým slovem jsi jej oslovil?

Promluv k Matějovi a zeptej se ho, proč přišel pozdě do školy. Kterým slovem jsi jej oslovil?

Jakými částmi řeči jsou slova *Václave, Jindřichu, Matěji?*

Oslovujeme-li podstatným jménem osobu (někdy také věc), *s kterou rozmlouváme* (*k níž promlouváme*), *jest ono* **pátého pádu.** Opakuj!

Kterou příponu má 5. pád podstatného jména *Václav? Jindřich? Matěj?* Čím je zakončen 1. pád jména *Václav?* (Obojetnou souhláskou) jména *Jindřich?* (Tvrdou souhláskou *ch*) jména *Matěj?* (Měkkou souhláskou.) Kterého rodu jsou všecka tři jména? Které přípony mají tedy jména mužská v 5. pádě? (Buď *e* neb *u* neb *i*.)

Oslov soudruha, Boha, hocha, ptáka, bratra, hada, syna, muže, otce, měsíce, sekáče, tchoře.

Oslov sestru, Růženu, sluhu, vévodu. Kterou příponu má 5. pád jmen samohláskou *a* zakončených?

Pátý pád množného čísla roven jest prvnímu pádu.

Oslov jedním jménem několik soudců, ochranců, vůdců, dárců; hrdin, sluhů, vévodů; synů, Čechů, králů; vesničanů, měšťanů, Moravanů; učitelů, obyvatelů, cestovatelů, stavitelů; houslistů, sopranistů, basistů.

V následujících větách jest podmět pádu prvního; změňte jej, aby byl pádu pátého, a dle podmětu změňte i výrok; dbejte však toho, že za 5. pádem a po případě i před ním klade se čárka: Člověk se přičiní. Stojí při mně Pán. Syn vidí tu převelebnou duhu. Lenoch jde k mravenci. Vzhůru ptáci se nese. Kárá matka dítky své. Upřímně starají se králové o blaho svých poddaných. Setrvají dítky na dráze ctnosti. Bedlivě své práce hledí si dívky.

Šestý pád.

Napíši věty:

Hovoříme o *bratranci* i o *strýčkovi.*

Ve škole hovoříme o *psu*, o *vlku* a jiných zvířatech.

V *moři* žijí rozmanití živočichové.

Kachny plovou po *rybníce.*

Štika pochutnala si na *rybě.*

Ptejte se na vyznačená podstatná jména v těchto větách!

Odpovídá-li podstatné jméno otázce **kom? čem?**, *pravíme o něm, že jest* **šestého pádu.**

Všimněte si vytčených podstatných jmen a povězte, které přípony má 6. pád čísla jednotného.

Vyznačená podstatná jména v následujících větách řekněte v množném čísle: *V jinochu* bujná krev koluje. Lidé jsou po *andělu* nejznamenitější tvorové boží. Stavitel shání se po *zedníkovi* a po *nádenníkovi*. — Vápno pálí se ve zvláštní *peci*. Ludmila cvičila sv. Václava ve křesťanské *ctnosti*. Nezáleží nám na té *věci*. Co nám po té *řeči*. Ten člověk žije v samé *slasti*. — Ve škole učíme se o *zelině*, o *květině* a vůbec o *rostlině*. Dobytek se pase na *pastvině*, na *louce*.

Které přípony má 6. pád množného čísla? (*ích, ech, ách.*)

Sedmý pád.

Napiš věty:

Rodiče honosí se zdárným *synem*.

Nerozumný člověk honosí se *bohatstvím*.

Ptej se na vyznačená zde podstatná jména! Proč ptáme se na jméno *synem* otázkou *kým?* na jméno pak *bohatstvím* otázkou *čím?*

Odpovídá-li podstatné jméno otázce **kým? čím?**, *pravíme o něm, že jest* **sedmého pádu.**

Tažte se na vyznačená podstatná jména v následujících větách: Kázání hnulo *hříšníkem*. Vítr lomcuje *dveřmi*. Boháč pohrdá *chuďasem*. Mladík plýtvá *penězi*. Hovořili se *spolužákem*. Seděli pod *topolem*. Dravec hnal se za *holubem*. Předc *myší* bývá kázání.

Jmenujte několik jmen ženských na *e* (*ě*); dále několik ženských jmen souhláskou zakončených. Povězte zároveň, jak zní jejich 7. pád.

Jména ženská, zakončená souhláskou nebo samohláskou **e (ě)**, *mají v 7. pádu jednotného čísla příponu* **í.**

Odpovídejte k těmto otázkám: Čím se chytají ryby? (**Udicí**, sítí, vrší.) Čím se přikrývají vojáci? (Houní.) Čím jíme polévku? (Lžicí.) Čím udeřil Mojžíš na skálu? (Holí.) Čím nás Kristus vykoupil? (Svou krví.) Čím se brání vojín? (Zbraní.) Čím se maží rány? (Mastí.) Čím solíme pokrmy? (Solí.) Čím pokrýváme nohy své? (Obuví.)

Napiš věty:

Hovoříme se svými *spolužáky*.

Truhláři vrtají *nebozezy*.

Soudce přísně zacházel se *zloději*.

Kterého pádu a čísla jsou vyznačená zde jména pod-

statná? Jak znějí v 1. pádě čísla jednotného? Čím jsou tu zakončena? (První je zakončeno souhláskou tvrdou, druhé obojetnou, třetí měkkou.) Kterou příponu mají první dvě jména v 7. pádě množného čísla? Kterou příponu má třetí jméno?

Jména mužská mají v 7. pádě množného čísla pouhé **y** *neb* **i**. Kdy *y*, kdy *i*?

Dokončete podstatná jména v následujících větách: Šišek hledáme pod *smrk-y*, žaludů pod *dub—*, bukvic pod *buk—*. Dravci honí se za *hólub—*, za *kos—*, za *drozd—*, za *skřivan—*. Sob spokojí se *mech—* a *lišejník—*. Kníže obklopen byl *panoš—* a *zbrojnoš—*. Hospodář byl spokojen svými *sekáč—*, *vazač—*, *mlatc—* i *hlídač—*.

Jmenujte střední jména na *o!* Jmenujte střední jména zakončená souhláskou *e* (*ě*), která v množném čísle přibírají *ata* (house — housata).

Střední jména na **o** *a* **e** (**ě**) *ſtato mají-li v množném čísle* **ata***j mají také v 7. pádě množného čísla* **y**.

Dokončete podstatná jména v následujících větách: Kováři buší *kladiv—*. Tesaři dlabou *dlát—*. Žáci píší *pér—*. Včely bodají *žihadl—*. Díže přikrýváme *vík—*. Růžový keř byl osypán *poupat—*. Kvočna bdí nad *kuřat—*, husa nad *housat—*, koza nad *kozlat—*, kočka nad *koťat—*.

Napiši věty:

Nepohrdejme ani malými *věcmi!*

Ryby se loví *sítěmi*.

Praha je bohata památnými *budovami*.

Kterého pádu a čísla jsou vytčená zde jména podstatná? Kterého jsou rodu? Kterou příponu má první jméno? (mi) druhé? (emi) třetí? (ami).

Jména ženská mají v 7. pádě množného čísla přípony **mi, emi** *neb* **ami**.

Nedokončená podstatná jména v následujících větách dokončete: Ušetřte nás svými *řeč—!* *Ctnost—* svými se nevychloubejte! Namazali mrtvolu vonnými *mast—*. Vítr pohrává *větv—*, *haluz—*. Zdařilými *písň—* a *básň—* povznáší se mysl člověka. Hospodář prodal dům i se *zahrad—* a *luk—*. Stalo se to před pěti *minut—*, před třemi *hodin—*.

Jmenujte některá střední jména na *í!*

Střední jména na **í** *mají v 7. pádě množného čísla* **ími**.

Dokončete vytčená podstatná jména v následujících větách: Potoky a řeky vinou se úrodnými *údol—*. Král Karel panoval

před pěti *stolet*—. Praha jest bohata pěknými *náměst*—. Neubíjejte času drahého samými *vyražen*—. Řiďme se božími *přikázan*—. Vojáci brání se *kop*—.

Pojednavše o všech pádech, můžeme skloňovati. Skloňujte následující podstatná jména: holub, dub, muž, meč, ryba, země, kost, slovo, pole, kníže, znamení.

Na konec může učitel i o vzorech skloňovacích, ač toho v obecné škole třeba není, a o odchylkách od těch vzorů promluviti.

Podstatná jména dvojného čísla.

Kolik očí má člověk? Kolik uší? Které ještě údy jsou na našem těle po dvou? (Ruce, nohy, ramena, kolena, rty.)

Značí-li podstatné jméno toliko dvě věci, jaké vždy pohromadě bývají, jest ono čísla **dvojného.**

Kterého čísla jest tedy jméno *oči?* Proč? (Protože znamená toliko dvě věci, které vždy bývají pohromadě.) Jak zní toho jména jednotné číslo? Jméno *oko* neznamená vždy ústroj zraku, nýbrž mívá i jiný význam. Na př. *oko* na ptáky, *oko* na polévce, *oko* na punčoše. Má-li jméno *oko* tento význam, tenkrát nelze při něm mluviti o čísle dvojném, než toliko o čísle množném. A jak tedy zní v čísle množném? (Oka.)

Kterého čísla je podstatné jméno *uši?* Jak zní v jednotném čísle? Míníme-li však jménem tím jiné *ucho* než lidské, na př. *ucho* u hrnce, kterak tu zní v čísle množném?

Dvojné číslo liší se od čísla množného hlavně svým 7. pádem; míť dvojné číslo v tomto pádě vždy příponu *ma* (před nímž bývá *i*, *a* neb *o*), kdežto u množného čísla této přípony nikdy není.

Odpovídejte k následujícím otázkám: Čím vidíme? (Očima.) Čím slyšíme? (Ušima.) Čím pracujeme? (Rukama.) Čím chodíme? (Nohama.) Čím pohybujeme, mluvíce? (Rtoma.) Čím létá pták? (Křídloma.) Čím krčíme, nevědouce, co bychom k dané otázce odpověděli? (Ramenoma.)

Dvojné číslo některých jmen liší se i druhým a šestým pádem od čísla množného; mají některá jména ve 2. a 6. pádě dvojného čísla příponu *ou*, kteréž přípony u množného čísla nenalézáme.

Odpovídejte k následujícím otázkám: Z čeho padá práce člověku neobratnému? (Z rukou.) S čeho zouváme obuv svou? (S nohou.) Z čeho dral se povzdech nemocnému? (Z prsou.) Na čem chová chůva dítě? (Na rukou.) Na čem nemůže churavý slabostí státi? (Na nohou.) Na čem klečíme? (Na kolenou.) Na čem nosíme těžká břemena? (Na ramenou.)

Sloveso.

Napíši věty:
Já *jsem* pastýř dobrý.
Ty *jsi* Petr, t. j. skála.
Bůh *jest* pouhý duch.

Urči podmět první věty! (Já.) Urči výrok! (Jsem pastýř.) Co povídáme tímto výrokem o podmětu? (Povídáme o podmětu, co jest.) Vypustím z této věty poslední dvě slova; co zbude? (Já jsem.) I tato dvě slova činí větu; jmenuj její podmět a výrok! Zdali pak se povídá tímto výrokem, co podmět jest, jako prve? (Nikoli, tímto výrokem praví se toliko, že podmět jest.) Řeknu tedy: Slovem *jsem* vypovídáme o podmětu, že jest. Opakuj!

Urči podmět a výrok druhé věty! Co se povídá výrokem o podmětu? (Co jest.) Skrátím tu větu tak, aby zbyla toliko první dvě slova; které slovo je nyní výrokem? (Jsi.) Co se jím povídá o podmětu? (Že jest.)

Co vypovídáme slovem *jest* ve třetí větě o podmětu? (Že jest.) Co tedy můžeme říci o všech třech slovech, v těchto větách vyznačených? (Slovy *jsem*, *jsi*, *jest* vypovídáme o podmětu, co jest.)

Napíši dále tyto věty:
Housenky *škodí* rostlinám.
Slunce *osvětluje* zemi.

Jmenuj podmět a výrok první věty! Co vypovídáme tímto výrokem o podmětu? (Že něco činí, že jest činným.)

Jmenuj podmět a výrok druhé věty! Co vypovídáme zde výrokem o podmětu?

Slovy *škodí*, *osvětluje* vypovídáme o podmětu, že něco činí nebo že jest činným.

Dále napíši:
Obilí *se mlátí*.
Neposlušné děti *bývají trestány*.

Jmenuj podmět a výrok první věty! Co se tu praví výrokem o podmětu? (Výrokem se tu praví o podmětu, že se s ním něco děje, čili že jest trpným.)

Jmenuj podmět a výrok druhé věty! Co se vypovídá výrokem o podmětu?

Slovy *se mlátí* a *bývají trestány* vypovídáme o podmětu, že se s ním něco děje, čili že jest trpným.

Pozor! *Slova, kterými vypovídáme o podmětu, že jest,*

nebo že něco činí, nebo že se s ním něco děje, jmenují se **slovesa.** Opakuj!

Jakými částmi řeči jsou tedy slova *jsem, jsi, jest* v prvních třech větách? Proč?

Jakými částmi řeči jsou slova *škodí* a *osvětluje* ve druhých dvou větách? Proč?

Jakými částmi řeči jsou slova *se mlátí* a *bývají trestány* v posledních dvou větách? Proč?

Jméno *sloveso* znamená tolik co *velké slovo*, kterým tato část řeči v skutku jest, neboť bez slovesa není věty.

Určujte slovesa v následujících větách: Člověk jest nejdokonalejší tvor na zemi. Zlá společnosť kazí dobré mravy. Žito na podzim se seje. My všickni synové jedné matky jsme. Požehnání otcovo staví dětem domy, ale kletba matčina bourá je. Obr Goliáš od malého Davida byl přemožen. Dobří skutkové jsou nejvěrnější přátelé naši. Dívky natrhaly květin a uvily z nich věnců. Dozrálý len na drhlenu se drhne, potom na poli nebo na louce se rosí a na to v pazderně se suší. Vy jste synové jedné matky. Časně ráno vstávám, díky Bohu vzdávám. Střelný prach prý od mnicha Švarce byl vynalezen.

Osoba, rod a číslo.

Tři bratři učili se v jedné světnici: Stanislav počítal, Vladimír psal, Vojtěch kreslil. Pojednou promluvil Vladimír: „Pohleď, Stanislave, co děláme!" „Co děláme?" odvětil Stanislav, „já počítám, ty píšeš, Vojtěch kreslí."

Kteří hoši spolu hovořili? (Stanislav a Vladimír.) Který hoch hovoru se nesúčastnil? (Vojtěch.) Co pověděl Stanislav Vladimírovi sám o sobě? (Že kreslí.) Kterými slovy naznačil Stanislav činnosť toho, ku komu mluvil? (Ty píšeš.) A kdo byl ten třetí, o kom ještě hovořili? (Vojtěch.) Stanislav ve své odpovědi mluvil tedy sám o sobě, dále mluvil k té osobě, s níž hovořil, a konečně mluvil o osobě třetí, která hovoru se nesúčastnila.

Pokud kdo mluví sám o sobě, jest v řeči osobou první; ten, ku komu mluví, jest osoba druhá, onen pak, o kom mluví, jest osoba třetí.

Kterým slovem naznačil Stanislav činnosť svou vlastní? (Slovem *počítám.)* Kterým slovem naznačil činnosť osoby druhé, tedy té, s níž hovořil? (Slovem *píšeš.*) Kterým slovem naznačil činnosť osoby třetí, tedy té, o níž hovořil? (Slovem

kreslí.) Jakými částmi řeči jsou slova *počítám, píšeš, kreslí,* poněvadž se jimi vypovídá o podmětu, že něco činí? (Jsou to slovesa.)

Kterým slovesem propověděl Stanislav, co sám činí? (Slovesem *počítám.*)

Sloveso, kterým někdo propovídá, co sám činí, jest v osobě první. Opakuj!

V které osobě je sloveso *počítám?* Proč?

Pověz ty a ty sám o sobě, co ve škole děláváš. Ve které osobě jsou ta slovesa?

Kterým slovesem propověděl Stanislav, co činí Vladimír, když k němu mluvil? (Slovesem *píšeš.*)

Sloveso, kterým někdo propovídá, co činí osoba, k níž mluví, jest v osobě druhé.

Ve které osobě je tedy sloveso *píšeš?* Proč?

Řekněte více časoslov ve druhé osobě!

Kterým slovesem propověděl Stanislav, co činí Vojtěch, jenž hovoru se nesúčastnil? (Slovesem *kreslí.*)

Sloveso, kterým propovídáme, co činí osoba třetí, totiž ta, která hovoru není účastna, jest v osobě třetí.

Ve které osobě jest tedy sloveso *kreslí?* Proč?

Propovězte ještě o jiných osobách, co činí, na př. o rolníkovi? (Rolník oře, vláčí, seje.) Ve které osobě jsou slovesa *oře, vláčí, seje?* Proč? Co činí svým hlasem husa, kavka, žába? Co dělává děvče? (Děvče plete, háčkuje, šije.)

Když jsem se ptal, co činí rolník, odpověděli jste: *rolník oře;* můžete však odpověděti též takto: *on oře.* A jak můžete odpověděti k otázce: *co činí svým hlasem husa?* (Ona štěbetá.) A k otázce: *co činí děvče?* (Ono plete.) Proč v první odpovědi řekli jsme *on,* ve druhé *ona,* ve třetí *ono?* (Protože v první odpovědi jest podmět mužského rodu, ve druhé ženského rodu, ve třetí pak středního.)

Z toho pozorujete, že slovesu ve třetí osobě může se připojiti buď slovo *on,* neb *ona,* neb *ono.* Dle čeho se to řídí? (Dle toho, kterého rodu jest podmět.) Které slovo připojuje se k slovesu v první osobě? (Slovo *já.*) A k slovesu ve druhé osobě? (Slovo *ty.*)

Vraťme se na chvílku zase k oněm třem hochům! Jak pak, kdyby byli všichni počítali, jak by tu byl Stanislav řekl? (Počítáme.) Slovesem *počítáme* propověděl by, co činí netoliko on sám, nýbrž i jiné osoby s ním.

Sloveso, kterým někdo propovídá, co činí netoliko on

sám, nýbrž i jiné osoby s ním, jest v první osobě množného čísla.

Řekněte několik sloves v první osobě množného čísla! Které slovo může se tu ku slovesu připojiti? (My.)

Že psal Vladimír sám, řekl k němu Stanislav: *ty píšeš.* Jak pak, kdyby byli Vladimír i Vojtěch psali a toliko Stanislav počítal, jak by tu byl k nim promluvil Stanislav? (Vy píšete?)

Sloveso, kterým někdo propovídá, co činí několik osob, k nimž mluví, jest ve druhé osobě množného čísla.

Řekněte několik sloves ve 2. osobě množného čísla! Které slovo se tu připojuje?

Sloveso, kterým propovídáme, co činí více osob jiných, k nimž nemluvíme, jest ve 3. osobě množného čísla.

Odpovídejte k těmto otázkám: Co dělají rolníci? (*Oni* orou, vláčejí, sejí.) Co činí stromy? (*Ony* rostou, kvetou a ovoce nesou.) Proč jsme řekli tam *oni*, zde pak *ony?* (Protože tam je podmět životný, zde pak neživotný, třeba byly oba rodu mužského.) Co činí svým hlasem žáby? vlaštovky? (*Ony* kvákají. *Ony* švehlí.) Které slovo připojuje se k slovesu ve 3. osobě množného čísla, když je podmět ženského rodu? Co dělají děvčata? (*Ona* pletou nebo háčkují.) Které slovo se připojuje, když je podmět středního rodu?

V následujících větách nahraďte podměty slovy *oni, ony, ona:* Kohouti kokrhají. Lesy šumí. Housata se pasou. Hodiny bijí. Kuřata zobají. Voli pomalu chodí. Ženy váží obilí. Mláďata se líhnou. Obrazy visí na stěně. Hosté se scházejí. Knihy se tisknou. Světla hasnou. Lidé o pomoc volají. Klobouky z plsti se dělají. Kamna hřejí. Dvéře se otvírají. Vrata jsou zavřena.

Čas. Činné příčestí. Pomocné sloveso.

Napíši tyto věty:
Karel *psal.*
Jindřich *píše.*
Bohuslav *bude psáti.*

Pohleďte na tyto věty! Co se tu praví o Karlovi? (Že psal.) Co o Jindřichovi? Co o Bohuslavovi? Třem podmětům téhož rodu i téhož čísla připisuje se tu táž činnosť, a přece sloveso, jímž ta činnosť je naznačena, pokaždé jinak zní a také pokaždé jiný význam má, třeba značilo tutéž činnosť. První

sloveso znamená, že podmět činným *byl*, druhé, že činným *je*, třetí, že činným teprv *bude*.

Sloveso *psal* znamená činnosť, která již byla čili minula, tím slovesem značí se *minulý čas*.

Sloveso *píše* znamená činnosť, která nyní jest, tím slovesem značí se nynější čili *přítomný čas*.

Sloveso *bude psáti* znamená činnosť, která teprv nastane, snad za chvílku, snad za delší dobu, tedy zkrátka v budoucnosti; tím slovesem značí se *budoucí čas*.

O slovesech v následujících větách povězte, který čas znamenají, a změňte je hned tak, aby znamenala také čas minulý a potom budoucí: Cyrill jest vojákem. Marie vyšívá. Pivo se vaří. Dítě je potrestáno. Prší. Bůh jest. Vojín bojuje. Chléb se peče. Sedím. Kopáme. Pracuješ-li?

Ve článku 5. III. dílu čítanky pro školy obecné určete slovesa a povězte, který čas znamenají.

Napíši slovesa:

Počítám.

Počítal jsem.

Který čas znamená první sloveso? (Přítomný.) A který čas znamená druhé sloveso? (Minulý.) Kolika slovy naznačen je čas přítomný? (Jedním.) Kolika slovy naznačen je čas minulý? (Dvěma.) Čím je slovo *jsem* samo o sobě? (Slovesem.) Který čas znamená?

Jak zní sloveso *kreslím*, *zpívám*, *chodím* v minulém čase?

Pozorujete zde, chceme-li naznačiti minulý čas, že musíme na pomoc vzíti ještě jedno sloveso, totiž *jsem*, neboť pouhým slovesem *počítal* nevyjádřili bychom toho, co vyjádřiti chceme.

Sloveso *jsem* pomáhá nám tedy, naznačiti čas minulý, ono jest v tomto případě *pomocným slovesem*. Samotným slovesem *počítal* minulý čas by se nenaznačil, nýbrž teprv pomocí slovesa *jsem* se to stane, proto považujeme tu obě slovesa *(počítal* i *jsem)* za jediné, což při určování sloves nutně musíme věděti, abychom každé z nich za samostatnou část řeči nepovažovali.

Ve které osobě je sloveso *počítal jsem?* (V první osobě jednotného čísla.) Jak zní ve 2. osobě? (Počítal jsi.) Co se změnilo? (Změnilo se toliko pomocné sloveso.) Řeknu 3. osobu:

Žák počítal. Žákyně počítala. Děvče počítalo. Jest ve 3. osobě také pomocné sloveso? (Nikoli, ve 3. osobě nebývá pomocného slovesa.) Řekni 1., 2. a 3. osobu množného čísla! Kde tu není pomocného slovesa?

Všímali jsme si dosud pomocného slovesa, nyní všimneme si hlavního slovesa. Čím je zakončeno hlavní sloveso v 1. osobě? (Souhláskou *l.)* Hoch řekne: *počítal jsem*, jak pak řekne dívka? (Počítala jsem.) Čím je zakončeno hlavní sloveso v ženském rodě? Jak řekne pachole? (Počítalo jsem.) Čím je zakončeno hlavní sloveso ve středním rodě? V čísle množném řekneme: *počítali jsme;* praví-li tak o sobě hoši, napíše se ve hlavním slovese na konci úzké *i;* jsou-li to dívky, napíše se široké *y;* ve středním rodě, tedy jsou-li to na př. pacholata, musí se však říci *počítala jsme.*

Však i při mužském rodě činí se rozdíl v tom, je-li podmět životný nebo neživotný. Na př. ve větě: *hoši rostli jako z vody* napíšeme *rostli* s úzkým *i*, kdežto ve větě *stromy pomalu rostly* bude míti sloveso *rostly* široké *y*.

Ale vraťme se ku slovesu svému. V mužském rodě jeví se nám tak, že má na konci *l*, v ženském rodě má na konci *la*, ve středním *lo;* v množném čísle je na konci buď *li*, nebo *ly*, nebo *la*.

Tento tvar slovesný, jenž toliko s pomocným slovesem výrok tvořiti může a jenž se končí na l—la—lo *a v množném čísle na* li—ly—la, *zove se* **příčestí**. A poněvadž rozeznáváme dva druhy příčestí, proto nazýváme toto *příčestím činným.*

V následujících větách znamenají slovesa čas minulý; určete tedy činné příčestí a pomocné sloveso, a není-li obé vedle sebe, přistavte je k sobě: Já jsem vždy ryzí pravdu mluvil. My jsme se velmi na tu slavnost těšili. Proč jsi nám o tom zprávy nedal? Vy jste nám vždy dobrý příklad dali. Dlouho jsem po vlasti své toužil. Dvě hodiny jsme na modlitbách strávili. Což jsi na slib svůj již zapomněl? Proč jste tak učinili? Miloval jsem tě jako bratra svého. Vstalť jest této chvíle ctný Vykupitel. Viděly jsou oči mé Spasitele.

Následující věty napište (převrťte) v čísle množném: Bratr kreslil, sestra háčkovala. Děvčátko si hrálo. Obraz spadl se stěny. Kohout kokrhal, slepice kdákala, kuře fikalo. Džbán se rozbil. Sluha cídil obuv, služka prala. Hříbě si probíhalo. Sud tekl. Strop se sesul. Čáp odletěl. Ryba lekla. Poupě se rozvilo. Pes štěkal. Klas se shýbal. Oko se zadrhlo. Lvice zařvala. Skřivan prozpěvoval.

O přítomném a budoucím čase zvlášť je pojednáno dále.

Spůsob.

Spůsob oznamovací a spojovací.

Napíši tyto věty:
Otec pracuje.
Matka se navrátila.
Dítě bude se učiti.

Určete podměty a výroky těchto vět! Jakými částmi řeči jsou výroky? (Slovesy.)

Pozor! Slovesem *pracuje* v první větě praví se, co otec skutečně činí. Co se povídá slovesem *se navrátila* ve druhé větě? (Co matka skutečně učinila.) A co se značí slovesem *bude se učiti* ve třetí větě? (Co dítě v skutku bude činiti.)

Značí-li se slovesem, co kdo skutečně činí, činil nebo činiti bude, pravíme o něm, že jest **spůsobu oznamovacího.**

Propovězte několik vět podobných a připojte, kterého spůsobu jest sloveso a proč.

Napíši dále:
Otec *by pracoval* (kdyby byl zdráv).
Matka *byla by se navrátila* (kdyby jí byli příbuzní nezdržovali).

Větou *otec pracuje* vyřkli jsme, co otec skutečně činí, zdali pak i věta *otec by pracoval* znamená, že otec v skutku něco činí? Nikoliv, on by pracoval, kdyby mu v tom něco nepřekáželo. A co mu překáží? (Nemoc.) Kdyby nemoc odešla a zdraví se vrátilo, potom by pracoval. Mohli bychom se tedy ptáti: Ve kterém případě, nebo *pod kterou výminkou by pracoval?* Větou *otec by pracoval* pověděli jsme, že by někdo něco činil, kdyby prve jakás podmínka se splnila, čili že by něco činil pod jakous podmínkou.

Pohleďnete dále na větu *matka byla by se navrátila!* Značí sloveso (výrok) *byla by se navrátila*, že v skutku tak učinila? Pod kterou výminkou byla by tak učinila? Tedy značí toto sloveso, že by byl někdo něco učinil pod jakous výminkou.

Připíši ještě tyto věty:
Kážby otec pracoval!
Kážby se byla matka navrátila!

Také zde nepraví se slovesem, že otec skutečně něco činí ani že matka v skutku něco učinila, nýbrž vysloveno tu, že si

někdo (bezpochyby děti) přeje, aby otec pracoval, aby se matka byla navrátila. Větami těmi vysloveno jest jakési *přání*, jakási *žádost*.

A nyní poslyšte: *Znamená-li sloveso, ne že někdo v skutku něco činí, nýbrž že by něco činil pod jistou výminkou, anebo vyslovuje-li se jím přání či žádost, aby něco činil, jest ono* **způsobu žádacího** *čili* **spojovacího.**

V následujících větách jsou slovesa způsobu oznamovacího; změňte je, aby byla způsobu spojovacího, a připojte též výminku samu: Žák píše. (Žák by psal, [kdyby měl péro]). Sestra jest zdráva, (. . . kdyby se šetřila). Matka miluje dceru, (. . . kdyby tato jí nezarmucovala). Obilí zraje, (. . . kdyby bylo slunečno). Hodiny jdou, (. . . kdyby nebyly polámány). Strom jest vyťat, (. . . kdyby nenesl ovoce). Učitelé tebe nemilují, (. . . kdybys jich neposlouchal).

Následující věty změňte tak, aby to, co v nich jako skutečnost se uvádí, ve způsobu přání bylo vysloveno: Jsem zdráv. (Kéž bych byl zdráv!) Nehřeším nikdy. Umíme mnoho. Posloucháte vždy. Dobří lidé ujali se těch sirotkův. Kráčím po cestě ctnosti. Prší. Chováme se dle rady otcovy. Krajanům našim vede se dobře.

Napiš věty, jež jsou na tabuli, ještě jednou, avšak napiš je takto jednu vedle druhé:

Otec pracuje. — Otec by pracoval.

Matka navrátila se. — Matka byla by se navrátila.

Dítě bude se učiti.

Kterého způsobu jsou slovesa ve větách, psaných na levo? (Oznamovacího.) A slovesa vět na pravo? (Spojovacího).

Který čas znamená sloveso *pracuje* v první větě? (Přítomný.) A jak zní totéž sloveso ve způsobu spojovacím? (*by pracoval* nebo *pracoval by.*) Z kolika slov skládá se tedy spojovací způsob přítomného času? (Ze dvou: ze slova *by* a *pracoval.*) Jaký tvar slovesný jest *pracoval?* (Činné příčestí.) Slovo *by* je zastaralé sloveso, i můžeme je v tomto případě nazvati *slovesem pomocným.*

Spojovací způsob přítomného času skládá se z činného příčestí a z pomocného slovesa **by.**

Který čas znamená sloveso *navrátila se* ve druhé větě? (Minulý.) A jak zní to sloveso ve způsobu spojovacím? (*byla*

by se navrátila.) Jaký tvar slovesný jest *navrátila?* (Činné příčestí.) Co jest *by?* (Pomocné sloveso.) Kromě těchto slov jest tam ještě slovo *byla*, jakého ve přítomném čase není. Jaká část řeči jest to? (Pomocné sloveso.)

Spojovací způsob minulého času skládá se z činného příčestí, z pomocného slovesa **by** *a z pomocného slovesa* **byl, byla, bylo.**

Vyjádřete tyto věty spojovacím způsobem a všimněte si, jak zní pomocné sloveso *by* v 1., 2. a 3. jednotného čísla a jak zní v čísle množném: Navštívil jsem tě. (Byl bych tě navštívil, [kdybych byl neměl tolik práce]). Potěšil jsi mne, (Byl bys mne potěšil, [kdybys byl přišel]). Bratr dopsal úkol, (. . . kdyby ho byl otec od práce neodvolal). Paní službu podržela, (. . . kdyby byla poslouchala). Holoubě neuletělo, (kdyby je byl hoch nezaplašil). Neučinili jsme toho, (. . . kdyby nám toho byl soused neporadil). Nezhřešili jste, (. . . kdybyste se byli vystříhali zlých společníkův). Sekáči žito dosekali, (. . . kdyby se byl déšť nespustil). Ryby v rybníce lekly, (. . . kdybyste byli ledu neprosekali). Okna se rozbila, (. . . kdybyste jich byli nezavřeli).

Který čas znamená sloveso *bude se učiti* ve třetí větě? Na pravo není žádné věty. *Spojovací způsob nemá budoucího času.*

Vrátíme se ještě jednou k větám: *Otec by pracoval, kdyby byl zdráv*, a: *Kéžby otec pracoval!* Věta první skládá se ze dvou částí. Ze kterých? V první části se praví, co by otec činil, ve druhé pak naznačena jest podmínka, pod kterou by to činil. V první části jest sloveso *by pracoval*, ve druhé sloveso *kdyby byl.* Obě tato slovesa jsou způsobu spojovacího, ale první sloveso má na pomoc pomocné sloveso *by*, druhé však pomocné sloveso (spojku) *kdyby.* Ve druhé větě činí jediné sloveso, totiž spojovací jeho způsob, tato tři slova: *kéž, by* a *pracoval.* A právě po těchto pomocných slovesech (spojkách) *by, kdyby, kéžby*, poznáte na první pohled spojovací způsob. Opakuj, po čem pozná se spojovací způsob?

Také však pomocné sloveso (spojka) *aby* jest známkou spojovacího způsobu.

Dokončete tyto věty: Otec poručil mi, *abych* . . . Matka nařídila ti, *abys* . . . Jan žádal Václava, *aby* . . . Sousedé přáli nám, *abychom* . . . Prosíme vás, *abyste* . . . Nutili je, *aby* . . .

Napíši větu: *Kdybys měl na svědomí těžkou vinu, vlastního se budeš báti stínu.* Tato věta skládá se ze dvou částí. Přečti toliko první část. Urči podmět a výrok! (Ty — kdybys měl.) Kterého způsobu jest výrok? (Spojovacího.) Po čem to hned na první pohled poznáváš? (Po slově [spojce] *kdybys.*)

Mohu tuto první část naší věty také takto vyjádřiti: *Jestliže máš na svědomí těžkou vinu, . . .* Místo *kdybys měl* řekl jsem nyní *jestliže máš;* i nyní, když se pojí se slovem (spojkou) *jestliže,* jest sloveso způsobu spojovacího.

Mohu však i tak vyjádřiti způsob spojovací v této větě, že vypustím slovo (spojku) *jestliže* a za ni připojím k slovesu *máš* pouhé *li,* kteréž oddělím od slovesa vodorovnou přímkou. Jak zní v tomto případě tato věta? (Máš-li na svědomí těžkou vinu . . .)

Další známka spojovacího způsobu jest tedy slovo (spojka) **jestliže** *aneb od slovesa oddělená přípona* **li.**

Jako jsme v této větě užili za slovo *kdyby* slova *jestliže* a *-li,* tak učiňte i v následujících větách: Kdybys nevyprosil, nevylaješ. (Jestliže nevyprosíš — nevyprosíš-li.) Kdyby měl medvěd med, ví, kam s ním. Kdyby vody kde průtoku neměly, dmou se. Kdybyste co prosili ve jménu mém, toť učiním. (Jestliže byste co prosili — prosili-li byste co.) Kdyby Bůh pokaždé pastuchu vyslyšel, všecko by stádo přes léto pozdychalo. Kdybys chtěl křivdy své náležitě pomstiti, mlč a snášej. Kdybys pověděl pravdu, probijí ti hlavu. Mládež, kdyby měla sobě i jiným užitečna býti, musí se hned z mládí cvičiti. Syn otce dobrého, kdyby byl nešlechetný a nezdárný, dobrým slouti nemůže. Kdybys chtěl nepřítele míti, učiň někomu dobře. Kdyby žízniл nepřítel tvůj, napoj ho.

Způsob neurčitý.

Napíši:
Chodím. — Choditi.
Kopal jsi. — Kopati.
Přinesou. — Přinésti.

Jaké části řeči jsou slova zde napsaná? (Jsou to slovesa.) Ve které osobě jest sloveso *chodím?* (V první osobě jednotného čísla.) Ve které osobě je sloveso *kopal jsi? přinesou?* Který čas znamená sloveso *chodím? kopal jsi? přinesou?*

Na slovesech *chodím, kopal jsi, přinesou* možno dobře rozeznati osobu, která jest činna, i čas, ve kterém činnosť se provádí.

Zkoumejte nyní slovesa *choditi, kopati, přinésti;* můžeš-li na nich poznati, kdo chodí, kdo kope, kdo přinese? Můžeš-li poznati, kdy kdo chodí, kdy se kope, kdo kdy co přinese. Slovesy těmi vyjadřuje se sice činnosť, ale bez udání osoby i čísla.

Vyjadřuje-li sloveso toliko činnosť samu, ne pak i osobu a čas, jest **způsobu neurčitého**! Opakuj!

Řekněte více sloves způsobu neurčitého!

Napíši na tabuli:

nésti — píti — padnouti — slyšeti — loviti — bodati — slibovati.

Všechna tuto napsaná slovesa mají jednu a tutéž příponu; která to jest? Po čem tedy se pozná na první pohled neurčitý způsob slovesa? (Po příponě *ti.*) Určete kmeny těchto sloves! (nés — pí — pad — slyš — lov — bod — slib). Podívejte se na třetí sloveso; co má mezi kmenem a příponou? (*nou*).

To, co se nalézá mezi kmenem a příponou, slove *příznak* neurčitého způsobu.

Který příznak má sloveso *slyšeti, loviti, bodati, slibovati?* Má také první a druhé sloveso příznak? (Nikoli, tato slovesa skládají se ze prostého kmene a přípony.) Prohlédněte si kmen prvního slovesa; čím je zakončen? (Souhláskou.) Čím je zakončen kmen druhého slovesa? (Samohláskou.)

Kmen, zakončený souhláskou, slove *zavřený;* kmen, zakončený samohláskou, slove *otevřený.*

Slovesa, skládající se ze prostého kmene a přípony, jsou toliko dvouslabiká.

Jmenujte slovesa dvouslabiká a povězte zároveň, mají-li kmen otevřený nebo zavřený (pásti, třásti, hrýzti, lézti, vézti; bíti, zráti, líti, žíti, síti, rýti).

Jmenujte slovesa se příznakem *nou!* (bodnouti, kleknouti, šlápnouti, mrznouti, bohatnouti, chudnouti, hluchnouti).

Jmenujte slovesa se příznakem *e* nebo *ě!* (mlčeti, veleti, seděti, viděti, házeti, váleti, pouštěti, hubeněti, lačněti, šedivěti).

Jmenujte slovesa se příznakem *i!* (barviti, bíliti, blouditi, děsiti, hoditi, chopiti, mařiti, plaviti, prositi, raziti, slíbiti).

Jmenujte slovesa se příznakem *a!* (běhati, volati, čekati, dělati, chovati, hledati, konati, klekávati, lehávati, sedati, klekati).

Jmenujte slovesa se příznakem *ova!* (pracovati, panovati, kralovati, milovati, hodovati, bědovati, častovati, schylovati, laškovati, žertovati).

V následujících větách jsou slovesa neurčitého způsobu; vyhledejte jich a povězte, kterou příponu mají na místě *ti:*

Hospodyně hodlá péci chléb. Voda nechce do láhve téci. Pšenice již by se měla síci. Mám ti něco říci. Navštívím tě, budu-li moci. Žádný nám nechce pomoci. Vojsko nemohlo nepřítele zmoci. Nemohli se práva svého domoci. Což musíš to břemeno vléci? Právě chtěli jsme se obléci. Nepřítel usiloval do neštěstí nás uvrci. Slyším na dvéře tlouci. Pes musí dům stříci. Jsi-li žhář, že chceš žžíci?

Slovesa na *ci* mívala druhdy také příponu *ti*, a nynější *péci* bylo druhdy *pekti;* později *kt* změnilo (směždilo se) v *c*.

Jak znělo druhdy sloveso: téci (tekti), síci (sekti), říci (řekti), vléci (vlekti), moci (mohti), pomoci (pomohti), uvrci (uvrhti).

Který jest tedy kmen těchto sloves? (tek — sek — řek — vlek — moh — pomoh — uvrh.) Jest to kmen otevřený či zavřený?

Nynější *vésti* (za ruku na př.) znělo druhdy *védti*, až později *dt* změnilo se (rozlišilo) v *s*.

Jak znělo druhdy sloveso: klásti, krásti, vlásti, přísti, břísti, bůsti, housti? Jest tu kmen otevřený či zavřený?

Nynější *plésti* vzniklo z *pletti;* z čeho vzniklo *kvésti*, *mésti*, *čísti*, *hnísti*, *másti?* Jest tu kmen otevřený či zavřený?

Způsob rozkazovací.

Ondřeji, chceš-li požádati Jaromíra, aby tě navštívil, jak k němu promluvíš? (Jaromíre, navštěv mne!) Co jsme vyjádřili slovesem *navštěv?* (Slovesem *navštěv* vyjádřili jsme žádost.)

Filipe, chceš naříditi čili rozkázati svému mladšímu bratrovi, aby pracoval, kterak k němu promluvíš? (Bratře, pracuj!) Co jsme tu vyjádřili slovesem *pracuj?* (Rozkaz.)

Vyjadřujeme-li slovesem nějakou žádost nebo nějaký rozkaz, jest ono **způsobu rozkazovacího.**

Kterého způsobu jsou slovesa *navštěv*, *pracuj?* Proč? Který podmět je skryt v těchto slovesech? (Ty.) Ve které osobě jsou tedy obě slovesa? Jak pak by zněla ve 2. osobě množného čísla? (Navštěvte.) A poručme sobě samým těmi slovesy! (Navštěvme, pracujme!) Která osoba jest to nyní? (První osoba množného čísla.) Jak pak bys, Filipe, provedl svůj rozkaz, kdyby bratr nebyl přítomen? Mohl bys tu také říci *bratře, pracuj?* Nikoli. Není-li osoba přítomna, které rozkazovati chceme, vzkážeme svůj rozkaz po jiné osobě a řekneme: *Nechť bratr pracuje* neb *ať pracuje;* je-li těch bratrů víc, řekneme:

Nechť bratří pracují. Z toho vidíte, že 3. osoba rozkazovacího způsobu nedá se vyjádřiti jedním slovem jako 2. osoba jednotného i množného čísla (pracuj — pracujte) a 1. osoba množného čísla, nýbrž že se tu musí na pomoc vzíti slovo *nechť* nebo *ať*. Toto jest rozkazovací způsob *nepřímý*, onen pak rozkazovací způsob *přímý*. Obyčejně uvádíme toliko přímý způsob rozkazovací a toho se užívá ve kterých osobách? (Ve 2. osobě jednotného i množného čísla a v 1. osobě množného čísla.)

Jak znějí následující slovesa v rozkazovacím způsobu? — vézti, vésti, hnísti, housti, klásti, tříti, hynouti, usnouti, házeti, mluviti, mysliti, státi, volati, milovati.

Píti zní v rozkazovacím způsobu *pij* nebo také *pí*. Kolikaslabiké sloveso je *píti?* Má kmen zavřený neb otevřený? Jak znějí v rozkazovacím způsobu tato slovesa: bíti, kŕýti, rýti, mýti, výti, síti, líti, žíti.

Sloveso *péci* zní v rozkazovacím způsobu *peč*, jak se toho v obecné mluvě užívá, nýbrž správně *pec, pecte, pecme.* Jak znějí podle toho tato slovesa? — vléci, oblécí, svléci, tlouci, síci.

Sloveso *pomoci* zní v rozkazovacím způsobu *pomoz, pomozte, pomozme.* Jak zní podle toho? — vymoci, domoci se, stříci (střez!), vrci, uvrci.

Následující věty vyjádřete způsobem rozkazovacím: Cihlář hněte hlínu. Houslisté hudou krásně. Neházíme kamením. Mluvíš vždy pravdu. Nebijete psa. Neryjeme tímto rýčem. Dívka se myje. Psi nevyjí. Sejeme již pšenici. Žiješ blaze. Pekař peče chléb. Děti oblekou se. Svlečeme se. Ponocný tluče na okno. Střehu se hříchu. Vržete kámen do vody. Neuvržeme ho do neštěstí.

Způsob přestupovací čili přechodník.

Napiš větu: *Syn modlil se za zemřelého otce a hořké slzy proléval.* Jmenuj podmět! Kterého rodu jest? Výrok! (Zde jsou dva výroky: *modlil se* a *proléval.*) Máme zde větu, v níž k jednomu podmětu patří dva výroky. Opakuj! Takovouto větu možno i jiným způsobem vyjádřiti, a sice takto: *Syn* **modle** *se za zemřelého otce hořké slzy proléval.* Opakuj!

Pravili jste, že jest podmět této věty rodu mužského; zaměním jej za podmět ženský *dcera.* V tomto případě bude zníti naše věta takto: *Dcera* **modlíc** *se za zemřelého otce hořké slzy prolévala.* Kdybych pak dal větě naší podmět středního rodu, také by tak zněla jako při podmětě ženském.

Vložte tedy do ní podmět *děvče!* Nyní vložíme do ní podmět čísla množného *synové* a bude zníti takto: *Synové* **modlíce** *se za zemřelého otce hořké slzy prolévali.* Tento podmět je rodu mužského; ale i když vložíte do věty podmět ženský *dcery* nebo podmět střední *děvčata*, také bude zníti tak jako při podmětě *synové;* řekněte ji tedy s podmětem *dcery* a potom s podmětem *děvčata.*

V první větě byly výroky *modlil se* a *prolévali;* kterého způsobu jsou oba ty výroky? (Způsobu oznamovacího.) V dalších větách se nám objevuje na místě oznamovacího způsobu *modlil se* nějaký jiný způsob slovesa, jenž se končí v mužském rodě na *e* (modle); nač se končí tento nový způsob slovesa v ženském a středním rodě? (Na *ic.*) A nač se končí ve všech rodech čísla množného? (Na *ice.*)

Napiš dále větu: *Když sluha metl světnici, nalezl stříbrný peníz.* I zde toliko jeden jest podmět; který? (Sluha.) A výroky jsou tu dva; které? (*Metl* a *nalezl.*) I tuto větu můžeme ještě jiným způsobem vyjádřiti, a to takto: *Sluha* **meta** *světnici nalezl stříbrný peníz.* Opakuj! Vložím-li pak na místo mužského podmětu *sluha* do té věty ženský podmět *služka* nebo střední *děvče*, řeknu takto: *Služka (děvče)* **metouc** *světnici nalezla stříbrný peníz.* Opakuj! Je-li podmět čísla množného, byť byl rodu kteréhokoli, řeknu: *Sluhové (služky, děvčata)* **metouce** *světnici nalezli (ly, la) stříbrný peníz.*

Zde máme opět na místě oznamovacího způsobu *metl* jiný způsob slovesa, jenž v mužském rodě na *a* se končí; které jsou další přípony? (ouc — ouce).

Všimněte si, že při první i při druhé větě, když jsme užili tohoto nového způsobu slovesa, věta se poněkud skrátila; co jsme vypustili z první věty? (slůvko *a*). Co jsme vypustili z druhé věty? (slovo *když*). Později, až se s tímto novým způsobem sloves náležitě seznámíte, poznáte, že věty, ve kterých ho užito, lahodněji a jaksi ušlechtileji znějí, než ty, ve kterých ho není, ač by býti mohl.

A nyní poslyšte: *Tento nový způsob slovesa, jenž má přípony* **e, íc, ice** *neb* **a, ouc, ouce** *a jimž se skracují věty, aby lahodněji zněly, zove se způsob přestupovací čili* **přechodník.**

Následující slovesa mají v přechodníku přípony *a, ouc, ouce;* povězte tedy, jak znějí v přechodníku: nésti, třásti, vésti, kvésti, čísti, moci (mohti), péci (pekti), tlouci, říci, klenouti, tonouti, býti (jsa), nevěděti, jíti (jda).

Následující slovesa mají zase přípony *e (ě), íc, ice;* jak znějí ta v přechodníku? — rýti, mýti, žíti, loviti, mluviti,

páli kouřili žili

říditi, držeti, klečeti, slyšeti, házeti (házeje), zacházeti, přemýšleti, roznášeti, orati, trestati, plesati, bojovati, pracovati, vznášeti, trpěti, nechtíti, žalovati, odcházeti.

Následující věty skraťte přechodníkem: Když hoch (dívka, dítě; hoši) *nesl* vodu, rozbil džbán. Pachole *třese* se zimou a pláče. Vnuk *vede* nevidomého děda a opatrně před sebe hledí. Některý keř (květina, kvítí; stromy), když *kvete*, líbě voní. Rodiče *čtli* dojemný list a slzeli. ¿*Můžeš*-li jiným dobře činiti, neodkládej. Pekař (hospodyně), když *peče* chléb, nechá jej dostatečně skysati. Pocestný *tloukl* na dvéře a prosil o přístřeší. Pán (paní; pánové) odpověděl a *řekl*. Zedník (zedníci), když *klene* sklep, musí opatrným býti. Jinoch (děva) *tonul* a úpěnlivě o pomoc volal. ¿*Jsi*-li mládˊ (mláda, mládo), pomni, že stár budeš. ¿Kdo *nevěděl* a zlého se dopustil, politování hoden jest. ¿*Jdeš*-li pomalu, dále dojdeš.

Skraťte také tyto věty přechodníkem: ¿Zahradník (žena) *ryl* v zahradě a zlomil rýč. ¿Sluha (služka; sluhové) *myl* stůl a vesele si při tom prozpěvoval. ¿*Žiješ*-li mezi zlými, hleď (hleďme, hleďte) se, abys sám nebyl zlým. ¿Hoch *lovil* ryby a vylovil žábu. ¿*Mluvíš*-li se svým představeným, buď (buďte) uctivý. ¿*Ubíráš*-li se radou moudrých, dobře pochodíš (pochodíte). *Držíš*-li se břehu, neutoneš (neutonete). Zločinec *klečel* a o milost prosil. *Slyšíš*-li hlas matky své, uposlechni (uposlechněte). Rozpustilec (rozpustilci) kamenem *házel* a druha poranil. *Zacházíš*-li se zbraní, snadno se poraníš (poraníte).

Napíši tyto věty:

Když sluha metl světnici, nalezl stříbrný peníz.

Zahradník, když jámu vykopal, strůmek do ní vsadil.

Které výroky patří k podmětu první věty? (*metl* a *nalezl*). Také druhá věta má jediný podmět a dva výroky; který jest tu podmět? (Zahradník.) Které výroky patří k němu? (*vykopal* a *vsadil*). Všimněme si výroků první věty! V témž čase, když sluha metl, peníz nalezl; *metl* a *nalezl* — obě tyto činnosti dály se v téže době, dály se *současně*; výroky tyto (čili slovesa tato) jsou *současné*.

Zkoumejte v této příčině výroky druhé věty! Mezi tím, co zahradník kopal, nemohl stromku sázeti, nýbrž musel počkati, až bude jáma zcela vykopána; dříve tedy musel dokončiti jednu činnost (jednu práci), než mohl dáti se do druhé. Činnosti *vykopal* a *vsadil* nedály se v téže době, nejsou tudíž současné; výroky *vykopal* a *vsadil* jsou *nesoučasné*.

Jako jsme užili přechodníku ve větě, ve které k jednomu podmětu patří dva výroky současné, tak možno ho užiti i ve větě s výroky nesoučasnými. Avšak v tomto případě zní přechodník jinak, a to takto: *Zahradník jámu* **vykopav** *strom do ní vsadil.* Opakuj!

Kterého rodu jest tu podmět? (Mužského.) Vložím do té věty podmět ženský — *žena*, a věta bude zníti takto: *Žena jámu* **vykopavši** *strom do ní vsadila.* Opakuj! Vložím-li do věty podmět středního rodu, bude přechodník zníti jako v ženském rodě. Vlož tedy do ní podmět *děvče!* V množném čísle, ať je rod kterýkoli, zní přechodník *vykopavše.* Vlož tedy do věty podmět *zahradníci, ženy, děvčata!*

Čím je zakončen tento přechodník v mužském rodě? (Souhláskou *v.*) Kterou příponu má v ženském a středním rodě? (*vši*). Která jest přípona množného čísla? (*vše*).

Přechodník, který má přípony **v, vši** *a* **vše** *a jímž skracujeme věty s výroky nesoučasnými, zove se přechodník minulého času čili zkrátka* **přechodník minulý.**

Přechodník s příponami *e, ic, ice* neb *a, ouc, ouce, jímž skracujeme věty s výroky současnými, zove se* **přechodník přítomný.**

Opakujte, které přípony má přechodník přítomný a které má přechodník minulý. Povězte, jaké věty skracujeme přechodníkem přítomným a jaké přechodníkem minulým.

Jak znějí následující slovesa v přechodníku minulém? — přiletěl, natrhal, svázal, nasbíral, odhodil, slíbil, lapil, střelil, pochybil, bodnul, uslyšel, nalil, poplenil.

Sloveso *přinesl* mělo by zníti v přechodníku minulém *přinesv;* to však těžko se dá vysloviti, a proto řekne se toliko *přines;* v ženském a středním rodě zní *přinesši*, v množném čísle *přinesše.*

Jak zní podle toho minulý přechodník těchto sloves? — zavezl, dovedl, napasl, ukradl, vymetl, přepadl, spletl, upředl, zahředl, napekl, zatloukl, dovlekl, usekl, pomohl, vymohl, uvrhl.

Sloveso *přišel* zní v přechodníku *přišed, přišedši, přišedše.*

Jak zní podle toho minulý přechodník těchto sloves? — vyšel, ušel, nadešel, zašel, odešel, prošel, sešel, předešel, pošel.

Užíte minulého přechodníku v následujících větách a povězte při každé větě, proč užije se minulého a proč ne přítomného přechodníku: Ptáček (vlaštovka, ptačátko; ptáčkové) *přiletěl* k potůčku a pil. Dívka (dívky) *natrhala* květin a *vila* z nich věnce. Dělník (žena; ženci) *svázal* snopy a naložil jo

na vůz. Když jsem (jsme) byl (byla) hub *nasbíral* (nasbírala), vrátil jsem se z lesa. Voják (vojáci) *odhodil* zbraň a dal se na útěk. Dítě (syn; děti) *slíbilo* polepšení a dosáhlo odpuštění. Dívka *přinesla* jahod a podala je matce. Spojenci *zavezli* Napoleona na ostrov sv. Heleny a osudu ho zanechali. Husy, když se byly *napasly*, k domovu se ubíraly. Zloděj *ukradl* koně a do města na trh ho zavedl. Lupiči *přepadli* pocestného a o peníze ho oloupili. Pachole *spletlo* si cesty a zabloudilo. Když byla hospodyně všechen len *spředla*, odnesla přeslici na půdu. Když byl král Ludvík do bahna *zabředl*, utonul v něm. Hospodyně *napekla* koláčů a předložila jich hostům. Choré dítě *dovleklo* se až ku dveřím svého domova a kleslo k zemi. Když jsme se byli práva svého *domohli*, vzdali jsme díky Bohu. Pocestný *vešel* do světnice a pozdravil. Chodec *ušel* 20 kilometrův a odpočinul sobě. Cestovatelé *prošli* téměř celou Evropu a opět do vlasti se navrátili.

Napíši tyto věty:

Když byl zahradník jámu vykopal, strom do ní vsadil.
Až zahradník jámu vykopá, strom do ní vsadí.

Jmenuj výroky první věty! (Vykopal, vsadil.) Jmenuj výroky druhé věty! (vykopá, vsadí). Jsou to výroky současné nebo nesoučasné? (Výroky první i druhé věty jsou nesoučasné, protože musí býti dříve vykopáno, než se může sázeti.) V této příčině tedy výroky obou vět vespolek souhlasí. V jiné příčině však výroky ty vespolek nesouhlasí, a to jest v této: výroky první věty znamenají čas *minulý*, výroky pak druhé věty znamenají čas *budoucí*. Proto druhá věta, ač má výroky nesoučasné jako první, nedá se skrátiti přechodníkem minulým, nýbrž dlužno zde užiti přechodníku třetího, t. j. *přechodníku budoucího*. A ta věta bude zníti takto: *Zahradník jámu* **vykopaje** *strom do ní vsadí*. Opakuj!

Vidíte tu, že přechodník budoucí v mužském rodě má příponu *e* jako přechodník přítomný, tedy snadno uhodnete, které jsou další jeho přípony. Pověz tedy, jak bude zníti ta věta s podmětem *žena*, *děvče*, *zahradnice*.

Které věty skracují se budoucím přechodníkem? (Budoucím přechodníkem skracují se věty, jejichž výroky jsouce nesoučasné znamenají čas budoucí.) Které věty skracují se minulým přechodníkem? Které přípony má budoucí přechodník? (Právě takové jako přítomný, tedy *a*, *ouc*, *ouce* neb *e*, *íc*, *íce*).

Jak znějí následující slovesa v přechodníku budoucím? posaditi se, pokleknouti, napsati, naučiti se, upéci, pomodliti se, posilniti se, uzdraviti se, zamésti, přijíti, povstati, poznati.

V následujících větách užíte přechodníku budoucího: Až se *posadím* (otec, matka, rodiče to praví), budu vám vypravovati. *Pokleknememe* a pomodlíme se. Až pán psaní *napíše*, odevzdá ti je. *Naučíme se* školním úkolům a půjdeme na procházku. Až pekař *upeče* chléb, bude housky péci. Děti se *pomodlí* a potom na lůžko se položí. *Posilníme se* a s chutí opět do práce se dáme. Až se pachole *uzdraví*, přijde zase do školy. Služka *zamete* světnici a bude práti. Až *přijdeme* ze školy domů, pomůžeme rodičům pracovati. *Povstaneme* a půjdeme. Až lidé *poznají* šlechetný váš úmysl, pochválí vás.

Až učitel pojedná o jakosti děje, ukáže i na to, kterých sloves v kterém přechodníku se užívá.

Jakosť děje.

1. Slovesa neskonalá.

a) Slovesa počínací.

Napíši věty:
Nemocný slábne.
Soused bohatne.

Zkoumejme činnosť, vyjádřenou slovesem *slábne* v první větě! Nemocný byl prve ještě dosti silen, nyní však počínají ho síly opouštěti, a on ponenáhlu do stavu slabosti upadá. Dříve byl ve stavu vlastnosti, která se jmenuje síla, nyní přechází nenáhle ve stav vlastnosti jiné, která se jmenuje slabosť. Sloveso *slábne* označuje tedy nenáhlé přecházení ze stavu vlastnosti jedné ve stav vlastnosti jiné.

Zkoumejme činnosť vyjádřenou slovesem *bohatne* ve druhé větě! Jaký byl soused prve, než vznikla činnosť, označená slovesem *bohatne?* (Byl nezámožný, nemajetný, snad docela chudý.) Ze stavu vlastnosti jedné, kterou tu můžeme chudobou nazvati, přechází ponenáhlu do stavu vlastnosti jiné, kterou můžeme nazvati zámožnosť. Zase označuje sloveso *bohatne* nenáhlé přecházení ze stavu vlastnosti jedné do stavu vlastnosti jiné. Činnosť čili děj, jejž sloveso *bohatne* označuje, jakmile počal čili vznikl, vždy víc a více se vzmáhá.

Pátrajíce po tom, jaký děj sloveso označuje, zkoumáme

jakosť jeho děje. V příčině jakosti děje dělíme slovesa na několik tříd.

Ta pak slovesa, která označují nenáhlé přecházení ze stavu vlastnosti jedné ve stav vlastnosti jiné, zoveme **slovesy počínacími.** Opakuj!

Jakým jest tedy sloveso *slábne, bohatne* v příčině jakosti děje? Proč?

Můžeme říci také takto:

Slovesa, která označují počátek děje a vždy větší jeho vzmáhání, jmenují se počínací.

Proč tedy jest *slábne, bohatne* slovesem počínacím?

Co díme o nemocném, když přechází ze stavu červenosti do stavu bledosti? (že bledne), ze stavu tloušťky do stavu hubenosti? do stavu seschlosti?

Co díme o člověku, když počal a se vzmáhá při něm stav chudoby? stav staroby? stav mladosti? stav slepoty? stav hluchoty? stav šedosti? stav malátnosti?

Co díme o vodě, když studenem přechází ze stavu tekutého ve stav hmotný? a naopak?

Co díme o věcech, když počal a se vzmáhá při nich stav tvrdosti? stav měkkosti? stav tuhosti? stav řidkosti? stav vlhkosti? stav, v jakém se *kámen* nalézá? stav, v jakém se *dřevo* nalézá?

Co díme o pokrmech, když přecházejí ze stavu své prvotní vlastnosti ve stav sladkosti? (že sládnou), kyselosti? hořkosti? trpkosti? (že trpknou).

Co díme o předmětech, když počal a se vzmáhá při nich stav délky? krátkosti? nízkosti? šířky? úzkosti?

Slovesa počínací lze znázorniti vodorovnou přímkou (A——) od bodu A se nenáhle sesilující. Bod A tu znamená počátek děje a nenáhlé sesilování přímky značí vždy větší a větší vzmáhání děje.

b) Slovesa trvací.

Napíši věty:

Nemocný na lůžku leží.

Soused čte noviny.

Zkoumejme sloveso *leží* v první větě v příčině jakosti jeho děje! Prve sloveso *slábne* označovalo, že počíná na místo síly dostavovati se slabost, která vždy víc a více se vzmáhá. Nyní při slovese *leží* nelze o počátku děje mluviti; snad ne-

mocný leží od nedávna, snad již dráhný čas. Také nelze se domysliti, kdy se děj ukončí. Dále nelze tu říci, že děj víc a více se vzmáhá, jako to jest při slovese *slábne*, neboť zde děj stejnou měrou v téže době trvá, aniž jest přerušován.

Zkoumejme v téže příčině sloveso *čte* ve druhé větě! Soused něco činí, a té činnosti nepřibývá, nýbrž ona v téže době stejnou měrou před se jde, aniž víme, zda teprv počala nebo zda se již svému konci blíží.

Slovesa *leží*, *čte* označují činnosť stejnou měrou se vyvinující a nepřerušeně trvající, to jsou *slovesa trvací*.

Zkoumejte v příčině jakosti děje slovesa v následujících větách: Hodiny *bijí*. Nožíř *brousí* nůž. Židé *čekají* na mesiáše. Vojsko se *hrne* na nepřítele. Nad námi se *klene* modrojasná obloha. Pokryvač *kryje* střechu taškami. Dobrý strom dobré ovoce *nese*. Bůh *panuje* nade vším tvorstvem. Potůček dolinou tiše *plyne*. Anděl strážný při nás *stojí*. Parní vůz ostatní vozy za sebou *táhne*. Rolník *veze* obilí do mlýna. Hříšník Boha o smilování *prosí*.

Slovesa trvací lze znázorniti vodorovnou přímkou ($\overset{a}{\cdot}|-|-|-|\overset{d}{\cdot}$) stejně silnou, na znamení, že děj se stejnou měrou vyvinuje; začátek ani konec přímek nejsou označeny písmeny, poněvadž slovesy těmi ani počátek ani konec činnosti se neoznačuje; přímka jest rozdělena na několik stejných dílků (počet je libovolný), písmeny poznamenaných, což znamená stejnoměrné a nepřerušené děje trvání.

c) *Slovesa opětovací.*

Napíši:
Čeledín veze dříví z lesa.
Čeledín vozí dříví z lesa.

Jaké jest sloveso *veze* v první větě v příčině jakosti děje? (Trvací.) Proč? (Protože označuje děj stejnou měrou se vyvinující a nepřerušeně trvající.)

Zkoumejme nyní, co znamená sloveso *vozí* ve druhé větě! Smysl jeho jest tento: Čeledín veze dříví poprvé, a když je přivezl a složil, jede zas a veze je po druhé, po třetí a kdo ví kolikrát ještě. Tedy činnosť, kterou označuje sloveso *veze*, následuje tu po sobě v určitých dobách od sebe oddělených. Čím jsou ty doby od sebe odděleny? (Skládáním.) Jakou činnosť značí sloveso *veze?* (Činnosť stejnoměrně trvající.)

Slovesa, která označují, že činnosť stejnoměrně trvající

v určitých dobách od sebe oddělených po sobě následuje čili se opětuje, nazýváme **slovesy opětovacími.**

V následujících větách jsou slovesa trvací; změňte je v opětovací: Kůň vodou *břede* (se brodí). Zvětralé pivo *jest* (bývá) kyselé. Pes *žene* (honí) se za zajícem. Vozka *jede* (jezdí) do Prahy. Děvečka *nese* (nosí) trávu. Tesař *vleče* (vláčí) dlouhé latě. Otec *čte* (čítá) noviny. Kůň dobře *táhne* (tahá). Dítě *jí* (jídá) moučné pokrmy. Babička *jde* (chodí) na pouť. Děd pod lipou *sedí* (sedá).

Zkoumejte sloveso v následující větě: *Jezdec bodl koně.* Jaký smysl skrývá v sobě v příčině děje? Jezdec pohnul nohou, dotkl se ostruhou těla koňova a již byl konec činnosti. Činnosť ta, sotva že počala, již byla zase u konce; ona byla tedy v okamžiku provedena. Sloveso *bodl* značí činnosť *okamžitou.*

Nyní řeknu: *Jezdec bodal koně.* Co znamená sloveso *bodal?* Ono znamená, že činnosť okamžitá, jakou označuje sloveso *bodl*, se několikrát opětuje. Prve při větě *čeledín vozí dříví z lesa* sloveso *vozí* označovalo, že činnosť stejnoměrně trvající několikrát se opětuje. Nyní sloveso *bodal* označuje, že činnosť okamžitá se opětuje.

Také sloveso *bodal* je v příčině jakosti děje *opětovací.*

Následující slovesa označují činnosť okamžitou; změňte je ve slovesa opětovací: seknouti, říznouti, píchnouti, šlápnouti, kleknouti, sednouti, lehnouti, střeliti, chytiti, lapiti, skočiti, pustiti, kročiti, hoditi, říci, dáti.

Opětovací slovesa znázorní se takto: Značí-li opětovací sloveso, že se opětuje činnosť trvací, obdrží za znamení několik krátkých vodorovných přímek (— — — —); značí-li však, že se opakuje děj okamžitý, obdrží za znamení několik po sobě jdoucích bodův (. . . . .)

d) Slovesa různodobá.

Napíši věty:

Otec v neděli chodí do kostela.

Otec v neděli chodívá do kostela.

Jaký je tu rozdíl? Sloveso *chodí* označuje, že otec každou neděli chrám Páně navštěvuje, tedy že činnosť naznačená v pravidelných dobách po sobě následuje. Však sloveso *chodívá* značí, ne že každou neděli chrám Páně navštěvuje, nýbrž toliko některou neděli; někdy jde, někdy nejde. Doby, ve kterých činnosť ta se opakuje, nejsou tu pravidelné, nejsou stejné, jsou *různé.*

Slovesa, která vyjadřují činnost, jež v dobách nestejných — různých — se koná, slovou **různodobá.**

Napíši ta slovesa v neurčitém způsobu: *choditi — chodívati.* Jaké jest v příčině děje sloveso první, jaké je sloveso druhé? Jak vzniklo sloveso různodobé? (Sloveso různodobé *chodívati* vzniklo tak, že se mezi kmen a příponu *ti* slovesa opětovacího vsouvla slabika *va*, před kterou se vložilo dlouhé *í*.) A právě po této slabice *va* lze poznati slovesa různodobá.

Tvořte slovesa různodobá z následujících sloves opětovacích: běhati, čítati, kráčeti, nositi, říkati, zvoniti, sedati, házeti, stříleti, řezati, sekati, štěkati, padati, jezditi, bývati, voziti.

Sloveso *choditi* jest opětovací a vzniklo z trvacího slovesa *jíti;* proto znázorní se takto: — — — —

Sloveso *chodívati* jest různodobé, a poněvadž označuje, že děj trvací v nestejných dobách se opakuje, znázorní se takto: (— — —) (— — —) (— — —); závorky značí tu různé doby od sebe oddělené.

Sloveso *házeti* vzniklo z okamžitého slovesa *hoditi* a proto znázorní se takto: . . . . Následovně různodobé sloveso *házívati* znázorní se takto: (. . .) (. . .) (. . .)

2. Slovesa skonalá.

a) Slovesa okamžitá.

Napíši ještě jednou větu, o níž jsme již předešle mluvili: *Jezdec bodl koně.* Pravili jsme již tenkrát, že sloveso *bodl* značí činnost okamžitou, totiž činnost, která sotva že vznikla ihned zaniká.

Slovesa, kterými označujeme činnost, jež sotva že vznikla ihned zaniká, jmenují se **okamžitá** *čili jednodobá.*

Jmenujte více sloves okamžitých!

Slovesa okamžitá znázorňují se pouhým bodem (.).

b) Slovesa končicí.

Napíši věty:

Vozka vezl dříví.

Vozka přivezl dříví.

Zkoumejme slovesa *vezl* a *přivezl.* Sloveso *vezl* značí, že vozka něco činil, ale neoznačuje, zdali svou činnost přivedl ku

konci, zdali ji ukončil. Avšak sloveso *přivezl* zcela zřejmě vyjadřuje, že vozka svou činnosť provedl, že ji ukončil.

Slovesa, kterými se označuje ukončení nějaké činnosti, slovou **končicí.** Opakuj!

Pověz, jak znějí obě slovesa v neurčitém způsobu (vézti — přivézti). Jaké jest v příčině děje první sloveso a jaké jest druhé? Jakým způsobem vzniklo z trvacího slovesa *vézti* končicí sloveso *přivézti?* (Tak, že se k trvacímu slovesu připojila předpona *při.*)

Slovesa končicí vznikají, složíme-li slovesa trvací s předponami. Opakuj!

Skládejte s předponou *při* následující trvací slovesa: nésti, psáti, počítati, činiti, dělati.

V následujícím naznačím předponu a naznačím i trvací slovesa; tvořte slovesa končicí:

do: jíti, čísti, mysliti, konati, píti;
na: jísti, sytiti, kresliti, líti;
nad (nade): jíti;
o: točiti, holiti, černiti, bíliti;
ob (obe): jíti, vroubiti (obroubiti), vléci (obléci);
od: nésti, dělati, raziti, chovati, orati;
po: špiniti, mazati, líti, patřiti, hleděti;
pod: lézti, orati, stláti, mlíti;
před: jeti, vésti, volati;
přе (s): mluviti, šíti, malovati;
pro: raziti, míchati, volati;
roz: valiti, psáti, počítati, děliti;
u: bráti, jíti, mýti, žíti, spáti;
vy: čerpati, zkoumati, loviti, konati;
za: sypati, tlouci, vléci, bíti;
s (se): volati, jíti, bráti, tlouci, bíti;
v (ve): líti, rýti, hnáti, dráti;
vz (vze): buditi, růsti, jíti;
z (ze): orati, dráti, hanobiti.

Které z těch předpon tvoří slabiku? Které slabiky netvoří? (*s, v, vz, z*). Kdy se ku předponě připojuje samohláska *e?* (nad-nade, roz-roze, vz-vze.) (Ku předponě připojuje se *e*, když toho žádá lepší výslovnosť.)

Končicí slovesa znázorňují se vodorovnou přímkou na konci omezenou. (——→| B.) Šíp tu ukazuje, jak děj spěje ku svému konci.

Napíši: *bodnouti — přivézti.*

Jaké je v příčině děje první sloveso, jaké druhé?

Okamžité sloveso značí počátek i konec činnosti; končicí sloveso označuje konec činnosti. Okamžitá i končicí slovesa označují konec či skonání děje.

Okamžitá a končicí slovesa zoveme **slovesy skonalými,** *poněvadž označují konec či skonání děje.* Opakuj!

Napíši: *slábne — leží — vozí — chodívá.*

Jaké je v příčině děje, první, druhé, třetí, čtvrté z těchto sloves?

Ani počínací, ani trvací, ani opětovací, ani různodobá slovesa neoznačují konec činnosti, proto zoveme je **slovesy neskonalými.** Opakuj!

Některá neskonalá slovesa dají se přetvořiti ve skonalá. Jsou to předně slovesa trvací, na nichž jsme to již ukázali, za druhé pak jsou to slovesa počínací.

Jmenujte slovesa počínací a pomocí předpon tvořte z nich končicí (slábnouti — seslábnouti, měknouti — změknouti, vlhnouti — navlhnouti, mrznouti — zamrznouti, hluchnouti — ohluchnouti).

Také slovesa okamžitá skládají se s předponami, avšak nestávají se tím končicími, nýbrž zůstávají čím jsou, totiž okamžitými.

Jmenujte jich několik a složte je s předponami (bodnouti — zabodnouti, seknouti — přeseknouti).

Napíši: *naliti — nalívati.* Jaké jest v příčině děje první sloveso? (Končicí.) Sloveso *nalívati* značí tentýž děj, ale několikráte v stejných dobách po sobě následující, jaké jest tedy? (Opětovací.) Pomocí čeho vzniklo z končicího slovesa *naliti* opětovací sloveso *nalívati?* (Pomocí slabiky *va.)*

Z končicích sloves lze tvořiti opětovací.

Tvořte opětovací slovesa z následujících končicích: překonati (překonávati), vydělati, zachovati, zorati, vyšiti, zamíchati, svolati, vypočítati, zaspati, dokonati, zaryti, užiti, domyti; přeseknouti, zařízнouti, polehnouti.

Z končicího slovesa *přemysliti* vznikne opětovací *přemýšleti.*

Utvořte tím spůsobem opětovací slovesa z následujících končicích: přijíti (přicházeti), dočísti (dočítati), zapíti (zapíjeti),

pobiti, dojísti, otočiti (otáčeti), obléci (obláčeti, oblékati), zanésti, vyraziti, pohleděti (pohlížeti), přelézti, podestlati (podestýlati), sedrati, domlíti (domílati), ujeti (ujížděti), zavésti (zaváděti), dohnati, přimluviti se, uděliti (udíleti), přebrati, zasypati (zasýpati), zatlouci, probuditi (probouzeti), vyrůsti.

Přehledná tabulka o vzniku některých sloves.

Trvací	Končící	Opětovací	Různodobé
nésti	přinésti	nositi přinášeti	nosívati přinášívati
vézti	dovézti	voziti dovážeti	vozívati dovážívati
slyšeti	vyslyšeti	slýchati vyslýchati	slýchávati vyslýchávati
vléci	obléci	vlékati oblékati	vlékávati oblékávati
mysliti	přemysliti	myslívati přemýšleti	myslívávati přemýšlívati
býti	dobyti	bývati dobývati	bývávati dobývávati
hnáti	zahnati	honiti zahánětí	honívati zahánívati

Okamžitá	Okamžitá s předponou	Opětovací	Končící	Různodobá
trhnouti	vytrhnouti	trhati vytrhávati	vytrhati	trhávati vytrhávávati
seknouti	přeseknouti	sekati přesekávati	přesekati	sekávati přesekávávati
střeliti	zastřeliti	střílеti zastřelovati	postříleti	střílívati zastřelovávati
chopiti	pochopiti	chápati pochopovati	— — — —	chápávati — — — —
skočiti	vyskočiti	skákati vyskakovati	přeskákati	skákávati vyskakovávati

Napíši věty:
Budu hráti na housle.
Zahraji na housle.

Který čas znamená sloveso první věty? (Budoucí.) A který čas znamená sloveso druhé věty? (Též budoucí.) V první větě naznačili jsme budoucí čas dvěma slovy (*budu hráti*), ve druhé větě toliko jedním slovem (*zahraji*). Čím to jest? Jaké je v příčině děje sloveso *hráti* (trvací) a jaké je sloveso *zahrati?* (Končicí.) Při kterých tedy slovesech značí se budoucí čas dvěma slovy a při kterých toliko jedním slovem? A z čeho se skládá budoucí čas sloves trvacích? (Z pomocného slovesa *budu* a ze slovesa sama, jež jest ve spůsobu neurčitém.)

Povězte několik sloves trvacích a řekněte, jak znějí v budoucím čase.

Povězte několik sloves končicích a řekněte, jak znějí v budoucím čase.

Řeknu-li *budu hráti*, naznačil jsem, že něco teprv činiti budu, ale nevyjádřil jsem, zda přivedu tu činnosť ke konci, nýbrž toliko jsem pověděl, že činnosť v budoucnosti bude trvati. Dím-li však *zahraji*, tu jest patrno, že činnosť v budoucnosti ukončím.

Budu hráti je *budoucí čas neskonalý*, *zahraji* je *budoucí čas skonalý*.

Určete, které z následujících sloves značí budoucí čas skonalý a které značí budoucí čas neskonalý: bodnu, budu se oblékati, napíši, řeznu, budu vzpomínati, zchudnu, budu otáčeti, omladnu, zvolám, budu přemýšleti, přijdu, budu choditi, tnu, budu přebírati.

Napíši:
Otec vedl synka do školy.
Otec vodil synka do školy.
Otec přivedl synka do školy.

Všechna slovesa *vedl*, *vodil* i *přivedl* — znamenají čas minulý, a přece jenom jedním z nich se vyjadřuje, že otec toho, co chtěl, dosáhl. Sloveso *vedl* toho nevyjadřuje, ani sloveso *vodil*, protože při obou je ta možnosť, že se otec se synkem zase vrátil, jedině sloveso *přivedl* naznačuje, že děj se dokonal.

I minulý čas rozeznáváme dvojí: *skonalý a neskonalý*.

Které z těch tří sloves znamená minulý čas skonalý a která znamenají minulý čas neskonalý? Jaké jest v příčině

děje sloveso *přivedl* (končicí) a jaké je *vedl?* (trvací) *vodil?* (opětovací).

Řekněte několik sloves minulého času skonalého a několik zase minulého času neskonalého.

Určete, která z následujících sloves značí minulý čas skonalý a která značí minulý čas neskonalý: Střelil jsem. Psal jsem. Odešel jsem. Sedával jsem. Sestaral jsem. Bledl jsem. Pomodlil jsem se. Dal jsem. Churavěl jsem. Volal jsem. Oblékl jsem se. Chodíval jsem. Přemýšlel jsem.

Napíši věty:
Nesu knihy.
Přinesu knihy.
Bodnu koně.

Pohleďte na slovesa těchto vět! Všecka se končí na *u*, jsou tedy stejného tvaru; znamenají-li pak také týž čas? Který čas znamená sloveso *nesu?* (Přítomný.) Který čas znamená sloveso *přinesu?* (Budoucí.) A slovem *bodnu?* (Budoucí.) Jaké jest v příčině děje sloveso první (trvací), jaké je sloveso druhé (končicí) a jaké je sloveso třetí? (okamžité).

Má-li sloveso končicí neb okamžité týž tvar jako trvací sloveso přítomného času, tedy neznačí času přítomného než budoucí.

Chtěl-li bych druhou větu vyjádřiti tak, aby sloveso znamenalo čas přítomný, musel bych říci: *Přinášim knihy.* Jest *přinášim* končicí sloveso? Jaké jest? (Opětovací.) Třetí pak věta musela by zníti: *Bodám koně.* Jest *bodám* okamžité sloveso? Jaké jest? (Opětovací.) Co musíme tedy učiniti, chceme-li naznačiti přítomný čas sloves končicích a okamžitých? (Přeměniti je v opětovací.)

Změňte následující slovesa tak, aby znamenala čas přítomný: přivezu, řízmu, dovedu, seknu, vypiji, střelím, dám, zamluvím, hodím, rozmyslím, dobudu, kleknu.

Vraťme se na chvilku k přechodníku, o němž jsme již pojednali, a vzpomeňme si na věty, jež jsme si za vzor postavili.

Jednajíce o přechodníku přítomném měli jsme větu:

Když sluha metl světnici, nalezl peníz. Jak zní, skrátíme-li ji přechodníkem? Měli jsme také tuto větu:

Rozpustilec házel kamením a poranil soudruha. Jak zní ta, skrátíme-li ji přechodníkem?

K těm připojím ještě tuto větu:

Když soused bohatnul, nad jiné se nevypínal. Jak zní, skrátíme-li ji přechodníkem?

Zkoumejte nyní, jaká jsou slovesa *mésti*, *házeti* a *bohatnouti*, jichž jsme tu užili v příť. přechodníku, ve příčině děje? (*Mésti* je trvací, *házeti* opětovací, *bohatnouti* počínací.) Pamatujte si *Ve přítomném přechodníku užívá se toliko trvacích, opětovacích a počínacích sloves.*

Jednajíce o přechodníku minulém, jsme měli věty:

Když zahradník jámu vykopal, strom do ní vsadil.

Jezdec bodnul koně a uháněl dále.

Jak znějí, skrátíme-li je přechodníkem? Jaká jsou ve příčině děje slovesa *vykopal* a *bodnul?* (*Vykopal* je končicí, *bodnul* okamžité.)

Pamatujte si: *V minulém přechodníku užívá se toliko končicích sloves a okamžitých.* Též tak v přechodníku budoucím.

O významě sloves.

1. Slovesa předmětná.

Napíši věty:

Sv. Prokop tohoto světa nenáviděl.

Pohané modlám se klaněli.

Nepřátelé město spálili.

Rolníci hovoří o počasí.

Nerozumný mladík plýtvá penězi.

Určete podmět a výrok těchto vět! Jmenujte slovesa, jimiž vyjádřeny jsou výroky. Která činnosť připisuje se v první větě podmětu (sv. Prokopu)? (Nenáviděl.) Koho se týkala ta nenávisť, čili na který předmět se táhla? (Týkala se tohoto světa, čili táhla se na tento svět.)

Která činnosť připisuje se ve druhé větě podmětu? Koho se týká, čili na který předmět táhne se ta činnosť od podmětu?

Na který předmět táhne se činnosť podmětu třetí věty? Čtvrté? A páté?

Slovesy *nenáviděl*, *klaněli se*, *spálili*, *hovoří*, *plýtvá* označujeme činnosť, od podmětu na jiný předmět se táhnoucí; to jsou svým významem *slovesa předmětná.*

Jaké sloveso ve příčině významu jest *nenáviděti, klaněti se, spáliti, hovořiti, plýtvati?* Proč? (Protože označujeme jím činnost, od podmětu na jiný předmět se táhnoucí.)

Vyřkni toliko podmět a výrok první věty! (Sv. Prokop nenáviděl.) Zdali se ti nezdá tato věta býti neúplnou? Která otázka ti tu tane na mysli? (Koho [čeho] nenáviděl?) Teprv doložím-li *tohoto světa*, zdá se mi věta úplnou býti.

Učiň totéž při ostatních větách!

Předmětem tedy větu doplňujeme, a z této příčiny slove předmět též *doplněk*. Opakuj!

Kterého pádu jest doplněk první, druhé, třetí, čtvrté, páté věty? Vidíte z toho, že slovesa ve příčině doplňku od sebe se liší: některá žádají při sobě míti doplněk druhého pádu, jiná třetího, jiná čtvrtého, jiná šestého, jiná pak sedmého pádu. Tomu říkáme jinak, že některá slovesa doplňují se druhým pádem, některá třetím, některá čtvrtým, některá šestým a některá zase sedmým.

Slovesa, která doplňují se čtvrtým pádem, slovou **přechodná**; *která druhý, třetí, šestý nebo sedmý pád ku svému doplnění přibírají, slovou* **nepřechodná**. Opakuj!

a) Slovesa přechodná.

Doplňte následující věty 4. pádem: Povolnosť činí (přátele). Hlava vede (vše tělo). Ctnosť šlechtí (člověka). I bázlivý honí (utíkajícího). Pán Bůh miluje (štědrého dárce). Moc láme (železo). Pravda plodí (nenávisť). Syn moudrý obveseluje (otce). Nenávisť vzbuzuje (sváry). Láska přikrývá (všecka provinění). Moudří skrývají (umění). Bratří prodali (Josefa). Jidáš zradil (Krista). Špatný strom nosí (špatné ovoce). David přemohl (Goliáše). Saul pronásledoval (Davida). Prokop Diviš vynalezl (hromosvod). Kolumbus objevil (Ameriku). I tichá voda podrývá (břehy). Nepřítel překročil (hranice). Nouze zkouší (přátele). Zlé svědomí hněte (bezbožníka). Nebesa vypravují (slávu boží). Trpělivosť probíjí (železná vrata).

Slovesa v následujících větách doplňují se netoliko čtvrtým, než i třetím pádem; doplňte je: Farao dal (komu? co? — svůj prsten Josefovi). Pohané obětovali (komu? čo? — svým bohům oběti zápalné). Otec odpustil (komu? co? — synovi poklesek). Oznámím (komu? co? — bratřím tu novinu). Babička vypravuje (komu? co? — dětem pohádky). Rodiče kou-

pili (synovi oděv). Svěřím (matce to tajemství). Rodiče učí (své děti zdvořilosti). Listonoš doručil (list otci). Posel odevzdal (bedničku sestře). Strýc poslal (neteři skvostnou knihu).

Slovesa v následujících větách doplňují se netoliko čtvrtým, než i sedmým pádem; určete ty doplňky: Učinili cikána králem. Ruka Páně stvořila člověka mužem a ženou. Čechové Bořivoje knížetem zvolili. Bratří Víta opatem zvolili. Čech Kroka po sobě soudcem a správcem ustanovil. Císař Vratislava králem českým a polským korunoval. Sv. Prokopa hospodářem potvrdili a k tomu opatem světili. Sv. Petr jednoho měšťěnína Akvilejským biskupem posvětil.

Kterými pády doplňují se slovesa v těchto větách? Bůh zbavil ty lidi vší nouze. Samo sprostil vlasť svou zlých vrahův. Spasitel ďábla vší moci obloupil. Bůh zachoval pocestného smrti nenadálé. Pane, uchovej rodiče mé ohně a povodně. Bože, ostříhej tyto dítky všeho zlého.

Napíši věty:
Činím ti křivdu.
Nečiním ti křivdy.

Urči podmět i výrok obou vět! Jakým členem věty jest slovo *křivdu* v první větě a *křivdy* ve druhé větě? Ve kterém pádě je doplněk první věty a ve kterém doplněk druhé věty? Čím to asi jest, že tam je doplněk ve 4. pádě, zde pak ve druhém? V první větě slovesem *činím* označena jest činnosť, kterou skutečně konám, avšak slovesem *nečiním* ve druhé větě označena jest činnosť, které nekonám, čili slovesem *nečiním* popírá nebo zapírá se ta činnosť.

Sloveso, kterým se činnosť zapírá, slove **záporné sloveso**; *sloveso pak, jímž se na jisto klade, že činnosť nějaká se koná, slove* **kladné** *sloveso.* Jak vzniklo z kladného slovesa *činím* záporné sloveso nečiním? Povězte více záporných sloves! Jaké jest sloveso *činiti*, poněvadž se doplňuje čtvrtým pádem? (Přechodné.) Kterým pádem jsme je doplnili, když předponou *ne* stalo se záporným?

Pamatujte si: *Přechodná slovesa, stavše se zápornými, řídí doplněk 2. pádu.*

Následující kladné věty změňte v záporné: Jazyk ošemetný miluje pravdu. Chudoba česť tratí. Hladový žaludek uši má. Chudoba lichvu zná. Já jsem svátky světil. Myslivec zastřelil jeleny, srnce a zajíce. Viděli jsme v tom lese duby, buky, habry,

modříny. Čiháři chytili kosy, jíkavce, čížky, stehlíky. Vidíme věže pražské. Ten hoch zná štiky a bělice. Čistá voda má vůni a chuť. Tento ubohý má sůl. Mrtvé moře má ryby a jiné živočichy. Žák uměl jednu průpověď. Ší pytel hedvábím! Chytej ryby zlatou udicí! Trhej klásky a listy! Plaš holuby a slepice! Klať hrušky a jablka!

V záporných větách někdy také podmět bývá ve 2. pádu; určete podmět těchto vět: Není koňům ovsa, není sena. Při tom přístavě není žádného městečka ani vsi ani jakých domečkův. Na kouli počátku ani konce není. V tu hodinu hospodáře doma nebylo. Takových věcí ať se neděje. Ve všech východních krajinách neroste lepší bavlny jako na tomto ostrově. V Egyptě deště žádného nepršívá. A nezůstalo ve zdi žádné mezery. Neostanoť žádné krávy na dvoře. Není divu. Nebývalo telegrafův. Nebylo viděti hasičův ani pomahačův.

Změňte tyto záporné věty v kladné!

b) *Slovesa nepřechodná.*

Následující věty doplňte druhým pádem a pamatujte si slovesa, jež se pádem tímto doplňují: Stojmír v Němcích *zapomenul* (čeho? řeči české). *Zapomněl* jsem v koupelně (čeho? hodinek svých). *Pomněte* všichni (čeho? slova mého). Rodiče *napomenuli* (koho? čeho? dítek svých). Ponocný si *všiml* (čeho? dýmu). *Važ* si (přátel svých). Oči hospodářovy *střehou* (čeho? domu). Spořivý *šetří* (peněz i času). Chůvy *opatrují* (nemluvňátek). Král Jiří statečně *hájil* (samostatnosti své, práv svých, vlasti své). Nemocný *ptá se* (lékaře). Děti *poslouchají* (rodičů svých). *Nadáli* jsme se (lásky a lítosti). Achaz *dopouštěl se* (nepravostí). Nepřítel *zmocnil se* (celé země). Dobrodinec *ujal se* (sirotka). Nemocný *žádá si* (zdraví). Bohatec *přeje si* (spokojenosti). Horníci *hledají* (kovův). Nešťastný *vzdal se* (vší naděje). Zločinec *spustil se* (Boha). Sotva jsme se *zdrželi* (smíchu). Na křtu *odříkáme se* (satanáše). Císař Ferdinand *zřekl* se (vlády). *Odepřeli* nám (své pomoci). Havíři *dobyli* (zlata). Náš děd *dočkal* se (vysokého věku). Ctnosť *hledí* (míry). *Dbejte* (svých povinností). My často *zanedbáváme* (věčných věcí). *Užívejte* mírně (všech vyražení). *Dal* koním (vody a sena). *Navážím* (vody). Prudká voda *ubírá* (břehu). Zármutek srdce *ujímá* (síly). Bůh *ukrátil* (dnů jeho). Dívka *nažala* (trávy). Veškeren lid *pozdvihl* (hlasu svého).

Následující věty doplňte třetím pádem: Nouze učí (práci).

Zvykej (dobrému). Přivykejme již za mladu (hospodárnosti). Odvykejte (navyklostem zlým). Sytý nerozumí (lačnému). Skřivánek těší se (jaru). Lidé se radují (létu). Doufejme (Bohu). Nechceme (té nespravedlivosti). Noe žehnal (Semovi a Jafetovi), (Chamovi) pak dobrořečil. Nezdárný syn laje (svým rodičům). Všichni lidé se divili (dílu tomu). Cham posmíval se (otci svému). Nezpěčuj se (vůli božské). Bílá barva sluší (děvčatům). Bůh se protiví (pyšným). Služebník slouží (pánovi). Král Jiří šťastně odolal (svým nepřátelům). Neutrhej na cti (bližnímu svému). Ptactvo prospívá (člověku). Housenky škodí (rostlinám). Oběť Abelova líbila se (Bohu). Velké nebezpečí hrozilo (říši naší). Mnohý hoví (svým náruživostem). Bůh pomáhá (přičinlivému). Nikdo nevěří (lháři). Císař německý pokořil se (knížeti českému).

Následující věty doplňte šestým pádem: Sv. Augustin přemýšlel (o čem? o tajemství nejsv. Trojice). O velikonocích nábožný křesťan rozjímá (o čem? o utrpení Páně). Pan učitel vypravuje (o čem? o rostlinách). Rodiče hovoří (o čem? o svých dětech). Sousedé rozmlouvají (o letošní úrodě). Ta kniha jedná (o živočiších). Co soudíte (o té věci)? Velbloud přestává (i na suchém bodláčí). Marnivý zakládá si (na tělesné kráse). Hosté ustanovili se (na brzkém odjezdu).

Napiš věty:
Jinoch zvyká pořádku.
Jinoch zvyká jezditi na koních.

Urči hlavní členy těchto vět! Jakým členem věty jest slovo *pořádku* v první větě? (Doplňkem 3. pádu.) Jakým tedy členem věty jest i slovo *jezditi* ve druhé větě? Čím je vyjádřen doplněk první věty? (Podstatným jménem.) Čím je vyjádřen doplněk druhé věty? (Slovesem způsobu neurčitého.)

Tedy doplňkem bývá netoliko podstatné jméno než i sloveso neurčitého způsobu.

Určete doplňky následujících vět: Hospodář dal dům obíliti. Paní nechala služku domů jíti. Král kázal k vojně vstáti. Nemocný nemůže pracovati. Dny sváteční máme světiti. Před zlými lidmi musíš na pozoru se míti. Pane, rač se smilovati! Při vyučování nesmíte si hráti. Lenoch volí raději zahálet než pracovati. Pán uložil služebníkům mlčeti. Obchodník nestěžuje si ani s lože vstáti. Služebník slíbil dle rozkazu pánova se zachovati. Vinník přísahal nikdy více nekrásti. Ti lidé

nedbali slibu plniti. Žalářník nebránil vězně navštíviti. Nikdo nezapovídal k ohni se přiblížiti. Hosté nalezli dosti jísti.

Také podmětem bývá sloveso neurčitého způsobu.

Určete podměty těchto vět: Dítěti sluší poslouchati. Nevinně trpěti jest hořko. Pro vlasť umříti sladko jest. Bohatnouti není největší umění. Mluviti je stříbro, mlčeti zlato. Slíbiti a dáti dvojí jest. Sloužiti Bohu celým srdcem rozkoš jest. Bylo všecko viděti. Jest se obávati. Bylo nám toho zkusiti. Pěkná věc jest míti pěknou knihovnu. Nebeské věci spatřovati a svého jazyka neuměti hanba jest.

I výrok věty bývá vyjádřen neurčitým způsobem.

Určete výroky těchto vět: Tlachati není cepem mlátiti. Svůj úřad ke cti boží vésti jest Bohu sloužiti. Modliti se jest s Bohem rozmlouvati. Koupiti není koupiti. S otevřenou hubou obcházeti není ještě dům spravovati.

2. Slovesa podmětná.

Napíši věty:
Otec miluje své dítky.
Otec odpočívá.
Otec přichází.
Otec stárne.

Zkoumejme slovesa těchto vět ve příčině jich významu! Sloveso *miluje* značí činnosť, jež na jiný předmět se táhne, zde na dítky; jaké jest tedy? (Předmětné.) Proto kdybychom řekli toliko *otec miluje*, zdála by se nám věta neúplnou býti, z kteréž příčiny tázali bychom se hned: koho miluje? Jinak je však s ostatními slovesy. Potřebuje-li sloveso *odpočívá* doplňku? (Nikoli.) Činnosť slovesem tím označená netáhne se na jiný předmět, ona postačuje sama sobě a nepotřebuje tudíž doplňku. Činnosť ta z podmětu nevyniká, nýbrž jaksi v něm uzavřena zůstává.

Slovesa, jimiž se označuje činnosť, doplňku nepotřebující, činnosť, při podmětu samém zůstávající, jsou svým významem **podmětná.**

Jaké svým významem jest sloveso *přichází* a jaké je sloveso *stárne?* Proč?

Slovesem *odpočívá* vyjadřuje se vlastně, ne že by otec něco činil, nýbrž že jest v klidu, že jest ve stavu pokojném.

Jmenujte více sloves, značících klid čili stav pokojný. (ležeti, spáti, bdíti, seděti, státi, klečeti, strnúti, činiti, viseti.)

Sloveso *přichází* také nevyjadřuje skutečnou činnosť, nýbrž jakési pohybování, jakýsi pohyb čili ruch.

Jmenujte více sloves, značících ruch. (jíti, jeti, běžeti, utíkati, prchati, spěchati, kvapiti, kráčeti, klusati, plouti, téci, letěti, klesati, padati, skákati, klekati, sedati, lehati, vstávati.)

Slovesa *stárne* význam již známe; znamenáť změnu stavu.

Jmenujte více sloves takových!

Nyní řekneme: *Podmětnými slovesy jsou nejvíce taková, kterými se označuje klid, ruch nebo změna stavu.* Opakuj!

Napíši věty:

Chci loviti ryby.

Jdu lovit ryb.

Určete podmět a výrok první věty! (Já chci.) Sloveso *chci* jsouc výrokem samo sobě nepostačuje, nýbrž — jak jsme již viděli — musí jiným slovesem býti doplněno. Kterým je zde doplněno? (Slovesem *loviti.*) Kterého způsobu je sloveso *loviti?* (Neurčitého.)

Které sloveso položil jsem na místo slovesa *chci* ve druhé větě? (Jdu.) Sloveso *jdu* značí jakýsi pohyb čili ruch. Jmenujte více sloves ruchu!

Všimněte si: doplníme-li sloveso ruchu jiným slovesem, že toto druhé sloveso již nemá toho tvaru, jako když jsme jím doplnili sloveso *chci.* Sloveso *chci*, kterým pohyb se neoznačuje, doplnilo se neurčitým způsobem, však sloveso ruchu *jdu* doplnilo se nějakým jiným způsobem slovesa, který se neurčitému velice podobá a toliko tím od něho se liší, že nemá přípony *ti*, nýbrž tvrdé *t.*

Tvar slovesný, kterým doplňují se slovesa ruchu a jenž zakončen jest souhláskou **t**, *slove* **způsob dostižný.**

Vraťme se ještě k první větě! Jakým členem věty je slovo *ryby?* (Doplňkem.) Kterého pádu? (čtvrtého). Všimněte si téhož doplňku ve druhé větě; kterého tam je pádu? (Druhého.)

Pamatujte si: *Slovesa způsobu dostižného, jsou-li předmětná, doplňují se druhým pádem.*

V následujících větách jsou slovesa způsobu dostižného; určete, proč užilo se jich v tomto způsobě: Jinoch vydal se na cestu poznat cizích mravův. Kněz šel sloužit mše. Otec běžel trestat synův. Král Vladislav přijel do Starého města sadit konšelův. Žena chodila tkat plátna (neurč. sp. = tkáti, dost. sp. = tkat, z čehož vidno, že dost. sp. dvouslabikých sloves krátí kmenovou samohlásku). Položím se spat. Má máti poslala mě žat na pole. Dva chudí lidé almužny žebrat z da-

leka přišli. Faustinian na korábě plul hledat své paní a svých dětí. Spasitel apoštoly slova božího kázat rozeslal. A přijde soudit živých i mrtvých.

3. Slovesa zvratná.

Napíši věty:
V pátek katolický křesťan postí se.
Děti radují se z nové knihy.
Jmenuj podměty a výroky těchto vět! (Postí se, radují se.) Zkoumejme je ve příčině významu! *Postiti* znamená tolik co od jídla zdržovati. Dím-li *křesťan postí se*, vyjádřil jsem, že křesťan jinou osobu, jiný předmět od jídla zdržuje? (Nikoli, sebe sama zdržuje od jídla.) Tedy činnosť slovesem *postiti se* označená netáhne se na jiný předmět, nýbrž vrací se na podmět sám. A tento návrat činnosti k podmětu samu označí se slůvkem *se*.

Též tak je to i se slovesem *radují se*. *Radovati* znamená tolik jako radosť vzbuzovati. Praví se tu, že děti vzbuzují radosť v jiných osobách? (Nikoli, vzbuzují ji samy v sobě.) Tedy činnosť ta netáhne se na jiný předmět nýbrž vrací se k podmětu samu. A toto vrácení se označeno je slůvkem *se*.

Slovesa, jimiž se označuje činnosť, od podmětu vycházející a k podmětu se vracející, jsou svým významem **zvratná.**

Jaké svým významem jest sloveso *postiti se*, *radovati se*? Proč? Po čem poznáváme zvratná slovesa?

Jmenujte více zvratných sloves!

O rodě sloves.

Napíši věty:
Miluji své rodiče.
Jsem milován od svých rodičů.
Který je podmět obou vět? Kterým slovesem je vyjádřen výrok první věty? (Miluji.) A výrok druhé věty? (Jsem milován.) Sloveso *miluji* znamená tu, že já čili podmět něco činím, že jsem původcem činnosti; sloveso *jsem milován* pak značí, že někdo jiný něco činí, a ta činnosť že na mne (na podmět) se táhne čili podmět že je cílem nebo trpitelem činnosti té.

Označuje-li se slovesem, že jest podmět původcem činnosti, jest ono **rodu činného**; *označuje-li se jím však, že jest podmět cílem čili trpitelem činnosti, jest ono* **rodu trpného.**

Kterého rodu je sloveso *miluji?* Proč? Kterého rodu je sloveso *jsem milován?* Proč?

Následující slovesa rodu činného změňte tak, aby byla rodu trpného: napomínám, volám, trestám, kárám, hledám, vedu, nesu, volím, biji, kuji.

Následující slovesa rodu trpného změňte tak, aby byla rodu činného: jsi chválen, jsi nenáviděn, jest pokryt, jest slaven, jsme obráceni, jsme myti, jste pronásledováni, jste střeženi, jsou zavřeni, jsou vozeni.

Pohledněme ještě jednou na hoření dvě věty! Kolika slovy je vyjádřen rod činný a kolika rod trpný? Nalezáme tu při rodě trpném sloveso *jsem*, jež zde toliko vypomáhá. Jakým je tu tedy slovesem? (Pomocným.) Potom zde vidíme nový tvar slovesný, jehož přípona jest *án*. Řeknu-li *jsem veden*, má tento tvar slovesný příponu *en;* dím-li *jsem bit*, má příponu *t*.

Slovesný tvar, jenž má přípony **án, en** *nebo* **t** *a jímž se označuje trpný rod sloves, jmenuje se* **trpné příčestí.**

Jak zní trpné příčestí těchto sloves: dokonati, vypracovati, malovati, kopati; vyučiti, střeliti, činiti, místi, čísti; píti, líti, rýti, kouti, hnouti, jati.

Nyní jsme poznali trpné příčestí, nedávno pak mluvili jsme o činném příčestí. Opakujme, nač se končí činné příčestí v mužském rodě (na *l*), v ženském rodě (na *la*), ve středním rodě (na *lo*), v množném čísle (na *li* nebo *ly* nebo *la*). Co tedy přibírá činné příčestí v rodě ženském? (samohlásku *a*) a co v rodě středním? (*o*) a co v množném čísle, když je podmět mužského rodu a životný? (*i*); když je podmět mužského rodu, ale neživotný, anebo když je rodu ženského? (*y*); když je podmět středního rodu? (*a*).

Tytéž samohlásky přibírá i trpné příčestí.

Jak znějí tedy svrchu uvedená trpná příčestí ve všech rodech jednotného i množného čísla?

Ve které osobě jest sloveso ve větě *jsem milován od svých rodičův?* (V první osobě jednotného čísla.) Změňte je, aby bylo ve 2.—3. osobě jednotného čísla, a v 1.—2. a 3. osobě množného čísla. Co se tu mění? (Pomocné sloveso.)

Který čas znamená sloveso *jsem milován?* (Přítomný.) Změňte je, aby znamenalo minulý čas. (Byl jsem milován.)

Změňte je, aby znamenala budoucí čas. (Budu milován.) Co se tu mění? (Toliko pomocné sloveso.)

Kterého způsobu jest sloveso *jsem milován*, jelikož značí, že skutečně něco se děje? (Oznamovacího.) Změňte je, aby bylo způsobu spojovacího. (Byl bych milován.) To jest čas přítomný; jak by však znělo v čase minulém? (Byl bych byl (nebo býval) milován.) Změňte je, aby bylo způsobu rozkazovacího. (Buď milován.) A jak zní v přechodníku přítomném? (jsa milován), v přechodníku minulém? (byv milován), v přechodníku budoucím? (buda milován). Jaké jest ve příčině děje sloveso *jest milován?* (Trvací.) Změňte je, aby znamenalo děj opětovací. (Bývá milován.)

Napiši větu: *Bůh miluje štědrého dárce.*

Kterého rodu je tu sloveso? (Činného.) Jmenuj podmět té věty! (Bůh.) Výrok! (miluje). Jakým členem jest *štědrého dárce?* (Doplňkem 4. pádu.) Změňte tu větu, aby bylo sloveso rodu trpného. *(Štědrý dárce jest [bývá] od Boha milován.)* Jmenuj nyní podmět! (Štědrý dárce.) Výrok! (jest milován.) Co značí v této větě slova *od Boha?* Slovy těmito vyjadřuje se, kdo je původcem toho milování, toho děje. Slovy těmi určuje se původce děje.

Člen věty, kterým se určuje původce děje, slove **určení původce.**

Zkoumejme nyní, jaké změny se staly, když jsme větu rodu činného vyjádřili rodem trpným. Čím se stal podmět *(Bůh)?* (Určením původce.) Čím se stal doplněk (štědrého dárce)? (Podmětem.)

Jakým je sloveso *milovati*, jelikož se doplňuje čtvrtým pádem? (Přechodným.)

Pamatujte si: *Toliko věty se slovesy přechodnými mohou převáděny býti v rod trpný.*

Převeďte následující činné věty v rod trpný a určete potom jejich členy (podmět, výrok a určení původce): Římané rozkotali Jerusalem. Slabý David přemohl obra Goliáše. Karel Veliký obrátil pohanské Sasy na víru Kristovu. V zimě pokrývá sníh země. Zahálka již mnohého do záhuby uvrhla. Bůh dal desatero přikázání na hoře Sinai. Síla vodní páry žene i největší stroje. Dítky mají zachovávati dobrá naučení rodičův. Konstantin vyhlásil náboženství křesťanské za náboženství státní.

Mnich Švarc vynalezl prý střelný prach. Pevniny obklopují moře světové. Prašivá ovce nakazí celé stádo. Dělání zlata druhdy zavedlo mnoho lidí pošetilých. Námořní cestu do východní Indie nalezli Portugalci. Hněv ukracuje života. Vědomosti vzdělávají srdce i mysl mladíka. Bůh odměňuje dobré a trestce zlé. Závisť obyčejně jen šlechetné lidi pronásleduje. Vítr prudký poráží mnoholeté duby. Zdárné dítě cti otce svého i matku svou. Jedna vlasť nás zrodila. Jen zlovolníci tupí řeč naši. Pán Ježíš všecky lidi vykoupil a spasil. Vojsko dobylo hradu. Všichni oči své naň obraceli. Ptali se mne na rozličné věci.

Časování.

Podstatné jméno dle pádův ohýbati slove podstatné jméno *skloňovati*.

Sloveso dle času, osoby, čísla, spůsobu a rodu ohýbati jest sloveso *časovati*.

Když pojednávali jsme o neurčitém spůsobu sloves, poznali jste, že některá slovesa v tomto spůsobě mezi kmenem a příponou *ti* mají příznak *ou*, některá *i*, některá *e (ě)*, některá *a*, *ova*, některá pak že nemají žádného příznaku. Dle toho dělíme slovesa ve třídy, kterých počítáme šest.

Třída I. Slovesa bezpříznaká.

a) Kmen zavřený.

Jmenujte několik sloves dvouslabikých se kmenem zavřeným! (nésti, mésti, lézti . . .)

Časuj sloveso *nésti* v oznamovacím spůsobě času přítomného! (nesu — neseš — nese, neseme — nesete — nesou).

Časuj sloveso *mésti!* Jak zní kmen jeho v oznamovacím spůsobě času přít.? (met). Kterou příponu má 1. os. jedn. č.? kterou druhá? třetí? které přípony má množné číslo?

Kmen přítomného času nebo zkrátka kmen přítomný je *met* a ten kmen býval druhdy i v neurč. sp., nebo se říkávalo *métti*. Z této příčiny, kdykoli budeme při těchto slovesech mluviti o kmenu, vždy označíme *kmen přítomný*.

Jak tedy zní a kterou souhláskou je zavřen kmen slo-

vesa *vésti*, *plésti*, *pásti*, *hrýzti*, *bůsti* (bod-u), *břísti* (břed-u), *čísti* = čtěti (čt-u), *hnísti* (hnět-u), *housti* (hud-u), *jeti* (jed-u), *klásti*, *krásti*, *kvésti*, *másti*, *plésti*, *přísti*, *růsti*; *péci* = pékti (pek-u), *vléci*, *říci* = říkti (ř(e)k-u), *téci*, *tlouci*, *vrci*, *žíci* = žeh(nou)ti (ž(e)h-u), *moci*, *síci*, *stříci*; *pjati* (pn-u), *napjati* (napn-u), *číti* (počíti) (čn-u, počn-u), *klíti* (kln-u), *mnouti* (mn-u), *títi* (tn-u), *žíti* (trávu) (žn-u), *douti* (dm-u), *ždíti* (ždmouti ždm-u), *jati* (jmu), *vzíti* (vz-jati, vzati v(e)z-jmu, vez-mu), *sňati* (s-n-jati se-jmu), *odňati* (odejmu); *tříti* (tr-u), *dříti* (dr-u), *mříti* (mr-u), *příti* (pr-u), *stříti* (str-u), *vříti* (vr-u), *mlíti* (m(e)l-u).

Časujte ve příť. čase ozn. sp.: housti, hnísti, péci, říci, moci, títi, mříti, příti, příti se.

Následující slovesa jsou ve 2. osobě jedn. čísla; povězte, jak znějí v 1. osobě jedn. čísla a jak ve 3. osobě mn. čísla: pečeš (peku — pekou), tlučeš, sečeš, vlečeš, rceš; pomůžeš (pomohu — pomohou), vymůžeš, střežeš. Povězte, jak znějí v rozk. způsobě (pec — pecte — pecme; pomoz — pomozte — pomozme). Jak zní jejich činné příčestí? (pekl).

Jak zní 1. os. jedn. a 3. os. mn. čísla těchto sloves: třeš (tru — trou), dřeš, mřeš, přeš se, střeš, vřeš. Jak zní v přechodníku přítomném? (tra — trouc — trouce). Jak zní jejich trpné příčestí? (třen).

b) Kmen otevřený.

Jmenujte slovesa, jejichž přítomný kmen jest otevřen, a povězte zároveň, jak znějí v neurčitém způsobě: bi-ji, zra-ji, pě-ji, smě-ji se, vě-ji, chvě-ji se, hře-ji, ple-ji, se-ji, kle-ji, či-ji, hni-ji, li-ji, pi-ji, ry-ji, vi-ji, ši-ji, du-ji, ku-ji, plu-ji, slu-ji, kry-ji, my-ji, ty-ji (tučním), ny-ji (toužím), vy-ji.

Časujte ve příť. čase ozn. způsobu: píti, rýti, líti, žíti, slouti, kouti. Jaké *i* má 1. osoba jednotného (krátké) a jaké 3. osoba množného čísla? (dlouhé).

Jak zní 1. osoba jedn. a 3. os. mn. čísla těchto sloves: ryješ (já ryji, oni ryjí), pěješ, kryješ, pluješ, sluješ, kuješ. Jak zní jejich přechodník přítomný?

Rozk. způsob slovesa *bíti* zní: *bij* nebo bí — bijte (bíte) — bijme (bíme). Jak zní rozk. způsob těchto sloves: žíti, líti, rýti, mýti, šíti, síti; kouti, douti. Jak zní jejich činné a trpné příčestí?

Napíši: *píti — vypíti.* Jaké *í* má kmen prvního slovesa? (Dlouhé.) Jaké *i* má kmen druhého slovesa? (Krátké.) Čím to jest? (To se stalo proto, že příponou jednoduchému slovesu dvouslabikému přibyla ještě jedna slabika.) Jest to právě tak jako u slov: krásа — okrasa, chvála — pochvala. Avšak u všech dvouslabikých sloves po předponě kmen se nekrátí: toliko u těch, jejichž kmen končí samohláskou *í*. A také ne po každé předponě, nýbrž jenom po takové, která slabiku tvoří.

Z následujících dvouslabikých sloves tvořte pomocí předpon trojslabiká: žíti (dožiti), bíti (zabiti), líti (přeliti), víti (uviti), šíti (zašiti), síti (rozsiti), krýti (přikryti), mýti (obmyti).

Třída II. Slovesa s příznakem *nou.*

Jmenujte slovesa, která mezi kmenem a příponou mají příznak *nou.* (1. bodnouti, padnouti, kleknouti, lehnouti, pýchnouti, říznouti, třísknouti; 2. plynouti, řinouti, vanouti, slynouti, minouti, kanouti, klenouti, planouti, tonouti; 3. bohatnouti, chudnouti, blednouti, hluchnouti, chladnouti, měknouti, stárnouti, tuhnouti, vlhnouti.)

Zkoumejte, jaké je které sloveso ve příčině děje. (Pod jedničkou jsou jednodobá, pod dvojkou trvací, pod trojkou počínací.) Některá mají kmen otevřený (mi-nouti), jiná zase zavřený (pad-nouti). Určete, která!

Časujte ve přít. čase ozn. způsobu: padnouti, minouti, chudnouti.

Sloveso *bodnouti* má v činném příčestí *bodnul* nebo *bodl.* Jak zní činné příčestí těchto sloves? říznouti, kleknouti, lehnouti, bohatnouti, blednouti, ochladnouti, změknouti, ztuhnouti, uschnouti (usechl), nadchnouti (nadchl, nadechl), dotknouti (dotekl).

Minulý přechodník zní *bod-ši-še* nebo *bodnuv-ši-še.* Jak zní minulý přechodník těchto sloves: padnouti, uříznouti, pokleknouti, ulehnouti, zblednouti, vychladnouti. Sloveso *zavanouti* zní tu *zavanuv-ši-še.* Jak tu zní: kýchnouti, vyplynouti, pominouti, sklenouti, vzplanouti.

Sloveso *zapřáhnouti* má v trpném příčestí *zapřažen* (*h* se změkčilo v *ž*). Jak zní trpné příčestí těchto sloves: dosáhnouti, postihnouti, natrhnouti, svrhnouti, zamknouti, dotknouti (dotčen), nadchnouti (nadšen), tisknouti (tištěn), prasknouti, třísknouti.

Třída III. Slovesa s příznakem *ě* (*e*).

Jmenujte slovesa, která mezi kmenem a příponou mají příznak *ě*. (Učitel píše je na tabuli do dvou řad.) (1. uměti, běleti, bujněti, červivěti, domáceněti, hubeněti, churavěti, kameněti, lačněti, lakoměti, mrtvěti, něměti, pitoměti, prachnivěti, vystřízlivěti, šedivěti; 2. hleděti, kypěti, viseti, svrběti, strměti, veleti, letěti, mrzeti, seděti, styděti se, trpěti, vézeti, vrtěti, boleti, klečeti, mlčeti, běžeti, ležeti, slyšeti, vřeštěti, šustěti; 3. krájeti, pobíjeti, pobízeti, udíleti, házeti, dohlížeti, káceti, kráčeti, krváceti, máčeti, snášeti, sázeti, stříleti, váleti, provázeti, svíjeti, sezvánětí.)

Slovesa pod jedničkou a trojkou časují se dle tohoto vzoru: *um-ím, um-íš, um-í; um-íme, um-íte, um-ějí.* Rozk. způsob: *um-ěj, um-ějte, um-ějme!* Přechodník přít.: *um-ěje, umě-jíc, umějíce.*

Časujte ve způsobě oznam., rozkazovacím a v přechodníku přít. tato slovesa: churavěti, lačněti, prachnivěti, šedivěti, házeti, kráčeti, stříleti, vycházeti, dojížděti, provázeti.

Sloveso *běleti* je odvozeno od slova *bílý*. Od kterých slov jsou odvozena další slovesa pod jedničkou? Jaká jsou ve příčině děje slovesa pod trojkou? (Opětovací.)

Vidíte z toho, že dle vzoru „uměti" časují se slovesa, od jiných částí řeči odvozená, potom slovesa opětovací.

Slovesa pod dvojkou časují se dle tohoto vzoru: *hleď-ím-íš-í; -íme-íte-í.* Kde je tu rozdíl mezi vzorem „uměti" a vzorem „hleděti"? (Ve 3. os. mn. čísla: vzor „uměti" má tu *ějí*, vzor „hleděti" pouhé *í*.) Rozk. způsob zní *hleď!* Jaký je tu rozdíl mezi vzorem „uměti" a vzorem „hleděti"? (Vzor „uměti" má v rozk. sp. příponu *ěj*, vzor „hleděti" má tu pouhý kmen.) Jak zní přít. přechodník? (hledě-íc-íce).

Časujte ve způsobě oznam., rozkazovacím a ve přít. přechodníku: letěti, seděti, styděti se, klečeti, mlčeti, slyšeti.

Následující věty vyjadřete množným číslem: Žák umí zpívati. Obraz visí na stěně. Jablko červiví. Skála do výše strmí. Po špatné píci kůň hubení. Stařec sedí na lávce. Tělo ve hrobě prachniví. Dívka před oltářem klečí. Vlas ke stáru šediví. Zajíc do lesa běží. Úd nemocnému mrtví. Noha mne bolí. Dělník po práci lační. Dívka se stydí. Velkým parnem člověk pitomí. Myslivec střílí zvěř. Vojín krvácí. Zahradník sází stromy. Kdo ten hoch vézí? Vojevůdce velí. Pán se prochází. Vozka ujíždí.

Dvouslabiká slovesa této třídy mění své příznakové *ě* v *í*,

jako: *bdíti* místo bděti, *smíti* (místo čeho?), *čníti* (m. č.?) *čpíti*, *dlíti*, *hřmíti*, *pníti*, *rdíti se*, *tlíti*, *zříti*, *zníti*, *lpíti*, *dníti se*.

Z těchto sloves mají ve 3. os. mn. čísla *ějí* tato: smíti, tlíti, zníti, rdíti se; ostatní mají tu *í*. Časujte je v oznam., rozk. způsobě a v přechodníku přít.!

Následující věty vyjádřete číslem množným: Úřad bdí nad pořádkem. Dítě nesmí ostrými nástroji si hráti. Skála ční nad povrch vody. Některá tekutina nepříjemně čpí. Posel dlouho ve městě dlí. Strom tu smutně schne a tlí. Dívka studem se rdí. Oko mé tebe nezří. Zvon slavnostně zní. Lakomec na penězích lpí.

Slovesa *báti se* a *státi* vznikla z *bojěti sě* a *stojěti*, proto počítáme je do této třídy a časujeme dle vzoru „hleděti".

Vyjádři tedy množným číslem: Voják nepřítele se nebojí. Vojín na stráži stojí. Pes kočky se bojí. Na vršku chaloupka stojí. Poctivec o cizí nestojí. Bázlivec všeho se bojí.

Slovesa *ležeti*, *viděti* a *slušeti* časují se, pokud jsou jednoduchá, dle vzoru „hleděti", jsouce však s předponami *ná*, *zá*, *pří* složena, časují se dle vzoru „uměti".

Časujte: náležeti, záležeti, náviděti, záviděti, příslušeti.

Vyjádřete číslem množným: Ten dům náleží našemu strýci. V čem záleží ta věc? Indian bělocha nenávidí. Chuďas bohatému závidí. Taková řeč dětem nepřísluší. Polan Čecha návidí. Ta zahrada přiléží k tomu statku. Vrána vrány nenávidí.

Třída IV. Slovesa se příznakem *i*.

Jmenujte slovesa, jež mezi kmenem a příponou mají *i*. (barviti, báliti, blouditi, broditi, děsiti, dojiti, hájiti, hoditi, chváliti, choditi, chybiti, hojiti, koupiti, krotiti, kvapiti, lapiti, loviti, mluviti, mořiti, modliti se, nositi, nutiti, prositi, pustiti, skočiti, slíbiti, střeliti, točiti, učiti, vařiti, vrátiti.)

Zkoumejte, jaká jsou slovesa této třídy ve příčině významu. (Jsou předmětná, větším dílem přechodná.)

Jaká jsou ve příčině děje? (Větším dílem trvací, také okamžitá i opětovací.)

Slovesa IV. třídy časujeme dle vzoru „činiti". Oznam. způsob: *činím-íš-í; činíme-íte-í*. Rozk. způsob: *čiň-te-me*. Přechodník přítomný: *čině-íc-íce*.

Časujte: bíliti, broditi, hnojiti, chváliti, loviti, mluviti, modliti se.

Vyjadřete tyto věty číslem množným: Zedník bílí dům. Čáp bahnem se brodí. Rolník nejraději hovězím hnojem role hnojí. Učitel chválí žáka. Rybář loví ryby. Lhář nemluví pravdy. Dítě modlí se klečíc. Voják nosí zbraň. Čeledín plaví koně. Žebrák prosí o almužnu. Chodec sněhem cestu si razí. Učitel splní, co slíbí. Host do světnice vstoupí. Hvězda okolo své osy se točí. Kuchařka vaří.

Sloveso *světiti* má v trpném příčestí místo *světěn svěcen*; změždilo se tedy *ě* v *c*.

Jak zní trpné příčestí těchto sloves: uchvátiti, skrotiti, rozdrtiti, přinutiti, navrátiti, skrátiti, zaplatiti, sklátiti, utratiti, uškrtiti, ošatiti.

Jak zní trpné příčestí těchto sloves: hoditi (hozen), poblouditi, cediti, zraditi, vaditi, zroditi, popuditi, osladiti, odsouditi, zahraditi, vyuditi, vsaditi, zploditi.

Některá slovesa však *d* nezměždují. Jak zní trpné příčestí těchto sloves: děditi, cíditi, zohyzditi, naladiti, dráždditi.

Některá slovesa mění v trpném příčestí před příponou *en* ***z*** a *s* v ***ž*** a ***š***. Jak zní trpné příčestí těchto sloves: voziti (vožen), nositi (nošen), vraziti, odraziti, udusiti, vyrositi, ohroziti, vyprositi.

Jak zní trpné příčestí těchto sloves: pustiti (puštěn), zhustiti, omastiti, vyprostiti, vypostiti.

V rozk. způsobě krátí se dlouhá kmenová samohláska. Jak zní rozk. způsob těchto sloves: sloužiti (služ! služiž), troubiti, souditi, koupiti, loupiti, vstoupiti, kroutiti, louditi, kouliti, rdousiti, trousiti; brániti (braň!) chváliti, zachvátiti, trápiti, mlátiti, páliti, vrátiti, ráčiti; cíditi (cid!), bíliti, (po)pílíti, slíbiti, (po)líbiti, chýliti, mýliti, kvíliti.

Třída V. Slovesa s příznakem *a*.

Jmenujte slovesa této třídy! (vol-a-ti, kopati, běhati, bodati, brávati, čekati, dělati, chov-ati, kov-ati, hledati, konati, klekávati, lehávati, skrývati, čítati.)

Některým slovesům této třídy slouží za vzor „volati“. Časujte toto sloveso!

Časujte dle vzoru „volati“ v ozn., rozk. způsobě, v přechodníku přít. a min., v příčestí činném i trpném tato slo-

vesa: hledati, čekati, čítati, klekávati, znáti (vzniklo ze starého *znajati*).

Jiným je vzorem sloveso „mazati“: *maži(u)-eš-e; -eme -ete-í(ou)*. Rozk. způsob: *maž!* Příť. přechodník: *maže-íc-íce*.

Časujte dle vzoru „mazati“: kázati, tázati se, vázati, psáti (písati), plakati, skákati, dýchati, páchati.

Sloveso „dlabati“ časuje se: *dlab-u-eš-e; -eme-ete-ou*. Rozk. způsob: *dlab (dlabej)!* Příť. přechodník: dlabaje-íc-íce. Časuje se tedy v některých svých tvarech dle vzoru „mazati“, v některých pak dle vzoru „volati“.

Časujte dle toho: bublati, orati, žebrati, stonati, hrabati, hýbati, zobati, chápati, sypati, štípati, tepati, klamati, lámati, česati (češi), kysati, tesati, řezati.

Časujte následující slovesa a povězte, ve kterých tvarech (při ozn. sp. ve kterých osobách) shodují se se vzorem „volati“ a ve kterých se vzorem „vázati“: dřímati, kývati, trestati.

Ještě jiným slovesům této třídy je vzorem „brátí“: *ber-u-eš-e; -eme-ete-ou; ber! ber-a-ouc-ouce*.

Časujte: cpáti (rozk. sp. *cpi!*) dráti, hnáti, práti, rváti, řváti, stláti, štváti, zváti (zovu, zvu).

Třída VI. Slovesa s příznakem *ova*.

Jmenujte slovesa této třídy! (král-kralovati, pán-panovati, kříž-křižovati, klín-klinovati, kříd-křídovati, práce-pracovati, záře-ozařovati, jádro-vyjadřovati, jméno-jmenovati, dláto-dlatovati, rád-radovati, zdráv-uzdravovati; účet-účtovati, úřad-úřadovati, kartáč-kartáčovati, hláska-hláskovati; rozšířiti-rozšiřovati, skrátiti-skracovati, vytroubiti-vytrubovati, vylouditi-vyluzovati, odsouditi-odsuzovati, zarmoutiti-zarmucovati, vyhoditi-vyhazovati, vykročiti-vykračovati, odůvodniti-odůvodňovati, půjčiti-půjčovati, zásobiti-zásobovati, zpříjemniti-zpříjemňovati.

Zkoumejte, od kterých částí řeči nejvíce se tvoří. (Od podstatných jmen a od jiných sloves.) Jaká jsou v příčině děje? (Trvací neb opětovací).

Vzor jejich je „milovati“: *miluji-eš-e; -eme-ete-í*. Rozk. způsob: *miluj-te-me*. Příť. přechodník: *miluje-íc-íce*. Min. přechodník: *pomilovav-ši-še*. Trpné příčestí: *milován*.

Časujte: panovati, pracovati, úřadovati, půjčovati.

Jak zní 1. os. jedn. a 3. os. mn. čísla těchto sloves: křižuješ se (já se křižuji, oni se křižují), vyjadřuješ, raduješ se, hláskuješ, rozšiřuješ, skracuješ, zpříjemňuješ.

Následující slovesa nedají se vřaditi do žádné třídy: *dáti* (příť. přech. *dada*), *věděti* (rozk. sp. *věz*), *jísti* (příť. přech. *jeda-ouc-ouce*), *býti* (ozn. sp. *jsem*, rozk. sp. *buď*, čin. příč. *byl*, tr. příč. *byt* [dobyt], příť. přech. *jsa*, min. přech. *byv*). Časujte je!

Následující slovesa jsou nepravidelná: *jeti*, *jíti*, *státi*, *chtíti*, *míti*, *spáti*, *viděti*, *lháti*. Časujte je!

Přídavná jména.

Ve II. čítance na str. 72. čteme o Marii,

že po ulici nepovykovala, ve škole nikdy nekřičela, ba ani zbytečně nepromluvila; jaká byla? (tichá)

že seděla a chodila tak, jako je spůsob lidí vzdělaných; jaká byla? (spůsobná)

že s nikým se nehádala ani nehaštěřila; jaká byla? (pokojná)

že rodiče, učitele a známé přívětivě pozdravovala; jaká byla? (zdvořilá)

že v řeči její i chování všem bylo znáti, že ctí své rodiče i učitele; jaká byla? (uctivá)

že v čas učení nezahálela, ničím se neměškala, ale stále jen učením se zabývala; jaká byla? (pilná)

že měla vždy čistý obličej, čisté ruce, čistý oděv, čisté knihy, čistou před sebou lavici; jaká byla? (čistotná)

že konala ráda vše, co jí rodiče neb učitelé přikázali; jaká byla? (poslušná)

že ráda myslila na Pána Boha a srdečně modlívala se k němu za sebe i za své rodiče; jaká byla? (pobožná)

Díme-li o nějaké osobě, jaká jest, uvádíme její *vlastnost* (vlastnosti).

Kterými slovy označili jsme vlastnosti Marie?

Jaký jest vzduch, ponévadž ho nelze viděti? (neviditelný)

Jaký jest, ponévadž jím můžeme prohlédati? (průhledný)

Jaké je sklo, protože se rozbije, když na ně udeříme nebo když je na zem pustíme? (křehké)

Jaké jest, protože se toliko diamantem rýpati čili řezati dá? (tvrdé)

Kterými slovy označili jsme vlastnosti vzduchu? skla?

Části řeči, kterými označujeme vlastnosti osob nebo věcí, slovou **přídavná jména.** Opakuj!

Kterými částmi řeči jsou slova *tichá, spůsobná, pokojná, zdvořilá, uctivá, pilná, čistotná, poslušná, pobožná?* Proč? Kterými částmi řeči jsou slova *neviditelný, průhledný, křehké, tvrdé?* Proč?

Název *přídavné* jméno vznikl ze slovesa *přidávati;* přídavná jména, jak později ještě zřetelněji poznáte, přidávají se v skutku k jiným částem řeči, totiž k podstatným jménům.

Povězte, jaký jest,

kdo jinému rád dobře činí? (dobročinný)

kdo pamatuje na dobrodiní přijaté a za ně odvděčiti se snaží? (vděčný)

kdo jedná tak, aby rozhněvaného opět udobřil, smířil? (smířlivý)

kdo vinníku svému neodpouští, ale hněv svůj cítiť mu dává? (mstivý)

kdo lidi nebo zvířata trýzní a z bolestí jejich se raduje? (ukrutný)

kdo zná povinnosti své a přece jich neplní? (nedbalý)

kdo jinému úmyslně ubližuje nebo škodí? (zlý)

kdo lepším býti se domnívá než jsou jiní a druhými pohrdá? (hrdý, pyšný, nadutý)

kdo z cizího neštěstí se rmoutí a k úlevě jeho pomáhati hledí? (útrpný, soucitný, spanilomyslný)

kdo málem se spokojí a zásluhami svými se nehonosí? (skromný)

kdo všeliké nepříjemnosti beze hněvu snáší? (trpělivý)

kdo jen svého prospěchu vyhledává, na jiného při tom se neohlížeje? (sobecký)

kdo vyhledává věcí lahodných, jichž k nasycení třeba není? (mlsný)

Jakými částmi řeči jsou slova *dobročinný, vděčný* atd.? Proč?

Povězte, jaké jsou dle míry:

nit? (dlouhá, krátká, tlustá, tenká)

most? (široký) lávka? (úzká)

věž? (vysoká) chaloupka (nízká)

písmo? (hrubé nebo drobné)

mísa? (hluboká) talíř (mělký)

Povězte, jaké jsou dle tvaru:

hrách? (kulatý) krejcar? (okrouhlý) jablko? (kulovatý)

tužka? (oblá nebo hranatá, tupá nebo hrotnatá) kolík? (přímý) větev? (křivá)

Povězte, jaké jsou dle barvy:

sníh? mouka? list? hlína? cihla? obloha? borůvky? srst? vlasy?

Povězte, jaké jsou dle chuti naší:

med? ocet? pelunek? plané ovoce? jídlo?

Povězte, jaké jsou dle čichu:

růže? (vonná) starý sýr? (smrdutý) cibule? (čpavá)

Povězte, jaké jsou dle hmatu našeho:

voda? (studená, chladná, vlažná, teplá, horká, vřelá) větry? (mrazivé) zima? (mírná, tuhá, krutá) léto? (parné) parno? (dusné) vosk? (měkký) cihla? (tvrdá) rákoska? (ohebná, pružná) kůra? (drsná) sklo? (hladké) nůž? (ostrý nebo tupý) provaz? (pevný) nit? (slabá) plátno? (suché, mokré, vlhké) smola? (lepkavá)

Jakými částmi řeči jsou slova *dlouhá*, *krátká* atd.? Proč?

O tvaru přídavných jmen.

1. Neurčitá jména přídavná.

Napíši věty:

Žák jest pilen.
Soused jest bohat.
Otec je starostliv.
Strýc jest ještě mládý.
Pocestný je cesty povědom.
Nemocný je sláb.

Jmenujte přídavná jména, jež se v těchto větách nalézají. Čím je zakončeno první? druhé? třetí? čtvrté? páté? šesté? Tedy všechna tato přídavná jména jsou zakončena souhláskou, a to ne stejnou, nýbrž každé jinou. Zkoumejte podměty těch vět; kterého jsou rodu? Jmenuj výrok první věty! (jest pilen) druhé věty! (jest bohat) atd. Jakým členem věty jest tedy přídavné jméno *pilen*, *bohat* atd.? (Výrokem.) Poněvadž je podmět rodu mužského, jest i výrok rodu mužského. Kterého rodu je tedy příd. jméno *pilen*, *bohat* atd. (Mužského.) Proč? (Protože je výrokem mužskému podmětu.) A ve kterém pádu je příd. jméno *pilen*, *bohat* atd.? (V prvním.) Proč? (Protože i podmět je v 1. pádě.)

Přídavná jména, která v prvním pádě mužského rodu zakončena jsou souhláskou, jmenují se dle svého tvaru **přídavná jména neurčitá.**

Jaké je příd. jméno *pilen?* (Neurčité.) Proč?

Vyměním-li mužský podmět *žák* za ženský *žákyně*, zní věta takto: *Žákyně jest pilna.* Čím je zakončeno neurč. příd. jméno v žen. rodě? (Krátkým *a.*) Vyměňte i v ostatních větách mužské podměty za ženské: sousedka, matka, teta, žena, dívka.

Dám-li první větě střední podmět *dítě*, bude zníti: *Dítě je pilno.* Čím je zakončeno neurč. příd. jméno ve stř. rodě? Dejte dalším větám tyto podměty: děvče, pachole.

Ve množném čísle mužského rodu, je-li podmět životný, přibere příd. jméno úzké krátké *i.*

Vyjádřete hoření věty číslem množným!

V ženském rodě má příd. jméno na konci *y.*

Vyměňte podmět *žáci* za *žákyně* atd.

Však i v mužském rodě bývá *y*, když totiž je podmět neživotný.

Vyjádřete tyto věty číslem množným: Džbán jest pln. Hrnek je prázden. Stůl je čist. Kmen je křiv. Dub je stár. Les je blízek. Zámek je paláci podoben. Ten skutek je pochvaly hoden. Hřích je Bohu protiven.

Ve stř. rodě má příd. jméno na konci *a.*

Vyměňte hoření podměty za tyto: děvčata, pacholata.

Napíši věty:

Král Jan byl žádostiv.

Liška jest podobna.

Určete podměty a výroky těchto vět! Jaké části řeči jsou slova *žádostiv, podobna?*

Jako jsme pozorovali u některých sloves, že jsouce výrokem věty potřebují doplňku, tak jest i u některých příd. jmen. Která otázka ti hned napadá, čteš-li první větu? (Čeho byl žádostiv?) Kterým slovem tu větu doplníš? (Slovem *boje.*) Ve kterém pádě jest ten doplněk? Která otázka ti připadá při druhé větě? (Komu jest podobna?) Doplň ji! (Liška je podobna psu.) Kterého pádu je ten doplněk?

Některá přídavná jména doplňují se, a to buď druhým nebo třetím pádem.

Doplňte 2. pádem: Bůh jest mocen (všech věcí). Král Karel byl chtiv (blaha vlasti). Kníže Soběslav byl lačen a

žízniv (spravedlnosti). Lhář není pilen (pravdomluvnosti). Rolník je bedliv (pluhu). Soudce je snažen (svého úřadu, spravedlnosti). Dělník jest hoden (své mzdy). Almužna je důstojna (odplaty). Spravedlivý člověk bude účasten (věčného života). Král nebyl přítomen (sněmu toho). V říši naší je každý občan bezpečen (svého života i statku). Člověk má býti dalek (všelikě poskvrny). Vetchý stařec je blízek (svého skončení, hrobu). I byla Haná prosta (Tatar vrahův). Po zpovědi jsme prosti (svých hříchův). Roucho je čisto (všech poskvrn).

Doplňte 3. pádem: Služebníci jsou věrni (pánům svým). Sůl je vzácna (mnohým národům). Práce jest užitečna (každému člověku). Bolehlav je škodliv (lidem i zvířatům). I těžká práce je snadna (zdravému člověku). Lenoch je roven (zahaleči). Děti byly rády (těm dárkům). Peníze jsou prospěšny (moudrým lidem). Jarní deště jsou příznivy (osení). Košatá lípa je příjemna (poutníkovi). Dřevěné uhlí je dobro (kovářům). Dobré dítě jest milo (rodičům i všem dobrým lidem). Ranní doba jest (učení) příležita. Poklady nejsou (lakomci) platny. Syn jest (otci) nápomocen.

Neurčitých přídavných jmen se druhdy ve všech pádech užívalo, nyní toliko některé pády jsou v užívání.

Vyhledejte v následujících větách neurčitých příd. jmen a určete, ve kterém jsou pádě, rodě a čísle: Přivedli domů dělníka nemocna. Lékař s pomocí boží učinil hocha zdráva. Šlechetnosť otna člověka činí. Matka uzřela syna smutna. Nalezl jsem matku nemocnu. Biskup ji skroušenu a pokornu uzřel. Staří Čechové své zboží obecno měli. Kvočna nalezla kuřátko mrtvo. Viděl jsem bratry živy a vesely. Shledal své sestry šťastny. Paní zastihla děvčátka smutna. Nespatřil otce již živa (2. pád). Žáku sluší pilnu (3. pád) býti. Křesťanům sluší býti pokornu (3. pád).

Čí jest tento sešit, protože bratrovi náleží? (bratrův) Čí jest tento katechismus, protože Jan jest jeho majitelem? Čí jest tento šátek, protože sestře náleží? (sestřin) Čí jest tento peřeník, jelikož Růžena jest jeho vlastnicí? (Růženin)

Slovy *bratrův*, *Janův*, *sestřin*, *Růženin* označujeme, čí co jest, čili vyjadřujeme, kdo si co přisvojuje. Opakuj!

Ze kterého slova vzniklo slovo *bratrův*? (Ze slova *bratr*.)

Jaká část řeči je slovo *bratr?* (Podst. jméno.) Z jakých částí řeči jsou tedy odvozena slova *bratrův* atd.? Kterými příponami byla odvozena? (První dvě příponou *ův*, druhá dvě slova příponou *in.*)

Pamatujte si: *Slova, odvozená od podstatných jmen příponami* **ův** *neb* **in**, *považují se za přídavná jména, a sice říkáme jim, poněvadž se jimi někomu něco přisvojuje,* **přídavná jména přisvojovací.**

Jakou částí řeči je slovo *bratrův?* Proč? Komu se jím přisvojuje a co? Jakou částí řeči jest slovo *Růženin?* Proč? Komu se jím přisvojuje a co?

Kterého rodu jsou podstatná jména *bratr* a *Jan*, z nichž vznikla přisv. příd. jména *bratrův* a *Janův?* Kterého rodu jsou podst. jm. *sestra* a *Růžena*, z nichž vznikla přisv. příd. jm. *sestřin* a *Růženin?* Pomocí které přípony tvoříme přisv. příd. jména z mužských jmen podstatných? A pomocí které přípony tvoříme je ze ženských jmen podstatných?

Jelikož poslední hláska přisv. příd. jmen jest souhláska, proto je řadíme mezi přídavná jména neurčitá. A jak dále uvidíte, mají ona v ženském i středním rodě jedn. čísla jakož i ve všech rodech množného čísla tytéž samohlásky na konci, jako příd. jména předešlá. Abychom pak činili rozdíl mezi předešlými a těmito, nazveme ona neurč. příd. jmény *vůbec*, tato pak neurč. příd. jmény *přisvojovacími.*

Když jsme mluvili o sešitě, tedy o předmětě rodu mužského, řekli jsme *bratrův sešit;* kdybychom však mluvili o knize, tedy o předmětě rodu ženského, jak tu řekneme? (bratrova kniha) a péro? (bratrovo péro)

Prve jsme řekli *sestřin šátek*, poněvadž jsme sestře přivlastňovali předmět rodu ženského; co kdyby to byla zástěra? (sestřina zástěra) a vyšívání? (sestřino vyšívání)

Přídavných jmen přisvojovacích užívá se jako podst. jmen ve všech sedmi pádech, a protože některých pádů v obecné mluvě nesprávně se užívá, všimneme si jich poněkud důkladněji. Abyste pak nemohli chybiti, povím vám, že v mužském a středním rodě, právě v těch pádech, v nichž se chybuje, tak se skloňují, jako podst. jméno „slovo", jehož dotyčné pády si tu napíšeme.

2. p. koho? čeho? — slov*a*
3. p. komu? čemu? — slov*u*
6. p. o kom? o čem? — o slově (u).

Cvičení na 2. pád: Nahlédl jsem do (čeho?) sešitu bratr—. List vypadl z (čeho?) katechismu Jan—. Matka za-

píchla jehlu do (čeho) šátku sestř—. Zde je víčko od perečníku Růžen—. Měšťané oslavili příchod (čí?) syna král—. Otec přichází ze (čeho?) sadu strýc—. Zde je stuha od čepce matě—. Nehodný syn nic si nedělá ze slova otc—. Soused oral tři brázdy od pole tet—. Kupec jel do Hradiště Mnich—. Ta ves leží u Hradce Jindřich—. Vypadl peníz z váčku panin—. O Chrudošovi a Štáhlavovi dovídáme se ze „Soudu Libuš—". Rmoutí nás nemoc (čí?) dítěte sousedč—. Husy zaběhly do žita Říh—. Dověděli jsme se toho od syna Dvořák—. To jsou řádky z péra Anežč—.

Cvičení na 3. pád: Nevěřím slovu lhář—. Ten obraz líbil se synovi Zeman—. Blížíme se k Týnu Horš—. Synek přisedl ku stolku matč—. Pověděli jsme to pacholeti Vlasák—. Náš dům stojí naproti domu voskář—. Vůz zajel k hostinci Petřík—. Matka vyhověla přání Barboř—. Divili se písmu Jindřišč—. To se protiví útlému srdci dívč—. Dali kabát hochu pastýř—. Smáli se nápadu Jitč—.

Cvičení na 6. pád: Není jednoho prázdného listu v sešitu bratr—. Na šátku sestř— je pěkný vzorek. V perečníku Růžen— jsou samé tužky. Byli jsme v Městci Heřman—. Rozjímáme o utrpení Krist—. Byli jsme na poli strýc—. Hovořili o psaní dcer—. Vypravovali o neštěstí soused—. Sháněli se po Václavovi Čermák—. Toužili po zlatě boháč—. Líbilo se nám vyšívání na šátku Jiřin—. Stálo to v dopisu Josef—. Novoměstská radnice v Praze je na náměstí Karl—. Na domě kupc— červeno-bílý prapor vlaje.

Čtvrtý pád stř. rodu roven je prvnímu, však 4. pád muž. rodu životných roven je druhému pádu.

Cvičení na 4. pád muž. rodu životných: Lékař navštěvuje truhl— syna. Pan učitel chválil Vávr— Bohuslava. Město přivítalo uctivě posla král—. Odvedli k vojsku mlynář— syna. Otec obrátil se na matč— bratrance. Poslali pro doktor— Viléma. Vzpomínali na panin— bratra. Potkali jsme Václav— mistra a Annin— učitele.

Sedmý pád muž. i stř. rodu přibírá *jm.*

Cvičení na 7. pád: Stáli jsme před domem kupc—. Naše louka leží za polem truhlář—. Dobře se píše perem Karolinin—. Bakov leží pod Mnichov— Hradištěm. Hoch nemohl ani hnouti kladivem kovář—. Rodiče se potěšili listem dcer—. Sv. Ludmila zardoušena byla návodem Drahomířin—. Diváci byli okouzleni obrazem umělc—, dílem sochař—, výtvarem řezbář—.

V ženském rodě skloňují se přisv. příd. jména až na 5. pád tak jako podst. jméno „ryba".

1. p. kdo? co? — ryba
2. p. koho? čeho? — *ryby*
3. p. komu? čemu? — *rybě*
4. p. koho? co? — rybu

— — — — — — — —

6. p. o kom? o čem? — *o rybě*
7. p. kým? čím? — rybou.

Cvičení na 2. pád: Přicházíme ze zahrady soused—, z louky tetin—. Vešli jsme do chatrče rybář—, do chýše lamač—. Rodiče měli radosť z práce dceř—, z věrnosti služč—. Nevyhledávej společnosti podvodník—, nedbej řeči utrhač—. Ptali jsme se na to Růženy Karásk—, služky Chmelař—. Děti, buďte pamětlivy rady otc— i matč—. Nepřátelé zmocnili se říše Svatopluk—. Josef byl obžalován od ženy Putifar—. Slyšeli jsme tu zprávu od přítelkyně Bedřišč—, od družky Kateřin—.

Cvičení na 3. a 6. pád: Nevěříme řeči lhář—. Divili se práci Hedvič—. Smáli se hlouposti Bedřich— i chytrosti Ališč—. Stáli jsme naproti továrně Smolík—. Podivovali se malbě Jindřich—, kresbě Oldřišč—. Byli jsme v dílně mydlář—. Hovořili o pracovitosti Stanislav— a Františč—. Sháněli se po dceři Jirák— a po tetě Polák—. Byli jsme na zahradě lékař—, na louce mlynářč—. Někteří pánové drželi při straně Žižk—, jiní při straně Zikmund—.

Skloňujte nyní ve všech pádech jedn. čísla: rytířův sluha, Anežčin obraz, rybářova chatrč, Kardašova Řečice, Mnichovo Hradiště, sestřino péro.

Cvičení na mn. číslo. Jak napíšete tyto věty ve množ. čísle: Bratr Josefův šel do Egypta nakoupit obilí. Sousedův sad je v krásném pořádku. Dcera Krokova byla moudrá. Kovářovo kladivo je těžké. Syn Vratislavův se nemiloval. Obraz Skretův a Brandlův dosud má velikou cenu. Modlitba matčina mnoho vymůže. Pole lenochovo málo rodí. Pastýř Lotův a Abrahamův hádal se o pastvu. Pánův klobouk je lacinější než panin. Řeč utrhačova do duše raní. Dílo Hospodinovo dokonalé jest.

Ve 4. pádě mn. čísla při mužském i ženském rodě jest *y*; u středního rodu je 4. pád roven prvnímu.

Cvičení na 4. pád: Mojžíš vyvedl z Egypta potomky Ja-

kub—. Zdárný syn ochotně plní rozkazy otc—. Bůh vyslyšel modlitby matč—. Římské papeže považujeme za nástupce Krist—. Rádi čítáme spisy Tyl—, básně Hálk—. Každý chválí děti šafářč—, dcery mlynářč—, syny ovčák—. Máme v paměti slova otc— i učit—. Hlídač zajal housata Valent—, kuřata Petrásk—. Známe pacholata kupc—, děvčata truhlář—.

Sedmý pád přibírá *jimi.*

Cvičení na 7. pád: Město Loket leží nad Karl— Vary. Ty pozemky se rozkládají za Krásov— zahradami, za statkář— stodolami. Stáli pod okny tetin—, před vraty strýc—, pod lipami kupc—. Cestovali až za František— Lázněmi. Procházeli se sady Chotk—.

Skloňujte v množném čísle: matčini bratři, Vilémovy sešity, Karlovy Vary, Klářina péra.

1. Určitá jména přídavná.

Napíši věty:

(*Žák jest pilen.*) — *Pilný žák mnoho se naučí.*
(*Žákyně jest pilna.*) — *Pilná žákyně každému jest milá.*
(*Děvče jest pilno.*) — *Pilné děvče pochvaly dochází.*
Dnešní úkol není těžký.
Dnešní práce jest skončena.
Dnešní dílo se nám zdařilo.

Urči podmět a výrok první věty na levo! (Žák — jest pilen.) Urči hlavní členy věty na pravo! (Pilný žák — se naučí.) Ve větě na levo je příd. jméno *pilen* jiným členem než podst. jméno *žák.* Ve větě na pravo však příd. jm. *pilný* s podst. jm. žák činí takřka jedno jméno, jeden člen věty; ono je ku podst. jm. *žák* tak připojeno, že se může takřka za jeho část považovati. A může-li se považovati za část podst. jména *žák,* tu musí arci býti v témže pádě, v témže rodě i čísle, ve kterém je jméno *žák.* Ptám se tedy, kterého rodu je příd. jméno *pilný?* A kterého rodu je příd. jm. *pilná* ve druhé větě na pravo? A příd. jméno *pilné* ve třetí větě na pravo? Čím je zakončeno aneb čím vyzvukuje to příd. jméno v mužském rodě? (Samohláskou.) Čím vyzvukuje v ženském rodě? (Samohláskou.) A čím ve stř. rodě? (Samohláskou.)

Čím vyzvukuje příd. jméno *dnešní* (vizte 4., 5. a 6. větu!) ve všech rodech? (Samohláskou.)

O přídavných jménech, která vyzvukují v mužském rodě

souhláskou, pravili jsme, že jsou svým tvarem neurčitá; nyní pak řekneme:

Přídavná jména, která vyzvukují ve všech rodech samohláskou, jsou svým tvarem **určitá.**

Jaká jsou příd. jména *pilný, dnešní* svým tvarem? Proč?

Ačkoli obě příd. jm. — *pilný* i *dnešní* — jsou určitá, přece jest mezi nimi rozdíl. Všimněte si totiž, kterou samohláskou vyzvukuje příd. jm. *pilný* v rodě mužském, kterou v rodě ženském a kterou v rodě středním. A kterou samohláskou vyzvukuje příd. jm. *dnešní* ve všech rodech?

Určitá přídavná jména dělíme

a) ve příd. jména určitá **trojího zakončení,** mají-li pro každý rod jinou koncovku, a

b) ve příd. jména určitá **jednoho zakončení,** mají-li pro všecky tři rody tutéž koncovku.

Ptám se nyní ještě jednou: Jaká jsou příd. jména *pilný* a *dnešní?* (Určitá.) Proč? A dále se ptám: Jaké je urč. příd. jméno *pilný?* Proč? A jaké je urč. příd. jméno dnešní? Proč?

Tvoření příd. jmen určitých.

a) Tvoření příd. jmen urč. trojího zakončení.

Urč. příd. jména trojího zakončení vznikla větším dílem ze příd. jmen neurčitých tak, že se k těmto připojily samohlásky *ý, á, é.*

Tvořte z následujících neurč. příd. jmen příd. jména urč. trojího zakončení: práv (pravý -á -é), hotov, hladov, laskav, mrtev, zdráv, čerstev, spravedliv, bedliv, pamětliv, hněviv, živ, truchliv, žízniv, teskliv, litostiv, žádostiv, zuřiv, choulostiv; mocen, nemocen, nápomocen, vinen, povinen, dlužen, prázden, roven, přítomen, hoden, vděčen, smuten; znám, vědom, povědom, přím; čist, syt, jist, bohat, mrzut, pánovit, prost; mlád, chud; blízek, dalek; nah; lich; vesel; sláb; stár; bos.

Některá urč. příd. jména troj. zakončení vznikla z činného příčestí slovesa, jiná zase z trpného příčestí, tím že se připojilo *ý, á, é.*

Z příčestí následujících sloves tvořte urč. příd. jména troj. zakončení: zvadnouti (zvadl — zvadlý), uhasnouti, zrůsti, zběhnouti, uschnouti, zsinati, ujíti se, spadnouti, osířeti, poho-

řeti, ospati, pominouti, zmoknouti, ztvrdnouti, umříti (umrlý), vytéci, zmrznouti, bývati, ulehnouti, zpustnouti, potrhnouti, zvlhnouti, zkrotnouti, uplynouti, zpráchnivěti, zetleti, zežloutnouti; umučiti (umučen — umučený), unésti, ubiti, ušiti, uhříti, chváliti, učiti, vychovati, popsati, uvázati, zamazati, vyryti, povýšiti, ponížiti, vsaditi, politi, okopati, nutiti, roditi, pražiti, sušiti, vařiti, pohnouti, zajati, připjati, požati.

Dále se tvoří urč. příd. jména troj. zakončení z podstatných jmen příponou *ský* (*ovský*) a *ový*.

Z následujících podst. jmen tvořte urč. příd. jména troj. zakončení: Morava (moravský), Arab, Řím, bratr, lid, ďábel, Bůh (božský), mnich, kněz (kněž-ský), muž, Praha, (u příd. jmen *český*, *vlaský*, *valašký* se *š* vypouští) město, přítel, soused, pán, sedlák, Evropa, Asie (asijský), Australie (australský), (u podst. jmen *panna*, *Anna* vsouvá se mezi obě *n* *e*, a je tedy: *panenský*, *anenský*); Mělník (mělnič-ské [*čs* splyne v *c*, tedy *mělnické*]), Mohuč, Třebíč, Ledeč, Skuteč; katolík (katolic-ský [*cs* splyne v *c*, tedy *katolický*]), Žernosecy, Němec, Hradec, Pardubice, myslivec, kupec, řezník; král (královský [do jednoslabikých a vůbec krátkých jmen vkládá se *ov*), žid, syn, švec, otec, osel, mistr, obr, krejčí, tkadlec, pošta; — dub (dubový), bor, bříza, mák, cukr, malina, skop, slon, vepř, déšť, jetel, jablko, chléb.

Konečně se tvoří urč. příd. jm. trojího zakončení skládáním dvou slov v jedno, jež značí vlastnosť. Takováto jsou tedy dle svého původu *složená*.

Tvořte složená příd. jména z následujících slov: bez hlavy, bez barvy, bez nohou, bez rukou, modré oči, černé oči, ploský nos, tři zuby, tři nohy, jeden roh, sto let, rychlé nohy, zlatá křídla, čtyři strany, holá hlava, krátký zrak.

b) Tvoření příd. jmen urč. jednoho zakončení.

Tato přídavná jména odvozují se nejvíce od podst. jmen, značících bytosti živé, hlavně zvířata, a to příponou *í*.

Tvořte příd. jména z těchto podstatných: husa (husí), kachna, pták, liška, lev, moucha, slepice, medvěd, ovce, labuť, ryba, pes, jelen, osel, komár, krkavec, kohout, vlk, havran, hovado (hovězí), tele (telete — telecí), hříbě (hříběte — hříbecí), hrabě, kníže, dítě (dítěcí), člověk (člověčí), sirotek, pastucha, Bůh (boží), pěch (pěchota — pěší), věštec (*věští* místo věštěcí, na př. věští duch).

Dále se odvozují příponou *í* z neurč. způsobu některých sloves, na př. honiti — honicí. Pes honicí je ten, jehož účelem jest, honiti zvěř. Poněvadž se těmito příd. jmény označuje účel, proto zoveme je *účelnými jmény příd.*

Jaký jest stůl, který slouží toliko k tomu, aby se při něm psalo? šilo? mylo?

Jaké jsou hodiny (jak slovou) hodiny, které bijí? písek sypou?

Jak slove zámek, který na dveřích visí? Dvéře, které padají? Most, který se zdvihá? Dříví, ze kterého se staví? Kámen, kterým se zdí? Nůž, kterým se krájí? Nářadí, kterým se hasí? Stolice, na které řezanka se řeže? Stroj, kterým se mlátí?

Za třetí se tvoří příd. jména jedn. zakončení příponou *í* ze přítom. přechodníku rodu ženského: milujíc — milující.

Jaká jest rodina, která panuje? strana, která následuje? dívka, která klečí? voda, která stojí? hoch, který tone? úředník, který vše řídí? pocestný, který se třese? člověk, který umírá? Bůh, jenž vše může? vše ví? stavení, které hoří? kámen, který padá?

Povězte, co znamená: most padací — most padající, zámek visecí — zámek visící, pes honicí — pes honící, stroj mláticí — stroj mlátící, zdicí kámen — zdící muž, stavěcí dříví — stavící zedník, křesací kámen — křesající kuřák.

Také z min. přechodníku tvořívají se příd. jména, na př. Nájemník, druhdy u nás *přebývavší*, opět se k nám přistěhoval. Host, právě *odšedší*, jest můj strýc. Panovník, tehdy *panovavší*, toho nedbal.

Jiná přípona, pomocí níž tvoří se příd. jména jedn. zakončení, jest *ní*.

Tvořte příd. jména z těchto slov: ráno (ran-ní), den (den-ní), týden (týden-ní), večer, poledne, nedělo, svátek, vánoce, velikonoce, jaro, léto, zima, slunce, pole, louka, zahrada, řeka, kostel, škola, dvůr, církev, stát, ruka, skála, voda.

Jaký je rozdíl mezi *letný* (muž) a *letní* (oděv), mezi *zemný* (zemná půda) a *zemní* (práce), mezi *skalný* (kraj) a *skalní* (pramen), mezi *vodný* (vodná krajina) a *vodní* (mlýn).

Třetí předpona, pomocí které se tvoří příd. jm. jedn. zakončení, je *ejší* (ější).

Tvořte přídavná z těchto slov: zde (zdejší), nyní, vedle, proti, zítra, onehdy, někdy, včera, tam, prve, dříve.

Skloňování příd. jmen určitých.

a) Skloňování příd. jmen troj. zakončení.

Rod mužský, bytosť životná.

Kdo si vykračuje na dvoře?	pyšn*ý* páv.
Čí peří jest krásné?	pyšn*ého* páva.
Komu se žádný domácí pták svým peřím nevyrovná?	pyšn*ému* pávu.
Koho jen pro krásu na dvořích chovají?	pyšn*ého* páva.
Škoda, že máš tak nepříjemný hlas,	pyšn*ý* páve!
Po kom se dítky nejvíce ohlížejí?	po pyšn*ém* pávu.
S kým druzí ptáci společenství nemívají?	s pyšn*ým* pávem.

Rod mužský, bytosť neživotná.

Kdo vyvrací i silné stromy?	prudk*ý* vítr.
Čeho se bojí lodníci?	prudk*ého* větru.
Čemu odolá tenká třtina snáze než věkovitý dub?	prudk*ému* větru.
Koho (co) přinášívají s sebou černá mračna?	prudk*ý* vítr.
Ustaň již,	prudk*ý* větře!
Při čem padají tašky se střech?	při prudk*ém* větru.
Kým (čím) byla vyvrácena ta mohutná jedle?	prudk*ým* větrem.

Rod střední.

Kdo (co) bývá nejčastějším společníkem kovářovým?	těžk*é* kladivo.
Čeho se chopil i tovaryš?	těžk*ého* kladiva.
Čemu ani železo neodolá?	těžk*ému* kladivu.
Co učedník nesnadno zdvihá?	těžk*é* kladivo.
Již časně z rána ze spánku nás budíš,	těžk*é* kladivo!
Na čem kováři mnoho záleží?	na těžk*ém* kladivě.
Čím buší kovář?	těžk*ým* kladivem.

Všimněte si přípon rodu mužského; kterou příponu má 1. pád? (*ý*). Který pád ještě má tuto příponu? (Pátý.) Při bytosti neživotné ještě jeden pád; který? (Čtvrtý.) A kterou příponu má 4. pád při bytosti životné? (*ého*).

Všimněte si přípon rodu středního; které pády mají tytéž předpony jako první? (Čtvrtý a pátý.)

Nyní si všimněte 2. pádu mužského rodu (životné bytosti i neživotné) a 2. pádu stř. rodu; co shledáváte? (Mají tutéž příponu.) Které pády ještě mají tytéž přípony? (Třetí, šestý a sedmý.) Řekneme tedy:

Urč. přid. jména trojího zakončení skloňují se v muž. a střed. rodě až na 1., 4. a 5. pád stejně.

Skloňujte: *bedlivý kohout* (dle otázek na str. 39. „Nauk mluv." díl II.) *ostražitý pes* (str. 40.), *košatý strom* (str. 41.), *široký, dlouhý a hustý les* (str. 42. jedn. číslo), *vlídné slovo* (str. 44.), *sladké jablko* (str. 45.)

Rod ženský.

Kdo jest útěchou rodičům svým?	ctnostná dívka.
Koho (čeho) si každý váží?	ctnostné dívky.
Ku komu rodiče láskou lnou?	ku ctnostné dívce.
Koho všickni dobří lidé milují?	ctnostnou dívku.
Setrvej jen na dráze své,	ctnostná dívko!
Na kom má i Bůh zalíbení?	na ctnostné dívce.
Kým se rodiče honosí?	ctnostnou dívkou.

Které pády mají tytéž přípony? (První a pátý, druhý, třetí a šestý, čtvrtý a sedmý.)

Skloňujte; *pilná včela* (dle otázek na str. 43. „Nauk mluvn. díl II.), *květnatá louka* (str. 43.), *stará lípa* (dle básničky čl. 53. III. čítanky).

Cvičení na jednotlivé pády všech tří rodů viz ve „Mluvn. cvič." od téhož spisovatele.

Množné číslo všech tří rodův.

1. p.	Kdo si vykračují na dvoře?	pyšné pávi.
	Kdo vyvracejí i silné stromy?	prudké větry.
	Kdo jsou útěchou rodičům svým?	ctnostné dívky.
	Kdo bývají nejčastějšími společníky kovářův?	těžká kladiva.

2. p.	Čí peří jest krásné?	pyšn*ých* pávův.
	Čeho se bojí lodníci?	prudk*ých* větrův.
	Koho (čeho) si každý váží?	ctnostn*ých* dívek.
	Čeho se chopili kováři?	těžk*ých* kladiv.
3. p.	Komu se ostatní domácí ptáci svým peřím nevyrovnají?	pyšn*ým* pávům.
	Čemu odolá tenká třtina snáze než věkovitý dub?	prudk*ým* větrům.
	Ku komu rodiče láskou lnou?	ku ctnostn*ým* dívkám.
	Čemu ani železo neodolá?	těžk*ým* kladivům.
4. p.	Koho jen pro krásu na dvořích chovají?	pyšné pávy.
	Koho (co) přinášejí s sebou černá mračna?	prudké větry.
	Koho všickni dobří lidé milují?	ctnostné dívky.
	Koho (co) učedníci nesnadno zdvihají?	těžká kladiva.
5. p.	Škoda, že máte tak nepříjemný hlas,	pyšn*í* pávi!
	Ustaňte již,	prudk*é* větry!
	Setrvejte jen na dráze své,	ctnostné dívky!
	Již časně z rána ze spánku nás budíte,	těžk*á* kladiva!
6. p.	Po kom se dítky nejvíc ohlížejí?	po pyšn*ých* pávech.
	Při čem padají tašky se střech?	při prudk*ých* větrech.
	Na kom má i Bůh zalíbení?	na ctnostn*ých* dívkách.
	Na čem kovářům mnoho záleží?	na těžk*ých* kladivech.
7. p.	S kým druzí ptáci společenství nemívají?	s pyšn*ými* pávy.
	Kým (čím) byly vyvráceny ty mohutné jedle?	prudk*ými* větry.
	Kým se rodiče honosí?	ctnostn*ými* dívkami.
	Čím buší kováři?	těžk*ými* kladivy.

Které pády shodují se ve všech třech rodech? (2., 3., 6. a 7.) Které jsou dle rodu rozdílné? (1., 4. a 5. p.)

V co se mění při mužském rodu bytosti životné *ý* v 1. pádě mn. čísla? (V *í*.)

Vyjádřete číslem množným: Zlý soused jest horší než veliký nepřítel. Dobrý vypravěč rád slyšán bývá. Chudý nádeník často spokojenější bývá než bohatý továrník. Štědrý pán všude rád vídán bývá. Zkušený kmet dobře radí. Vzácný pán milejším hostem bývá než prostý dělník. Český vlastenec ochotně na české divadlo přispívá. Francouzský spisovatel za své plody bohatě odměněn bývá. Císařský orel na praporu se stkví. Katolický křesťan v pátek se postí. Německý krajan stejně vlasť naši miluje. Hradecký měšťan ozdobil dům svůj. Anglický obchodník až do Australie jezdívá. Ševcovský učedník čiperný bývá. Tkadlcovský tovaryš mnoho si nezachová.

V co se mění *ý* při mužském rodě bytosti neživotné a *á* při ženském rodě v 1. pádě mn. čísla? (V *é*.)

Vyjádřete číslem množným: Nízký strop činí světnici nezdravou i nevlídnou. Hluboký sklep ani za letního vedra se neoteplí. Veliký a hustý les slove hvozd. Veliký mlýn mnoho vody potřebuje. Úzký záhon jen v mokrém poli se dělá. Pevný most i těžký náklad snese. Těžký cep mlatci není mil. Ostrý pluh dobře oře. Při velkostatku veliký dvůr bývá. Suchý ořech smutného pohledu poskytuje. Ušlapaná stezka vábí pocestného. Na sněmě moudrá hlava bývá. Hluboká rána těžko se hojí. Železná dráha nyní všude se táhne. Mlsná moucha je pochoutkou pavoukovi. Červená růže více voní než bílá. Měkká tužka je kreslíři milejší než tvrdá.

V co se mění při středním rodě *é* v 1. pádě množného čísla? (V *á*.) Ve kterých pádech ještě toto *á* se naskytá? (Ve 4. a 5.)

Vyjádřete číslem množným: Vlídné slovo více zmůže než urputné. Červivé jablko se stromu padá. Sladké jádro chutná veveřici. Veliké město druhdy malé bývalo. Mladé hříbě do vozu se nezapřáhá. Černé mračno bouři věští. Nové koště dobře mete. Hluboké jezero hojnosť ryb v sobě chová. Dubové prkno je těžké. — Suché kolo kolomazí mažeme. Myslivci hubí dravé zvíře. Učitel miluje poslušné a pilné pachole. Bůh stvořil těleso nebeské. Rák má tělo článkovité. Žák si kupuje péro ocelové a nikoli brkové. — Dobře se na tobě sedí, sedlo kožené! Proč se, veliké kolo, tak pomalu točíš? Kdy se as rozviješ, poupě růžové!

Kterou příponu mají přídavná jména ve 4. pádě rodu mužského (bytosti životné i neživotné) a rodu ženského? (*é.*)

Vyjádřete číslem množným: Soudce stejně spravedlivě soudí — chudého nádeníka jako bohatého továrníka. Sluha uctivěji vítá štědrého hosta než skoupého. Zkušeného kmeta měj v uctivosti. Bůh trestá zatvrzelého hříšníka. Purkmistr chválil městského úředníka. Venkované těší se na pražského výletníka. — Tento dům má hluboký sklep. Brusič brousí tupý nůž. Rolník čítá hospodářský spis. — Ten vojín má hlubokou ránu. Pavouk loví mlsnou mouchu. Kreslič má radší měkkou tužku než tvrdou. Výr loví kuňkavou žábu, dlouhonohou sluku.

Kterou příponu má 2. a 6. pád všech tří rodův? (*ých*).

Vyjádřete množným číslem: Vystříhej se zlého společníka. Nohy parohatého jelena jsou hbité. Vážíme si moudrého člověka. Od mysli nepravé nečekej rady zdravé. Přátelské služby si připomínej. Nedotýkej se palčivé kopřivy. Do velikého města mnoho cest vede. Z růžového poupěte růže se rozvíjí. — Na dobrém vypravěči mnoho záleží. V pilném žáku učitel má zalíbení. Mnoho se mluvilo o statečném vojáku. Po pevném mostě bezpečně se jede. Často v chatrné haleně najdeš rozum jadrný. Žáci chodívají ve přímé řadě. Na úzké lávce těžko jest se vyhnouti. Ve tvrdé skořepině bývá sladké jádro. Ptáček sedí v teplém hnízdečku. Ve velikém městě mnoho lidí žije.

Kterou příponu má 3. pád množného čísla všech tří rodův? (*ým*).

Vyjádřete číslem množným: Dobrému škodí, kdo zlému hoví. Pilnému služebníku pán přeje. Skromnému tazateli každý rád odpoví. Lesu velikému a velmi hustému říkají hvozd. Velikému mlýnu více vody třeba. Mráz uškodil útlé květině. Blížíme se k vysoké hoře. Mladému hříběti břemen neukládají.

Kterou příponu má 7. pád všech tří rodův? (*ými*).

Vyjádřete množným číslem: S dobrým toliko obcuj! Moudrý nepohrdá ani prostým dělníkem. Zajíc se ukrývá před rychlým psem. Pod nízkým stropem vysoko neskákej! Mlatec mlátí těžkým cepem. Oráč oře ostrým pluhem. Žák kreslívá měkkou tužkou. Krejčí šije tenkou jehlou. Lahodným slovem vypudíš hněv ze srdce. Včela bodá jedovatým žihadlem. Rybář vesluje dřevěným veslem.

Skloňuj podst. jméno *hajný!* Jak se skloňuje? (Jako příd. jméno trojího východu rodu mužského.) Čím je i v 1. pádě zakončeno? Jmenujte více takových podst. jmen a skloňujte

některá v jednotném i množném čísle. (Poklasný, pojezdný, polesný, ponocný, pocestný, vrátný, vážný, hlásný, mýtný.)

Jsou také ženská jména osob, která jako příd. jména ženského rodu vypadají a také tak se skloňují; jmenujte některá! (Komorná, klíčná, vrátná, krámská, panská, Světlá, Bělá, Lysá).

I středního rodu je několik; jmenujte je! (Mostné, mýtné, vkladné, vstupné, vázané, dovozné, měřičné, Jablonné, Slané).

b) Skloňování příd. jmen jednoho zakončení.

Rod mužský.

Kdo nás navštívil?	cizí pán.
Od koho (čeho) je tento dar?	od cizího pána.
Komu se líbila zdejší krajina?	cizímu pánovi.
Koho jste potkali?	cizího pána.
Račte jíti touto cestou,	cizí pane!
Po kom se kupec sháněl?	po cizím pánovi.
Kým byl ten nezbeda pokárán?	cizím pánem.

Rod střední.

Co bývá trvanlivo?	domácí plátno.
Z čeho máte košile?	z domácího plátna.
Čemu se kupované plátno trvanlivostí nevyrovná?	domácímu plátnu.
Koho, co má selka ve truhlici?	domácí plátno.
Nad jiné jsi nám milé,	domácí plátno!
V čem nebývá kazův?	v domácím plátně.
Čím pohrdá mnohá fintilka?	domácím plátnem.

Rod ženský.

Kdo tu byl?	cizí paní.
Čí byl ten kočár?	cizí paní.
Komu jste ukazovali cestu?	cizí paní.
Koho jste uctivě pozdravovali?	cizí paní.
Račte se bráti touto cestou,	cizí paní!
O kom si povídala celá ves?	o cizí paní.
S kým rozmlouval pan farář?	s cizí paní.

Skloňujte dle hořeních otázek (místy pozměněných): *cizí pánové, cizí paní, cizí děvčata.*

Skloňujte podst. jméno *krejčí!* Jak se skloňuje? (Jako urč. příd. jméno jednoho zakončení)

Jmenujte více takových podst. jmen! (kočí, výběrčí, příručí, sloužící, sudí, markrabí, bližní, Jiří, Jiljí, Brikel)

Stupňování přídavných jmen.

Napíši věty:

Jan jest pilen.

Václav jest pilnější než Jindřich.

Emil je ze všech žáků nejpilnější.

Pohledněme, jaký význam mají v těchto větách příd. jména *pilný, pilnější, nejpilnější.* V první větě se přídavným jménem *pilen* přisuzuje Janovi nějaká vlastnosť vůbec. Ve druhé větě označuje se příd. jménem *pilnější,* že jedna osoba (Václav) má nějakou vlastnosť u větší míře než druhá osoba (Jindřich). Ve třetí pak větě přisuzujeme příd. jménem *nejpilnější* Emilovi nějakou vlastnosť v míře nejsvrchovanější.

Přisuzujeme-li příd. jménem někomu nějakou vlastnosť vůbec, jest ono *stupně prvního;* přisuzujeme-li jím jedné ze dvou osob nějakou vlastnosť u větší míře, jest ono *stupně druhého;* a přisuzujeme-li příd. jménem někomu nějakou vlastnosť v míře nejsvrchovanější, jest ono *stupně třetího.*

Kterého stupně je příd. jméno *pilen? pilnější?* Proč? *nejpilnější?* Proč?

Když jsme vyslovili větu: *Václav jest pilnější než Jindřich,* označili jsme příd. jménem *pilnější* větší míru vlastnosti, jakou má Václav, přirovnáme-li ho k Jindřichovi. Poněvadž se druhého stupně příd. jmen užívá tam, kde se jedna osoba ke druhé přirovnává, proto zovemo ho *přirovnávatelem.*

Prvního stupně (Jan jest pilen) užíváme tam, kde jedna osoba ke druhé se nepřirovnává, nýbrž kde toliko o to jde, jaká vlastnosť se má nějaké osobě přisouditi, *položiti;* proto první stupeň zovemo *položitelem.*

Třetím stupněm označuje se, že má nějaká osoba vzhledem ke všem ostatním osobám nějakou vlastnosť v míře nejsvrchovanější; z té příčiny jmenujeme třetí stupeň *svrchovatelem.*

Prohlédněte si příd. jména *pilen, pilnější* a *nejpilnější;* jak vznikne 2. stupeň? jak třetí?

Měníme-li příd. jméno tak, aby se jím označila míra či stupeň vlastnosti, *stupňujeme* je.

Druhý stupeň příd. jm. *pilnější* vznikl z 1. stupně *pilen* tím, že jsme k 1. stupni připojili příponu *ější*.

Stupňujte dle onoho tato příd. jména: líbý, přímý, tupý, zdravý, jasný, chytrý, milý, bílý, svatý (světější), snadný, učený, slavný, hněvivý, mokrý, pánovitý, čitelný, lidský, panský, katolický.

Stupňuj příd. jméno *chud!* Která je zde odvozovací slabika 2. stupně?

Stupňujte dle onoho tato příd. jména: mladý, starý, slabý, bledý, tvrdý, drahý (dráž-ší), tuhý, blahý, plachý (plašší), tichý, hluchý.

Stupňujte tato přídavná jména a povězte, jak se tvoří 2. stupeň: krátký, těžký (těž-ší), nízký, hladký, řídký, blízký, úzký, krotký, daleký, vysoký, široký, hluboký.

Příd. jméno *tenký* má ve 2. stupni *tenčí* nebo *tenčejší*.

Stupňujte dle toho: křehký, měkký, lehký, trpký, hezký, vlhký, mělký, hebký, hořký, prudký, hustý, jistý, čistý, tlustý, hrdý, tmavý, snadný (snazší-snadnější).

Stupňujte: dobrý, zlý, veliký, malý, dlouhý.

Stupňují-li se urč. příd. jména jednoho zakončení? (nikoli), přisvojovací? (nikoli).

Může-liž býti, kdo je mrtev, ještě mrtvější? něm? lich? sud? bos? celý?

Třetí stupeň tvoří se také, přidáme-li k prvnímu stupni slovo *tuze* (tuze milý), *velmi* (velmi pilný), *velice* (velice krásný), *nejvýš* (nejvýš [nanejvýš] dobrotivý), nebo připojíme-li z předu k 1. stupni slovce *pře-* (přemilý), *vše-* (všemocný), *vele-* (veleslavný), *roz-* (rozmilý), *pra-* (prastarý).

Napiši věty:

Věž jest jako kostel vysoká.

Věž jest vyšší než kostel.

Věž jest ze všech budov nejvyšší.

Jmenuj podmět a výrok první věty! (Věž — jest vysoká). K čemu se tu přirovnává věž ve příčině výšky? (ke kostelu). Kterými slovy je tu označeno to přirovnání? (Slovy: *jako kostel.*) Kterými slovy je vyjádřeno přirovnání ve druhé větě? (Slovy: *než kostel.*) A ve třetí větě? (Slovy: *ze všech budov.*)

V první větě přirovnáním se naznačuje stejná míra či stejný stupeň vlastnosti; které slovo tu stojí před podst. jménem kostel? (Slovo *jako.*) Ve druhé větě přirovnáním se označuje vyšší stupeň vlastnosti; které slovo je tu před podst.

jménem *kostel?* (*než*). Ve třetí větě je přirovnáním označen nejvyšší stupeň vlastnosti; co zde stojí před podst. jménem? (Slova: *ze všech.*)

Přirovnání vyššího stupně i nejvyššího může se označiti také druhým pádem.

Jak bude dle toho zníti druhá věta? (Věž jest vyšší *kostela.*) A jak třetí věta? (Věž je *všech budov* nejvyšší.)

V následujících větách místo — položte přirovnání a označte je druhým pádem: Děvčata bývají tišší —. Zajíc je plašší —. Líh je řidší —. Železo je potřebnější —. Zlato je vzácnější —. Voda je zdravější —. Muži jsou silnější —. — Diamant je — — nejtvrdší. Slon je — — největší. Čechy jsou — — nejbohatší. Kolibri je — — nejmenší. Kyvadlové hodiny — — nejspolehlivější. Ovce je — — nejužitečnější.

Předložky.

Vykreslím kruh; ve kruhu naznačím bod. Kde jest bod? (Bod jest ve kruhu. [Napiš tu větu]).

Dále vytknu bod na kruhu samém. Kde že jest tento bod? (. . . na kruhu. [Napiš pod větu hoření]).

Potom udělám bod zde (nad kruhem). Kde jest? A jiný vytknu zde (pod kruhem). Kde jest?

Mluvíme tu o dvou předmětech: o kruhu a bodu. Praví-li, že jest bod ve kruhu, na kruhu, nad kruhem, pod kruhem, označuji tím, *v jakém poměru jest bod ke kruhu.*

Pouhé jméno prvního předmětu jest *kruh;* naznačím-li však poměr, v jakém je tento předmět ke druhému předmětu, tu neužiji již pouhého toho jména, nýbrž řeknu: *ve kruhu, na kruhu, nad kruhem, pod kruhem.* Tedy jsem poměr ten naznačil krátkým slovem, jež jsem postavil předce jméno *kruh.* Kterými slovci jsem ten poměr naznačil? (Slovci *ve, na, nad, pod.*)

Strnad a Dubský postaví se k tabuli! S kým tu stojí Strnad? U koho stojí Strnad? Ke komu se postavil Strnad? Vedle koho stojí Strnad? (Postavte se za sebe!) Před kým stojí Strnad? (Přestoupněte!) Za kým stojí Strnad?

Dím-li: Strnad stojí tu s Dubským, stojí u Dubského, postavil se k Dubskému . . . , pověděl jsem, v jakém poměru jest jedna osoba ke druhé. Kterými slovci jsem označil ten poměr? (Slovci *s, u, k, vedle, před, za*).

Pozorujete zde, že ta slova, kterými označujeme poměr, v jakém jsou k sobě dva předměty, jsou kratičká, někdy toliko z jedné hlásky záležející; z této příčiny nenazveme jich částmi řeči, nýbrž toliko částicemi, a řekneme:

Částice řeči, jimiž označujeme, v jakém poměru jest jeden předmět ke druhému, slovou v mluvnici **předložky.** Opakuj!

Jméno *předložka* vzniklo ze slovesa *předložiti*, neboť musíme předložky v pravdě předložiti, předkládati před podst. jména, chceme-li jimi poměr naznačiti.

Řeknu-li *se Strnadem* (viz hoření věty!), ve kterém pádě je podst. jméno *Strnad?* Dím-li *u Strnada*, ve kterém je teď pádě? A pravím-li *ke Strnadovi? vedle Strnada?* Co tu pozorujeme? Pozorujeme, změní-li se předložka, že se mění i pád podst. jména, nebo že pád podst. jména řídí se dle předložky, jaká před podst. jménem stojí. Některá předložka žádá, aby podst. jméno bylo ve 2. pádě, a o takové pravíme, že řídí 2. pád; jiná žádá, aby podst. jméno, před nímž stojí, bylo ve 3. pádě; jak díme o takové? Jak díme o takové, která žádá za sebou míti čtvrtý? šestý? sedmý pád?

Odpovídejte k následujícím otázkám (předložky, jež poznáme, napíšeme si na tabuli): Bez čeho nemůže člověk živ býti? (beze vzduchu). Která je tu předložka? Který pád řídí? Dle čeho vyšívá dívka? (dle vzorku). Která je tu předložka? Který pád řídí? Do čeho se vlévá Vltava? (do Labe). Při čtení nemá žák před sebou ničeho, krom čeho? (krom čítanky). Od koho přichází život i smrť? (Od Boha.) U čeho rostou vrby a olše? (u potoka). Z čeho dělají se kotle? (z mědi).

Které předložky tedy řídí 2. pád? Kdo dovede z paměti je jmenovati? Kdo řekl by ještě jinou větu, v níž je předložka *bez? dle? do? krom? od? u? z?*

Ku komu nemocný má důvěru? (k lékaři). Která je tu předložka? Který pád řídí? Proti čemu je těžko plouti? (proti vodě). Která je tu předložka? Který pád řídí?

Které předložky řídí 3. pád? Kdo poví ještě jinou větu, v níž by byla předložka *k (ke, ku)? proti?*

Která je v této větě předložka: *Mimo tabuli dřevěnou jest v naší školní světnici ještě tabule plátěná.* (Předložka *mimo.*) Který pád řídí? Jest v naší světnici ještě jiný stůl než

tento? (Není.) Povězte totéž tak, abyste užili předložky *mimo*. (Mimo tento stůl není tu jiného.) Jest tu ještě jiná skříň než tato? Povězte to tak, abyste užili předložky *mimo*. Jest tu ještě jiné okno než toto? (Ano.) Povězte to tak, abyste užili předložky *mimo*. (Mimo toto okno jsou tu ještě tři jiná okna.)

Sestavte si podobné věty s předložkou *mimo* na základě těchto mých otázek: Jsou tu jiné dvéře než tyto? jiná kamna? jiná mapa? jiná lavice než tato? Sedí Vodička ve druhé lavici sám? Sedí Krátká ve 4. lavici sama? Bývají ve vsi toliko sedláci? Vidíme na obloze toliko slunce? Bývají v perečníku toliko péra? (Mimo péra bývají v perečníku i tužky.)

Navštěvuje-li lékař nemocného nikoli každodenně, nýbrž tak, že jeden den přijde, druhý vynechá a třetí zase přijde a zase vynechá a opět přijde, tu říkáme takto: *Lékař navštěvuje nemocného ob den.* Která je tu předložka? Který pád řídí? Jezdí-li obchodník do Prahy tak, že jednoho téhodne tam vždy jede a druhý vynechá, jak tu řekneme? Putuje-li babička do Staré Boleslavi tak, že jeden rok tam vždy jde a druhý rok vždy vynechá, jak tomu řekneme? Je-li ve městě tolik kupeckých krámů, že vždy v jednom domě krám jest a ve druhém ho není, jak to vyjádříme?

Pro koho poslal nemocný? (pro lékaře).

Přes co se pne nádherný most? (přes řeku).

Skrze koho přišlo vykoupení na tento svět? (Skrze Ježíše Krista).

Které jsou tu předložky? Který pád řídí? Řekněte ještě jiné věty, ve kterých jsou předložky *pro, přes, skrze.*

Které předložky řídí 4. pád? Jmenujte je z paměti!

Při čem chvěje se vše stvoření? (při bouři). Při čem zatmělo se slunce? (při smrti Ježíše Krista).

Který pád řídí předložka *při?*

Na čem leží kniha? (na stole). Který pád tu řídí předložka *na?* Na co položil jsem knihu? (na stůl). Který pád tady řídí?

O čem chodívají staří lidé? (o holi). O co (oč) podpírá se chromý? Které pády řídí předložka *o?*

V koho věříme? (v Boha). V kom jest naše naděje? (v Bohu). Které pády řídí předložka *v?*

Které předložky řídí 4. a 6. pád?

Mezi kým sedí Sedláček? (mezi Jarošem a Bradáčem). Který pád tu řídí předložka *mezi?* Mezi koho posadil se Sedláček? (mezi Jaroše a Bradáče). Který pád řídí teď?

Nad čím vznášel se balon? (nad městem). Nad co vznesl se balon? (nad město). Které pády řídí předložka *nad?*

Pod čím husa dlouho nevydrží? (Pod vodou.) Pod co potápí se husa? (Pod vodu.) Které pády řídí předložka *pod?*

Před čím stál hospodář? (Před domem.) Před co postavil se hospodář? (před dům). Které pády řídí předložka *před?*

Které předložky řídí 4. a 7. pád?

Po čem dychtí lakomec? (po penězích). Po co sáhala nám voda v rybníce? (po pás, po krk, po bradu). Které pády řídí předložka *po?*

S čeho se lil déšť? (s nebe). S čeho spadla taška? (se střechy). S čeho se sypaly kroupy? (s mraku). S čeho padají žaludy? (s dubu).

Který pád tu řídí předložka *s (se)?* Proč užili jsme tu předložky *s* a ne předložky *z?* (Protože v těchto větách naznačeno jest jakési pohybování, jež směřuje shůry dolů.)

S čeho přichází rolník? (*s* pole, *s* louky, *ze* zahrady, ze sklepa). Proč v prvních dvou případech užili jsme předložky *s* a v druhých dvou předložky *z (ze)?* (Kde se značí pohybování z vnitra nějakého předmětu na venek směřující, tam užívá se předložky *z (ze);* kde však pohyb jde s povrchu nějakého předmětu jinam, tam užívá se předložky *s*, právě tak, jako když pohyb směřuje shůry dolů).

Chceme-li říci, že některý žák jest ještě sláb, aby dovedl tu a tu úlohu, říkáváme: *Ten žák není s tu úlohu.* Jak řekneme, chceme-li naznačiti, že nějaká práce jest pro někoho příliš těžka, tak že jí nedokáže? (On není s tu práci.) Jak řekneme, chceme-li povědĕti, že vrabec nezmůže jestřába? (Vrabec není s jestřába.) Jak řekneme, chceme-li totéž říci o orlu vzhledem k myslivci? (Orel není s myslivce.) Který pád tu řídí předložka *s?*

S kým pracuje mistr? (s tovaryši). S kým jsme se rozloučili? (s rodiči svými). Který pád tady řídí předložka *s?*

Které pády řídí předložka *s (se)?* (2., 4. a 7.)

Za čeho jsme přišli domů? (za tmy, za světla). Za koho byl dostaven Karlův kamenný most v Praze? (Za Václava IV.)

Za koho bylo poprvé užito střelného prachu? (za Žižky). Který pád tu řídí předložka *za?*

Za co vedl jsem bratra? (za ruku). Za koho umřel Kristus? (za lidi). Který pád tady řídí předložka *za?*

Za kým hnalo se vojsko? (za nepřítelem). Za kým poníženi kráčí? (za pyšným). Který pád zde řídí předložka *za?*

Které pády řídí předložka *za?* (2., 4. a 7.)

Které předložky řídí tři pády? *(s [se]* a *za).*

Náměstky.

Kdybys, Václave, ztratil tužku a nám to pověděti chtěl, řekneš *Václav ztratil tužku?* (Nikoli; *já* jsem ztratil tužku.) Kterého slova užil jsi na místě svého jména *Václav?* (Slova *já.)*

Antonín rozmlouvá s Vladimírem a chce mu vytknouti, že nebyl včera ve škole; řekne snad: *Vladimír nebyl včera ve škole?* (Nikoli; *ty* jsi nebyl ve škole.) Kterého slova užil místo jména Vladimír?

Anna ptá se své sestry, kde jest bratr, a tato chce dáti za odpověď, že v zahradě, jak řekne? (On je v zahradě.) Které jméno zastupuje slovo *on?* (Zastupuje jméno *bratr.*)

Jindřiška chce povědětí, že její otec odjel do Prahy; řekne snad: *Jindřiščin otec odjel do Prahy?* (Nikoli; řekne: *Můj* otec odjel do Prahy.) Které slovo položila za jméno své?

Arnošt rozmlouvá s Edvardem a chce mu říci, je jeho (Edvardův) otec byl u nich; řekne: *Edvardův otec byl u nás?* (Nikoli; řekne: *Tvůj otec byl u nás.*) Které slovo položil za jméno Edvardovo?

Božetěch hovořil s Jiřím o Karlovi, jenž přítomen nebyl. Mezi jiným chtěl povědětí, že jeho otec (Karlův) jest nemocen. Poněvadž Karla již několikrát jmenoval, proto neřekl: *Karlův otec jest nemocen,* ale jak řekl? (Jeho otec jest nemocen.) Které slovo položil za jméno Karlovo?

Poznamenali jsme na tabuli slova: *já, ty, on, můj, tvůj, jeho.* O všech těch slovech pravili jsme, že zastupují jména jiná, že se kladou za jména jiná.

Části řeči, které zastupují jiná jména nebo které se kladou za jiná jména, zoveme **zájmena** *čili* **náměstky.** Opakuj! Proč zoveme je *náměstky?* (Protože je klademe *na místo* jiných jmen.)

Jakou částí řeči je slovo *já? ty? on? můj? tvůj? jeho?* Proč?

Když mluvil Václav sám o sobě, položil na místo svého jména *Václav* náměstku *já*. Když rozmlouval Antonín s Vladimírem, užil místo jména *Vladimír* náměstky *ty*. Když sestra odpovídala Anně k otázce, kde jest bratr, užila místo jména *bratr* náměstky *on*. Kdyby se byla sestra ptala místo po bratrovi po sestře, které náměstky by tu byla užila? (Náměstky *ona.)* A což kdyby se byla ptala po pacholeti? (Tu by řekla *ono.)* Jaké části řeči jsou jména *Václav*, *Vladimír*, *bratr*, *sestra*, *pachole?* (Jsou to podstatná jména.)

Náměstky, které se kladou na místo jmen podstatných, zovou se **náměstky osobné.** Opakuj!

Jaká náměstka jest *já? ty? on? ona? ono?* Proč? Kterou náměstkou označuje se osoba první? (náměstkou *já)* osoba druhá? (*ty*) osoba třetí mužského rodu? (*on*) ženského rodu? *(ona)* středního rodu? *(ono)*

Když Jindřiška vypravovala o svém otci, že odjel do Prahy, neřekla *Jindřiščin otec*, nýbrž *můj otec*. Když Antonín rozmlouval s Edvardem, neřekl mu: *Edvardův otec byl u nás*, nýbrž *tvůj otec* byl u nás. Když Božetěch hovořil o Karlovi, neřekl: *Karlův otec jest nemocen*, nýbrž *jeho otec jest nemocen*. Tedy za jméno *Jindřiščin* položena tu náměstka *můj*, za jméno *Edvardův* náměstka *tvůj*, za jméno *Karlův* náměstka *jeho*. Jakými částmi řeči jsou jména *Jindřiščin*, *Edvardův*, *Karlův?* (Jsou to přisvojovací příd. jména.)

Náměstky, které se kladou na místo přisvojovacích přídavných jmen, slovou **náměstky přisvojovací.** Opakuj! Proč se tak jmenují? (Protože se jimi někomu něco přisvojuje.)

Jakou náměstkou jest *můj? tvůj? jeho?* Proč?

Náměstky osobné.

Podstatná jména se skloňují, jsou to tedy sklonné čili ohebné části řeči; jelikož pak osobné náměstky na místo podst. jmen se kladou, jsou i osobné náměstky sklonnými částmi řeči. A s jejich skloňováním se nyní seznámíme.

Náměstka první osoby.

Kdo záhy osiřel?	*Já* jsem záhy osiřel.
Koho (čeho) ujal se strýc?	Strýc se *mne* ujal.
Komu dával stravu?	Dával *mně* (*mi*) stravu.
Koho šatil?	Šatil *mě* (*mne*).

V kom viděl vždy vlastního syna? Viděl ve *mně* vždy vlastního syna.

S kým zacházel vždy vlídně? Zacházel se *mnou* vždy vlídně.

Ve kterých pádech je *mne?* (ve 2. a 4.) Co se klade ve 4. pádě na místo *mne? (mě)*. Ve kterých pádech je *mně*? (ve 3. a 6.) Kterého pádu se tu neužívá? (5.) Kterého rodu je náměstka *já?* (Může býti mužského, ženského i středního rodu.)

Cvičení na **mne.** Odpovídejte k těmto otázkám: Bez koho bratr nikam nejde? (beze mne) Do koho vrazil Vojtěch? (do mne) Dle koho se řídí Jan? (dle mne) Kromě koho tu nebylo nikoho? (kromě mne) Od koho jest ta tužka? (ode mne) U koho prodlévali? (u mne) Z koho měli radost? (ze mne)

Jednajíce o předložkách pravili jsme, že stávají před podst. jmény; poněvadž pak podst. jména zastupována bývají osobnými náměstkami, proto i před těmito stávají předložky, jak dobře můžete pozorovati na větách předchozích.

Cvičení na **mě.** Odpovídejte k těmto otázkám: Koho volají? (Volají *mě.)* Koho rodiče milují? Na koho sestry vzpomínají? Pro koho bratr přichází? V koho skládá otec veškerou svou naději? Za koho orodovala sestra? O koho stojí přátelé? Přes koho jest bratr v pilnosti? Skrze koho pohoršení nepochází? Před koho se postavil Bedřich?

Cvičení na **mně.** Odpovídejte k následujícím otázkám: Komu to povídali? (Povídali to *mně.)* Komu se divili? Komu se posmívali? Komu to přikazovali? Komu to škodilo? Ku komu šli? Proti komu jednali? O kom hovořili? Na kom měli zalíbení? Po kom se sháněli? Při kom věrně stáli? V kom se nezmýlili?

Jak zní náměstka *já* ve množném čísle? (*my*). K otázkám, k nimž jste prve odpovídali náměstkou *já*, odpovídejte nyní náměstkou *my*.

Jaký jest rozdíl mezi náměstkami *mi* a *my? (Mi* je 3. pád náměstky *já*, je to tedy 3. pád jedn. čísla, *my* jest 1. pád čísla množného.)

Pozorujte, kde bude v násl. větách *mi* a kde *my:* Domlouval *mi*, proč jsme také *my* nepřišli. Že *my* tím vinni nejsme, to *mi* můžeš věřiti. Slíbil *mi*, že i *my* s ním spokojeni budeme. Že i *my* jsme proti němu byli, to *mi* bral velmi za zlé. Radil *mi*, abychom i *my* tak jednali.

Náměstka druhé osoby.

Kdo býval vždy poslušen rodičů svých?	*Ty* jsi býval vždy poslušen rodičů svých.
Koho si za to vážili?	Za to si *tebe* vážili.
Komu začasté mnohé radosti popřáli?	Začasté *tobě* (*ti*) mnohé radosti popřáli.
Koho vedli po cestě ctnosti?	Vedli *tě* (*tebe*) po cestě ctnosti.
— — — — — — — — — —	Buď *ty* příkladem mým!
V kom se nikdy nezklamali?	Nikdy se v *tobě* nezklamali.
S kým byli vždy spokojeni?	Byli s *tebou* vždy spokojeni.

Jak zní náměstka *ty* v čísle množném? *(vy)*. Odpovídejte k hořením otázkám číslem množným!

Náměstky třetí osoby.

Mužský rod.

Kdo byl po Bohu mým největším dobrodincem?	*On* (pěstoun) byl po Bohu mým největším dobrodincem.
Koho jsem si vážil jako vlastního otce?	*Jeho* vážil jsem si jako vlastního otce. (Vážil jsem si *ho* jako vlastního otce.)
Komu jsem byl oddán tělem i duší?	*Jemu* jsem byl tělem i duší oddán. (Byl jsem *mu* tělem i duší oddán.)
Koho jsem synovsky miloval?	*Jeho (jej)* jsem synovsky miloval. (Miloval jsem *ho* synovsky.)
— — — — — — — — — —	— — — — — —
V kom jsem měl nejlepšího ochrance svého?	V *něm* jsem měl nejlepšího ochrance svého.
Kým učiněn jsem byl řádným člověkem?	*Jím* učiněn jsem byl řádným člověkem.

Ve kterých pádech jest *jeho* nebo skrácené *ho?* (ve 2. a 4.) Jak zní 4. pád ještě jinak? (*jej*).

Náměstek *jeho* a *ho* užíváme ve 4. pádě, je-li řeč o osobě, náměstky *jej*, je-li řeč o věci.

Proč je v 6. pádě místo *jem něm?* (Protože po předložce *j* se mění v *ň*.)

Střední rod.

Co leží na stole?	*Ono* (psaní) leží na stole.
Čeho se otec chopil dychtivě?	*Jeho* se otec chopil dychtivě. (Otec se *ho* chopil dychtivě.)
Čemu se divil velmi?	*Jemu* se velmi divil. (Divil se *mu* velmi.)
Co nevrle odložil?	Odložil *je* nevrle.
— — — — — — — — — —	— — — — — —
V čem se dočetl nepříjemné zprávy?	Dočetl se v *něm* nepříjemné zprávy.
Čím nevrle pohodil?	Pohodil *jím* nevrle.

Ve kterých pádech shoduje se mužský rod se středním? (ve 2., 3., 6. a 7.) Jak zní 4. pád v mužském rodě a jak v rodě středním?

Cvičení na 2. pád rodu mužského i středního. Odpovídejte k těmto otázkám: Bůh jest pánem všehomíra; bez koho nic nezmohu? (bez něho) do koho skládám veškeré své naděje? od koho se nikdy neuchýlím? u koho najdu vždy ochrany? Na našem poli žito roste; do čeho vešly husy? u čeho se pásly husy? z čeho vyšly husy?

Cvičení na 4. pád rodu mužského i středního. Na místo ležatých čárek položte náměstky. Syn napsal *list* a dal — na poštu. Syn napsal *psaní* a dal — na poštu. Služka umyvši *stůl* utřela —. Služka umyvši *okno* utřela —. *Sklep* jest otevřen, zavři —. *Hřibě* je na dvoře, zavři —. *Kohout* se zatoulal, přižeň —. *Kuře* se zatoulalo, přižeň —. *Hoch* těžce stůně, matka modlí se za —. *Pachole* těžce stůně, matka modlí se za —. *Pilník* jest v dílně, dojdi pro —. *Dláto* jest v dílně, dojdi pro —. *Tisk* jest dosud mokrý, nesahej na —. *Písmo* jest mokré, nesáhej na —.

Cvičení na 7. pád rodu mužského i ženského. Nůž jest ostrý; dobře se — řeže. Péro je tvrdo; špatně se — píše. Kladivo je těžké; hoch nemůže — ani hnouti. Sousedovi se

zle vede; nechtěl bych — býti. Dláto je potřebný nástroj; tesař — dlabe díry do dřeva. Král Karel mnoho památek po sobě zůstavil; také universita pražská byla — založena. I chuďas může ti k užitku býti, proto — nepohrdej.

Ženský rod.

Kdo upadl v neštěstí?	*Ona* (dívka) upadla v neštěstí.
Koho (čeho) se nám zželelo?	Zželelo se nám *jí*.
Komu jsme hleděli pomoci poskytnouti?	Hleděli jsme *jí* pomoci poskytnouti.
Koho jsme podporovali?	Podporovali jsme *jí*.
— — — — — — — — — —	— — — — — —
Na kom jsme veliký zármutek pozorovali?	Pozorovali jsme veliký zármutek na *ní*.
Kým jsme byli k útrpnosti pohnuti?	*Jí* jsme byli k útrpnosti pohnuti.

Všechny pády mají dlouhé *í*, který toliko má krátké *i*? (4.)

Cvičení na 4. pád. Dobrá matka jest hodným dítkám nejdražším pokladem; — všecky milují, o — všecky pečují, na — všecky stále myslí, pro — všecky by život daly. Tuto visí podobizna mé sestry; pod — zavěsím podobizny svou, nad — pak podobiznu bratrovu. Ve druhé lavici na kraji sedí Alžběta; před — posadila se Ema, za — pak Olga.

Cvičení na 7. pád. Voda jest lidem nanejvýš potřebna: — ukájíme žízeň, — čistíme prádlo i své tělo, — ženou se mlýny, — hasíme zhoubný požár. Pravou rukou konáme téměř veškeré důležitější práce: — píšeme, — kreslíme, — dáváme do úst pokrm, — děláme kříž, — hrozíme, — kýváme, — v nutných potřebách i přísaháme. Jehla nemá hrotu, nemožno — šíti. Sekera je tupa, nemožno — sekati. Pila je rezava, nemožno — řezati.

Množné číslo.

1. p.
- Po smrti rodičů mých ujali se mne *příbuzní* moji; — byli po Bohu největšími dobrodinci mými.
- *Zemáky* jsou plodina téměř všude již rozšířená; — se daří i v chatrné půdě.
- Ty *dívky* záhy osiřely; — tím upadly v neštěstí.
- Nečetli jsme těch *psaní*; — leží dosud nerozpečetěna na stole.

2. p. { Koho jsem si vážil jako vlastních rodičův? (svých příbuzných) — (jich).
Čeho se letos mnoho urodilo? (zemáků) — (jich).
Koho se nám zželelo? (těch dívek) — (jich)
Čeho se chopil otec dychtivě? (těch psaní) — (jich).

3. p. { Komu jsem byl oddán tělem i duší?
Čemu svědčí písečná půda?
Komu jsme hleděli pomoci poskytnouti?
Čemu se otec divil velmi?

4. p. { Koho jsem synovsky miloval?
Co sem přinesli z Ameriky?
Koho jsme podporovali?
Co odložil otec nevrle?

5. p. — — — — — — — — — — — — — — — — —

6. p. { V kom jsem měl nejlepší ochrance své?
Na čem si i bohatí lidé pochutnávají?
Na kom jsme veliký zármutek pozorovali?
V čem se otec dočetl nepříjemných zpráv?

7. p. { Kým učiněn jsem byl řádným člověkem?
Čím možno i dobytek a drůbež krmiti?
Kým jsme byli k útrpnosti pohnuti?
Čím otec nevrle pohodil?

Napíši větu: *Já se vidím* (v zrcadle). Který je tu podmět? (já). Koho vidí podmět? (sebe sám). Ku komu tedy vrací se činnost podmětu? (k podmětu samu). Kterým slovem je tu označeno to vrácení se činnosti k podmětu? (Slovem *se*.)

Němec neříká: *vidím se*, on říká *vidím mne;* na místo čeho dává Čech slovo *se?* (Na místo osobní náměstky *mne.*) Němec neříká dále: *vidíš se, vidíme se, vidíte se*, jak říká? Kdo se dovtípí? (vidíš tě, vidíme nás, vidíte vás).

Slovo *se* klade se místo osobných náměstek a je samo osobnou náměstkou; ale poněvadž jí označujeme vrácení se činnosti k podmětu samu, zoveme je *osobnou náměstkou zvratnou.*

Zkoumejte, ve kterém pádě je v následujících větách zvratná náměstka *se:* Kdo rodičů svých nemiluje, *sebe* nemiluje. Kdo

jiným škoditi hledí, *sobě* často nejvíce škodí. Lenoch stále *si* hoví. Znej nejprv *sebe*, potom jiných posuzuj! Polepši *se!* Nikdy mnoho o *sobě* nemysli. Přičiň se, abys sám *sebou* spokojen býti mohl. Hlídač vzal psa s *sebou*.

Náměstky *se* v 1. a 5. pádě se neužívá.

Náměstky přisvojovací.

Sešit, který mně náleží, tedy osobě první, jest sešit *můj*. Které osobě přisvojujeme něco náměstkou *můj?* Sešit, který tobě patří, tedy osobě druhé, jest sešit *tvůj*. Které osobě přisvojujeme něco náměstkou *tvůj?* Sešit, který *jemu* patří, jest sešit *jeho*, a který jí náleží, jest sešit *její*. Které osobě přisvojuje se náměstkami *jeho* a *její?*

Čí by byl, který by netoliko mně, nýbrž *nám* přináležel? (Náš.) Komu se přisvojuje náměstkou *náš?* (První osobě množného čísla.) Komu se přisvojuje náměstkou *váš? jejich?*

Jmenujte všechny přisvojovací náměstky! (můj, tvůj, jeho, její; náš, váš, jejich).

Jako tvoří přisv. příd. jména s podst. jmény, při nichž stojí, takřka jeden nerozlučný celek v rodě, čísle a pádě se shodujíce, tak i přisvojovací náměstky souhlasí s podst. jmény, u nichž stojí, v rodě, čísle a pádě. A proto skloňujíce přisv. náměstky spojíme je vždy s podst. jmény.

Náměstky *můj* a *tvůj*.

Rod mužský.

Staří Čechové skloňovali *můj* a *tvůj* v muž. rodě právě tak jako os. náměstku *on*. Skloňuj náměstku *on!* Skloňuj dle ní náměstku *můj* a *tvůj!* (můj — mojeho — mojemu — mojeho (můj) — o mojem — mojím). Později *oje* splynulo v dlouhé *é*, tak že nyní takto se ona náměstka skloňuje: můj — mého — mému — mého (můj) — o mém — mým. Kde jste již viděli přípony *ého — ému — ého — ém — ým?* (U příd. jmen urč. trojího zakončení.)

Kdo se dosud s cesty nevrátil?	můj otec.
Čí bratr již dávno zemřel?	(bratr) *mého* otce.
Komu odkázal děd to pole?	*mému* otci.
Koho potěšila zpráva ta?	*mého* otce.
(Co rozbil spolužák?	můj kalamář).

Neopouštěj mne,	můj otče!
O kom lékaři před rokem již pochybovali?	o *mém* otci.
Kým byl soused o nehodě té zpraven?	*mým* otcem.

Kdy jest ve 4. pádě *mého* a kdy *můj?* (Stojí-li náměstka ta u mužského jména životného, zní ve 4. pádě *mého;* stojí-li však u neživotného jména, zní *můj*).

Skloňujte dle hořeních otázek *tvůj otec*, avšak 5. pádu vynechte.

Rod střední.

Skloňovalo-li se ve staré češtině *můj* a *tvůj* v muž. rodě dle osobné náměstky *on*, dle čeho se asi skloňovalo v rodě středním? (Dle os. náměstky *ono.*)

Skloňuj tuto náměstku! Skloňuj dle ní po starém spůsobu náměstku *moje!* Skloňuj ji dle nového spůsobu!

Co potěšilo otce?	mé vysvědčení.
Z čeho měl otec radost?	z *mého* vysvědčení.
Čemu se i matka divila?	*mému* vysvědčení.
Co četli rodiče s potěšením?	mé vysvědčení.
— — — — — — — —	— — — —
Na čem není ani jediné špatné známky?	na *mém* vysvědčení.
Čím se potěšili rodiče?	*mým* vysvědčením.

Skloňujte dle hořeních otázek: *tvé vysvědčení.* Ve kterých pádech shoduje se rod střední s mužským?

Rod ženský.

Dle čeho skloňovala se tato náměstka ve staré češtině v rodě ženském? (Dle osobné náměstky *ona*). Skloňuj náměstku *ona!* Skloňuj dle ní náměstku *moje!* Skloňuj tuto náměstku dle nového spůsobu!

Co je vždy čisto?	má čítanka.
Čí desky nejsou pošpiněny?	(desky) mé čítanky.
Čemu neschází ani jediný list?	mé čítance.
Co zdědí po mně po roce mladší bratr?	*mou* čítanku.

5. p. — — — — — — — — — — — — — — —

V čem není žádných skvrn inkoustových? — v *mé* čítance.
Čím dal bratr důkaz o mé pořádnosti? — m*ou* čítankou.

Skloňujte dle hořeních otázek: *tvá čítanka.*

Množné číslo.

1. p.
Kdo se dosud z cesty nevrátili? — *mí (moji)* rodiče.
Co je vždy čisto? — *mé (moje)* sešity.
" " " — *mé (moje)* čítanky.
Co " vždy " potěšilo otce? — *má (moje)* vysvědčení.

2. p.
Čí příbuzní již dávno zemřeli? — m*ých* rodičův.
Čí desky nejsou pošpiněny? — m*ých* sešitův.
" " " " — m*ých* čítanek.
Z čeho mívá otec radost? — z m*ých* vysvědčení.

3. p.
Komu odkázal děd to pole? — m*ým* rodičům.
Čemu neschází listův? — m*ým* sešitům.
" " " — m*ým* čítankám.
Čemu se rodičo divívají? — m*ým* vysvědčením.

4. p.
Koho potěšila zpráva ta? — *mé (moje)* rodiče.
Co zdědí po roce po mně mladší bratři? — *mé (moje)* sešity.
Co zdědí po roce po mně mladší bratři? — *mé (moje)* čítanky.
Co četli rodiče s potěšením? — *má (moje)* vysvědčení.

5. p. — — — — — — — — — — — — — — —

6. p.
Na kom je znáti velké starosti? — na m*ých* rodičích.
V čem není žádných skvrn inkoustových? — v m*ých* sešitech.
V čem není žádných skvrn inkoustových? — v m*ých* čítankách.
Na čem není žádných špatných známek? — na m*ých* vysvědčeních.

7. p.	Kým byl sousedo nehodě též zpraven?	*mými* rodiči.
	Čím dal bratr důkaz o mé pořádnosti?	*mými* sešity.
	Čím dal bratr důkaz o mé pořádnosti?	*mými* čítankami.
	Čím se vždy potěšili rodiče?	*mými* vysvědčeními.

Skloňujte dle hořeních otázek: *tvi rodiče*, *tvé sešity* atd.

Náměstky *náš* a *váš*.

Náměstky tyto skloňují se dle osobných náměstek *on*, *ona*, *ono*. Skloňujte tedy:

Rod mužský a střední.

Co jest úrodno?	náš pozemek.
U čeho je široká mez?	u naš*eho* pozemku.
Čemu nesvědčí sucho?	naš*emu* pozemku.
Co kupuje mlynář?	náš pozemek.
(Koho odvedli k vojsku?	naš*eho* čeledína.)
— — — — — — —	— — — — —
Na čem obilí bujně roste?	na naš*em* pozemku.
S čím hraničí strýcův palouk?	s naš*ím* pozemkem.

Proč jsme uvedli na 4. pád dva příklady?

Skloňujte dle těchto otázek: *váš pozemek*, *naše pole*, *vaše pole*.

Ženský rod.

Co je vždy čisto?	naš*e* lavice.
Do čeho se vejde šest žáků?	do naš*í* lavice.
K čemu se postavil pan učitel?	k naš*í* lavici.
Co spravil truhlář?	naš*i* lavici.
— — — — — —	— — —
Na čem se dobře píše?	na naš*í* lavici.
Pod čím nebývá smetí?	pod naš*í* lavicí.

Čím se liší 4. pád od jiných pádův?

Skloňujte dle hořeních otázek: *vaše lavice*.

Cvičení na 4. pád. Pan katecheta chválil naš— Barboru. Přijímám vaš— radu. Nabízí se kupec na naš— zahradu. Mlynář koupil mimo vaš— louku i naš— stodolu. Přišel posel pro naš— tetu a vaš— matku. Důvěřovali v naš— i vaš— poctivosť. Přimlouvali se za naš— Růženu a vaš— Kateřinu. Jedni posadili pod naš— lípu, druzí pod vaš— jabloň.

Množné číslo.

1. p.	Kdo pěkně zpívají?	naš*i* kanárci.
	Co jest úrodno?	naš*e* pozemky.
	„ „ „	naš*e* pole.
	Co je vždy čisto?	naš*e* lavice.
2. p.	Čí zpěv je líbezný?	naš*ich* kanárkův.
	U čeho jsou široké meze?	u naš*ich* pozemkův.
	„ „ „ „	u naš*ich* polí.
	Do čeho se vejde po šesti žácích?	do naš*ich* lavic.
3. p.	Komu nikdo neubližuje?	naš*im* kanárkům.
	Čemu nesvědčí sucho?	naš*im* pozemkům.
	„ „ „	naš*im* polím.
	K čemu se postavil pan učitel?	k naš*im* lavicím.
4. p.	Koho má každý rád?	naš*e* kanárky.
	Co kupuje mlynář?	naš*e* pozemky.
	„ „ „	naš*e* pole.
	Co spravil truhlář?	naš*e* lavice.
5. p.	— — — — — — — — — — — — — — — —	
6. p.	Na kom má každý zalíbení?	na naš*ich* kanárcích.
	Na čem obilí bujně roste?	na naš*ich* pozemcích.
	„ „ „ „ „	na naš*ich* polích.
	Na čem se dobře píše?	na naš*ich* lavicích.
7. p.	S kým si zahrává soused?	s naš*imi* kanárky.
	S čím hraničí strýcův palouk?	s naš*imi* pozemky.
	„ „ „ „	s naš*imi* poli.
	Pod čím nebývá smetí?	pod naš*imi* lavicemi.

Vyjádřete číslem množným tyto věty: Náš sousedjest řádný občan. Váš syn dobře se učí. Náš lékař mi tak radil. Váš bratr vám to vzkazuje. Náš učenec se domnívá. Váš vnuk jest již dospělý. Náš představený jest s námi spokojen. Váš dělník jest pohodlný.

Náměstky *jeho, její, jejich.*

Kdo jest rozšafný muž?	*jeho* soused.
Koho (čeho) si každý váží?	*jeho* souseda.
Komu každý čest prokazuje?	*jeho* sousedu.
Koho každý ctí?	*jeho* souseda.
— — — —	— — — —
O kom každý s úctou mluví?	o *jeho* sousedu.
S kým dobří lidé rádi obcují?	s *jeho* sousedem.

Mění se náměstka *jeho* na konci? (Nemění.) Jest to tedy sklonná nebo nesklonná část řeči?

Skloňuj dle hořeních otázek: *jeho sousedka, jejich sousedé, jejich sousedky.* Jest náměstka *jejich* sklonná část řeči nebo nesklonná? (Nesklonná.)

Náměstka *její* bývala druhdy též nesklonná, později však vešlo v obyčej, skloňovati ji jako příd. jméno jednoho zakončení, což se nyní takřka obecně děje.

Skloňuj tedy: *zahradní kvítek* a *její kvítek, zahradní květina* a *její květina, zahradní kvítko* a *její kvítko; její květiny.*

Náměstka *svůj.*

Napiš větu: *Ztratil jsem nůž.*

Vyřkl jsem, čí byl nůž, jejž jsem ztratil? (Nevyřkl.) Jak bych řekl, kdyby byl ten nůž *tobě* náležel? (Ztratil jsem tvůj nůž) kdyby *jemu* (Bedřichovi) náležel? (jeho nůž) kdyby *jí* (Anně) náležel? (její nůž) kdyby *nám* všem náležel? (náš nůž) kdyby *vám* náležel? (váš nůž) a kdyby *jim* náležel? (jejich nůž).

Však ten nůž náležel mně samému, a tu měl bych říci: *Ztratil jsem* **můj** *nůž.* Ale tak mluví toliko Němec, Čech pak říká: *Ztratil jsem* **svůj** *nůž.*

Místo čeho položil jsem slovo *svůj?* (Místo přisv. náměstky *můj.*)

Je-li slovo *můj* přisv. náměstkou, jest jí i slovo *svůj.*

Proč? (Protože se jí někomu něco přisvojuje.) Komu se jí tady přisvojuje? (Mně.) Tedy tomu, kdo ztratil, totiž kterému členu věty? (Podmětu.)

Pamatujte si: *Přisvojuje-li si něco podmět sám, klade se náměstka* **svůj.** Opakuj!

Jako říká Němec: *Ztratil jsem můj nůž*, tak říká také: *Ztratil jsi tvůj nůž;* jak pak říká Čech? Místo které náměstky položili jsme tu *svůj?* Proč?

Řekne Čech: *Karel ztratil* **jeho** *nůž*, když ten nůž Karlovi samu náležel? Jak řekne? Proč? Místo čeho je tu náměstka *svůj?*

Řekne Čech: *Anna ztratila její nůž*, když ten nůž Anně samé náležel? Jak řekne? Proč? Místo čeho položila se tu náměstka *svůj?*

Řekne Čech: *Ztratili jsme náš nůž? Ztratili jste váš nůž? Spolužáci ztratili jejich nůž?* Jak řekne? Proč? Místo čeho položila se tu náměstka *svůj?*

Náměstka *svůj* klade se tedy místo všech ostatních přisv. náměstek, a to tehdy, když si podmět sám něco přisvojuje, čili když to přisvojení vrací se na podmět sám.

Jako jsme nazvali náměstku *se* osobnou náměstkou zvratnou, tak nazveme zase náměstku „*svůj*“ *přisvojovací náměstkou zvratnou.*

Skloňuje se jako náměstky *můj* a *tvůj;* skloňujte ji tedy, avšak pamatujte se, že 1. a 5. pádu se neužívá.

Zkoumejte, jaký jest rozdíl mezi přisv. náměstkami v těchto větách: *Václav kreslí jeho tužkou — Václav kreslí svou tužkou; Anna šije její košili — Anna šije svou košili; dítě hraje si s jeho psem — dítě hraje si se svým psem; lidé divili se jejich dílu — lidé divili se svému dílu.* (V prvním případě vždy patří přisvojovaný předmět někomu jinému než podmětu.)

Náměstky ukazovací.

Napíši věty:

Tento žák jest pilen, onen jest nedbalý.

Ten pán (o němž hovoříme) *jest velmi vlídný.*

Týž člověk (o němž hovoříte, a nikdo jiný) *to učinil.*

Pole u lesa je písčité; takové pole nehodí se k pěstování buráku.

Všimněte si věty první! O dvou žácích se v ní mluví:

jeden jest blízko nás, druhý jest od nás dál. Kterým slovem ukázali jsme na žáka bližšího? (Slovem *tento.)* Kterým slovem ukázali jsme na žáka vzdálenějšího? (Slovem *onen.*)

Všimněte si dalších dvou vět; v těch také na někoho ukazujeme. Na koho? (Na pána a na člověka.) Kterým slovem ukazujeme na pána? (Slovem *ten.*) Kterým slovem ukazujeme na člověka? (Slovem *týž.)*

V poslední větě zase na pole ukazujeme; kterým slovem? (Slovem *takové.*) Ukazuje se tím slovem toliko na pole u lesa? (Nikoli, na všecka pole píšcitá.)

Slova, kterými na předměty ukazujeme, počítají se k náměstkám, a sice jsou to **náměstky ukazovací.** Opakuj!

Jakou částí řeči jest slovo *tento? onen? ten? týž? takové?* (Jsou to ukaz. náměstky.) Proč? (Protože jimi ukazujeme na předměty.)

Kterého rodu jsou osoby, na něž v hořeních třech větách ukazujeme? Vyměňte mužská jména *žák, pán* a *člověk* za jména ženská *žákyně, paní, žena* a za střední jména *děvče, pachole, dítě.* Kterého rodu je věc, na niž ve 4. větě ukazujeme? (Středního.) Vyměňte to jméno za jména *pozemek, role.*

Ukazovací náměstky mění se netoliko v rodě, než i v čísle a pádě, proto jsou to sklonné části řeči. Seznámíme se s jejich skloňováním, a poněvadž obyčejně stávají u jmen předmětů, na něž ukazují, budeme je skloňovati i s těmito jmény.

Náměstky *ten, tento, onen.*

Mužský rod.

Kdo nežije více?	*ten* muž.
Čí poctivosť byla obecně známa?	*toho* muže.
Komu každý důvěřoval?	*tomu* muži.
Koho celá obec oplakává?	*toho* muže.
(Co koupil soused?	*ten* dům.)
V kom chudina mnoho ztratila?	v *tom* muži.
Kým byl zaveden pořádek v obci?	*tím* mužem.

Skloňujte dle těchto otázek: *tento muž, tenhle muž, onen muž.*

Střední rod.

Co jest ověnčeno stinnými háji?	*to* údolí.
Čí krásy poskytují hojné látky malíři?	*toho* údolí.
Čemu jest příroda v každém ohledě příznivá?	*tomu* údolí.
Co zdobí řeka stříbropěnná?	*to* údolí.
— — — — — — — —	— — — — — —
V čem jest rozkošno tráviti dny letní?	v *tom* údolí.
Čím ubírá se poutník?	*tím* údolím.

Skloňujte dle těchto otázek: *toto údolí, tohle údolí, ono údolí.*

Ženský rod.

Co nevystoupí tak snadno ze svých břehův?	*ta* řeka.
Čí přítoky jsou malé avšak četné?	*té* řeky.
K čemu máme ještě daleko?	k *té* řece.
Co jest možno přeplouti?	*tu* řeku.
— — — — — — — — —	— — — — — —
Po čem plaví se dříví na vorech?	po *té* řece.
Za čím rozkládají se krásné vinice?	za *tou* řekou.

Skloňujte dle těchto otázek: *tato řeka, tahle řeka, ona řeka!*

Množné číslo.

1. p.	Kdo nežijí více?	*ti* mužové.
	Kdo nesou chutné ovoce?	*ty* stromy.
	Co nevystoupí tak snadno ze svých břehův?	*ty* řeky.
	Co jest ověnčeno stinnými háji?	*ta* údolí.
2. p.	Čí poctivosť byla obecně známa?	*těch* mužův.
	Čí ovoce jest chutné?	*těch* stromův.
	Čí přítoky jsou malé avšak četné?	*těch* řek.
	Čí krásy poskytují hojné látky malířům?	*těch* údolí.

3. p.	Komu každý důvěřoval?	*těm* mužům.
	Čemu uškodily letos housenky?	*těm* stromům.
	Čemu se za léta vody nedostává?	*těm* řekám.
	Čemu jest příroda příznivá?	*těm* údolím.
4. p.	Koho celá obec oplakává?	*ty* muže.
	Co hnojíme každého roku?	*ty* stromy.
	Co jest možno přeplouti?	*ty* řeky.
	Co zdobí řeky stříbropěnné?	*ta* údolí.
5. p.	— — — — — — — — —	— — — — — — —
6. p.	V kom chudina mnoho ztratila?	v *těch* mužích.
	Na čem roste chutné ovoce?	na *těch* stromích.
	Po čem plaví se dříví na vorech?	po *těch* řekách.
	V čem jest rozkošno tráviti dny letní?	v *těch* údolích.
7. p.	Kým byl zaveden pořádek v obci?	*těmi* muži.
	Pod čím sedáváme za parných dnův?	pod *těmi* stromy.
	Za čím rozkládají se vysoké hory?	za *těmi* řekami.
	Čím ubírají se poutníci?	*těmi* údolími.

Skloňujte dle hořeních otázek: *tito* mužové atd., *tihle* mužové atd., *oni* mužové atd.

Vyjádřete číslem množným tyto věty: Ten sluha jest věrný. Tento učedník dobře chápe. Onen kupec zbohatl. Ten keř líbě voní. Tenhle dům patří velkoobchodníkovi. Onen les jest vykácen. Ta květina uvadla. Tato dívka umí šíti. Ona kniha jedná o rostlinách. To slovo jest pravdivo. Tohle psaní obsahuje zprávu potěšitelnou. Ono péro je kaučukové.

Vyznačená slova vyjádřete číslem množným: Stavitel najal *tohoto zedníka* a *onoho tesaře*. Dřevoštěp porazí *tento dub* i *onu jedli*. Dítě bálo se *tohoto psa* a *onoho krocana*. Nechci podobati se ani *tomuto rozpustilému chlapci* ani *oné nepořádné dívce*. Na *tomto stole* i *oné stolici* psával a sedával již praděd můj. Za *tímto lesem* a *onou horou* rozkládá se Morava.

Pravili jsme již, že náměstkou *tento* ukazujeme na předměty bližší, náměstkou pak *onen* na předměty vzdálenější. To

bývá i tenkrát, když předměty ty před námi nejsou, nýbrž když o nich toliko hovoříme. Na př. Řekové a Římané byli slavní národové: *tito* vynikali hlavně válečným uměním, *oni* pak i výtečnými spisy svými veliké slávy došli. Kdo se tu rozumí náměstkou tito? Proč? (Protože Římany jsme teprv po Řecích jmenovali, a oni jsou nám tudíž bližší než Řekové.)

Povězte, na koho se vztahují náměstky *ten* a *onen* v následujících větách: Zahradník i učitel pěstiteli se zovou; *onen* zahradní rostlinstvo pěstuje, *tento* z útlé mládeže Bohu milé lidi vypěstovati se snaží. Plátna a sukna potřebujeme na oděv; *toto* tká se z příze vlněné, *ono* z příze lněné. Kostel i škola jsou nejdůležitější budovy v obci; v *této* učí se děti potřebným i užitečným vědomostem, v *onom* ctí a slaví se Bůh. Karolina i Antonie byly pochváleny: *tato* pro svou čistotnosť, *ona* pro svou pilnosť. Krkonoše i Krušné hory jsou pohraničná pohoří česká; *tyto* rozkládají se při hranici Saské, *ony* při hranici Pruskoslezské. Hutě i hamry závody železářské jsou; v *oněch* z rudy litina se dobývá, v *těchto* pak litina na kujné železo se sdělává.

Náměstka *týž*.

Náměstka tato skloňuje se jako příd. jméno trojího východu; skloňujte ji v mužském rodě!

Mužský rod.

Král Karel kázal vystavěti kamenný most v Praze;	
kdo založil i chrám sv. Víta?	*týž* panovník;
čí zásluha to jest, že byly v Praze založeny vysoké školy?	*téhož* panovníka;
komu se připisuje i založení lázní Karlovarských?	*témuž* panovníku;
koho má i Karlův Týn za svého zakladatele?	*téhož* panovníka;
— — — — — — — — —	— — — — — —
v kom dlužno hledati i původce Hladové zdi v Praze?	v *témž* panovníku;
kým vymoženo bylo i zřízení arcibiskupství Pražského?	*týmž* panovníkem.

Skloňujte: *týž pán*, *týž dům* (při tomto neživotném jméně položte v 1. a 4. pádě místo *týž*, *tentýž*; při životném se může položiti *tentýž* v 1. pádě).

Střední rod.

Pole za naším stavením jest velmi úrodno;
co skýtá užitek dvojnásobný? *též* (*totéž*) pole;
s čeho jest tato krásná pšenice? s *téhož* pole;
čemu děkujeme i tento pěkný burák? *témuž* poli;
co jsme včera pohnojili? *též* (*totéž*) pole;
— — — — — — — — — — — —
na čem i chmel by se dařil? na *témž* poli;
čím položen základ našemu blahobytu? *tímž* polem.

Ve kterých pádech klade se místo *též totéž?* Skloňujte: *též* (*totéž*) pachole, *též* (*totéž*) slovo.

Ženský rod.

Dúbravka byla dcera knížete českého Boleslava I.;
kdo přiměl knížete polského Mečislava,
že obrátil se na víru Kristovu? *táž* (*tatáž*) kněžna;
čí zásluha to jest, že národ polský
obrácen byl na víru Kristovu? *též* (*téže*) kněžny;
komu dlužno přičísti, že založeno bylo
v Poznani biskupství? *též* (*téže*) kněžně;
koho slaví národ polský jako věroměstkyni svou? *touž* kněžnu;
— — — — — — — — — — — —
o kom možno říci, že se stala křestní
matkou národa polského? o *též* (*téže*) kněžně;
kým přineseno bylo náboženství křesťanské do Polska? *touž* kněžnou.

Ve kterém pádě položili jsme místo *táž tatáž?* Skloňujte: *táž paní, táž kniha.*

Množné číslo.

1. p.
Vilém a Vojtěch jsou vždy poslušni, pořádni a pilni;
kdo nedávno osiřeli? *tíž* (*titíž*) chlapci.
Marie a Františka jsou vždy poslušny, pořádny a pilny;
kdo nedávno osiřely? *též* (*tytéž*) dívky.
Naše jabloně i hrušky radost nám působí;
kdo nesou chutné ovoce? *též* (*tytéž*) stromy.
Pole za naším stavením jsou velmi úrodna;
co nám skýtá užitek dvojnásobný? *táž* (*tatáž*) pole.

2. p.	Koho se dobří lidé ujali?	*týchž* chlapců v.
	" " " "	*týchž* dívek.
	Čí ovoce jest chutné?	*týchž* stromův.
	S čeho jest tato krásná pšenice?	s *týchž* polí.
3. p.	Komu dobří lidé rádi prokazují dobrodiní?	*týmž* chlapcům.
	Komu dobří lidé rádi prokazují dobrodiní?	*týmž* dívkám.
	Čemu uškodily letos housenky?	*týmž* stromům.
	Čemu děkujeme i tento pěkný burák?	*týmž* polím.
4. p.	Koho každý miluje?	*též* (*tytéž*) chlapce.
	" " "	*též* (*tytéž*) dívky.
	Co hnojíme každého roku?	*též* (*tytéž*) stromy.
	" " "	*táž* (*tatáž*) pole.
5. p.	— — — — — — — —	— — — — — —
6. p.	O kom každý pochvalně se zmiňuje?	o *týchž* chlapcích.
	O kom každý pochvalně se zmiňuje?	o *týchž* dívkách.
	Na čem roste chutné ovoce?	na *týchž* stromích.
	Na čem i chmel by se daříl?	na *týchž* polích.
7. p.	S kým spolužáci rádi obcují?	s *týmiž* chlapci.
	" spolužákyně rády obcují?	s *týmiž* dívkami.
	Pod čím sedáváme za parných dnův?	pod *týmiž* stromy.
	Čím položen základ našemu blahobytu?	*týmiž* poli.

Ve kterých pádech mn. čísla užívá se sesílené náměstky? (V 1. a 4.) Skloňujte ve množném čísle: *týž vojín, týž les, táž cesta, též město.*

Náměstka *takový.*

Kořalka jest nápoj opojný;

co škodí lidskému zdraví?	takový nápoj.
čeho se vystříháme?	takového nápoje.

čemu nikdy přednosti nedáme?	takovému nápoji.
co pije toliko spustlý člověk?	takový nápoj.
— — — — — — — — —	— — — —
po čem nikdy netoužíme?	po takovém nápoji.
čím nikdy žízeň hasiti nechceme?	takovým nápojem.

Dle čeho skloňuje se tato náměstka? (Dle urč. příd. jména trojího zakončení.) Skloňujte v jedn. i mn. čísle: *takový člověk, taková dcera, takové znamení.*

Náměstka *sám.*

Také slovo *sám* (sama, samo — sami, samy, sama) počítá se k ukazovacím náměstkám a takto se skloňuje:

Kdo byl doma?	otec *sám* (samoten, samotný).
Koho (čeho) se to týkalo?	otce (sama) *samého* (samotného).
Komu to oznámím?	otci (samu) *samému* (samotnému).
Koho zastihli doma?	otce (sama) *samého* (samotného).
Co postavili do světnice?	stůl *sám* (samotný).
— — — — — — — — — — — — —	
Na kom to záleželo?	na otci (samu) *samém* (samotném).
S kým jsme hovořili?	s otcem *samým* (samotným).

Vidíte z toho, že se tato náměstka dvojím způsobem skloňuje: předně dle příd. jména přisvojovacího (Janův otec — Janova otce — Janovu otci — Janova otce — o Janovu otci — Janovým otcem), za druhé dle příd. jména trojího zakončení.

Skloňujte dle hořeních otázek v jedn. i mn. čísle: *bratr sám (samotný), matka sama, děvče samo.*

Zde náměstka *sám* znamená tolik co *samojediný.* Ona má však ještě jiný význam, a to takový jako slůvko *i.*

Kdo se tomu divil?	*sám* otec.
Koho se zlé dítě ostýchalo?	*samého* otce.
Komu nedůvěřovalo?	*samému* otci.
Koho v nelásce mělo?	*samého* otce.
— — — — — — — —	— — — —
O kom s nevážností mluvilo?	o *samém* otci.
S kým neuctivě mluvilo?	se *samým* otcem.

Skloňujte dle hořeních otázek: *sama matka, sami rodiče.*
Konečně náměstka *samý* znamená tolik co *pouhý.*

Co jest na sýpce?	*samý* ječmen.
Z čeho je ta mouka?	ze *samého* ječmene.
K čemu vzal rolník při setbě útočiště?	k *samému* ječmeni.
Co vezl krupař do mlýna?	*samý* ječmen.
— — — — — — —	— — — —
O čem hovořili krupaři?	o *samém* ječmeni.
Čím oseli pole?	*samým* ječmenem.

Skloňujte dle hořeních otázek: *samý oves, samá pšenice, samé žito.*

Náměstky vztažné.

Napíši věty:

Žák jest pilen. Žák naučí se mnohým vědomostem.

Kolik vět jsem napsal? (Dvě.) Tyto dvě věty mohu v jeden celek spojiti, a to takto:

Žák, který jest pilen, naučí se mnohým vědomostem.

Ačkoli máme tu nyní jeden celek, přece můžeme dobře rozeznati ty dvě věty nebo ty dvě části, z nichž ten celek vznikl; které jsou ty části? (Žák naučí se mnohým vědomostem — který jest pilen.)

Podívejte se na větu: *žák jest pilen* a na tuto druhou část našeho celku: *který jest pilen;* místo čeho položili jsme slovo *který?* (Místo podst. jména *žák.*) Jak slovou části řeči, jež klademe na místo jiných jmen? (Náměstky.) Co je tedy slovo *který?* (Náměstka.)

Naučí se každý žák mnohým vědomostem, i líný? (Nikoli; jen ten, který jest pilen.) Vztahuje se to, co pověděno jest částí první, na všecky žáky? (Nikoli, jen na pilné žáky.) Co tedy se praví částí druhou? (Částí druhou se praví, na koho se vztahuje to, co pověděno jest částí první.) Opakuj! Krátce můžeme to takhle říci: *Částí druhou vyjádřili jsme vztah.* Opakuj!

A nyní se táži: Které náměstky užili jsme, chtíce naznačiti vztah? (Náměstky *který.)*

Napíši věty:

Obraz tuto visí. Obraz nehodí se pro školu. I tyto věty mohu spojiti v celek, a to takto:

Obraz, jaký tuto visí, nehodí se pro školu. Ačkoli máme tu nyní jediný celek, přece můžeme dobře rozeznati části, z nichž

vznikl; vyslov každou zvlášť! (Obraz nehodí se pro školu — jaký tuto visí). Které slovo položili jsme ve druhé části na místo jména *obraz?* (Slovo *jaký.*) Jakou částí řeči jest proto *jaký?* (Náměstkou.)

Proč asi nehodí se tento obraz pro školu? (Protože je malý, nebo že je nezřetelný, nebo že je na něm mnoho předmětův a t. p.).

Může-li se říci, že by se žádný obraz pro školu nehodil? (Nikoli, větší obraz a t. p. hodí se pro školu.) Na jaké tedy obrazy vztahuje se to, co pověděno je částí první? (Na takové, jaký tuto visí.) Co tedy praví se částí druhou? (Částí druhou praví se, na jaké předměty se vztahuje to, co pověděno jest částí první.)

Jak to řekneme krátce? (Částí druhou vyjádřen je vztah.) Které náměstky užili jsme, chtíce naznačiti vztah?

Napíši věty:

Pán s otcem hovořil. Pán jest náš příbuzný. Tyto dvě věty spojím v celek takto:

Pán, jenž s otcem hovořil, jest náš příbuzný. Jmenuj první a potom druhou část tohoto celku! Které slovo položili jsme ve druhé části na místo jména *pán?* (jenž). Jaká část řeči jest to? (Náměstka.) Proč?

Jsou všickni pánové, kteří tu byli (nebo které jsme viděli), naši příbuzní? (Nikoli.) Na kterého toliko se to vztahuje? Co jest tedy vyjádřeno částí druhou? (Částí druhou vyjádřen je vztah.) Které náměstky užili jsme tu, chtíce vyjádřiti vztah?

Spojte tyto věty v jeden celek:

Člověk neseje. Člověk nevěje. (Člověk, který neseje, nevěje.) Ještě kratší to bude takto:

Kdo neseje, ten nevěje.

Který člověk anebo kdo nevěje? (kdo neseje). Na koho se vztahuje část věty *ten neseje?* (Na toho, kdo nevěje). Co tedy vyjádřili jsme částí *kdo neseje?* (Tou částí vyjádřili jsme vztah.) Které náměstky užili jsme, chtíce označiti vztah? (Náměstky *kdo.*)

Napíši větu:

Není každá věc zlato, která se leskne. Jak mohu kratčeji vyjádřiti tuto větu?

(*Není všecko zlato, co se leskne.*)

Nač se vztahuje to, co tu pověděno jest částí první? (Na to, co se leskne.) Co jsme tedy vyjádřili částí druhou? (Částí druhou vyjádřili jsme vztah.) Které náměstky užili jsme tu, chtíce označiti vztah? (Náměstky *co*.)

Pozor! *Náměstky, kterých užíváme, chtíce označiti vztah, jmenují se* **vztažné náměstky.** Opakuj!

Co jsou tedy slova: *který, jaký, jenž, kdo, co?* Proč? Jmenujte z paměti vztažné náměstky!

Vztažné náměstky jsou sklonné části řeči; seznámíme se s jejich skloňováním.

Náměstky *který* a *jaký*.

Hoch, *který* vždy jest pilen, mnoho se naučí.
Hoch, *kterého* si pan učitel váží, zajisté jest hoden.
Hoch, *kterému* učení nechutná, nebude mnoho uměti.
Hoch, *kterého* učení těší, veliké pokroky činí.

— — — — — — — — — — — — — — —

Hoch, na *kterém* žádná vina nelpí, směle každému do očí se podívá.
Hoch, nad *kterým* oko matčino bdí, s pravé cesty tak snadno nezbloudí.

Jak se skloňuje vztažná náměstka *který?* (Jak určité přídavné jméno trojího zakončení.)

Vložte do předešlých vět podmět: *dívka, děvče; hoši, dívky, děvčata.*

Takový úkol, *jaký* vám byl svěřen, žádá velkého přičinění.
Takový úkol, *jakého* vy se odříkáte, ani nás by netěšil.
K takovému úkolu, *jakému* jsme se právě podrobili, třeba mnoho času.
Takového úkolu, *jaký* vy jste dnes na se vzali, ani my bychom se nelekali.

— — — — — — — — — — — — — — —

Takový úkol, po *jakém* vy se sháníte, i my bychom na se vzali.
Takový úkol, *jakým* vy se honosíte, i nám byl svěřen.

Jak se skloňuje vztažná náměstka *jaký?* (Jako přídavné jméno trojího zakončení.)

Vložte do předešlých vět místo slova *úkol: úloha, dílo; úkoly, úlohy, díla.*

Náměstka *jenž*.

Hoch, *jenž* tuto sedí, dobře kreslí.
Hoch, *jehož* se teta ujala, má výborné schopňosti.
Hoch, *jemuž* pan farář oblek daroval, jest uctiv a přičinliv.
Hoch, *jejž* pan učitel při zkoušce zahanbil, již se polepšil.

— — — — — — — — — — — — — — —

Hoch, o *němž* tolik chvalného jste slyšeli, jest z naší obce.
Hoch, *jímž* matka se chlubila, na slovo poslouchá.

Vypusťte ve 2., 3., 4., 6. a 7. pádě koncovou souhlásku *ž*, co zbývá? (Zbývají pády osobné náměstky *on.)*

Kterého rodu jest podmět *hoch?* Kdyby byl podmět rodu ženského, neřekli bychom v 1. pádě *jenž tuto sedí*, nýbrž: *jež tuto sedí.*

Skloňuje-li se náměstka tato v mužském rodě dle náměstky *on*, dle čeho se skloňuje v ženském rodě? a ve středním rodě?

Jene, skloňuj náměstku *ona*, a Karle, skloňuj s Janem zároveň náměstku *jež.*

Ve středním rodě zní 1. pád *jež* jako v rodě ženském. Marie, skloňuj náměstku *ono*, a Vilemíno, skloňuj náměstku *jež* ve středním rodě.

Vložte do hořeních vět na místo jména *hoch* jméno *dívka* a potom *děvče!*

Skloňuj náměstku *on (ona, ono)* ve množném čísle! Dle té skloňuj ve množném čísle i náměstku *jenž;* pamatujte si však, že 1. pád mužského rodu životných má *již*, kdežto mužský rod neživotných a ženský i střední rod mají tu *jež.*

Vložte do hořeních vět jména: *hoši, dívky, děvčata.*

Náměstky *kdo* a *co.*

Ve kterém pádě jest náměstka *kdo* v následujících větách: Kdo lže, ten krade. *Koho* jiní litují, ne vždy jest politování hoden. *Komu* se nelení, tomu se zelení. *Koho* Bůh miluje, křížem ho navštěvuje. I ten, na *kom* nyní nám nezáleží, může nám někdy prospěti. S *kým* kdo obcuje, takový je.

Ve kterém pádě je náměstka *co* v následujících větách: *Co* se krásným býti zdá, často záhubu jen v sobě má. *Čeho* oči nevidí, toho srdce neželí. *Čemu* jednou přivykneme, tomu těžko odvykneme. *Co* vím, každému nepovím. Po *čem* člověk touží, ne vždycky k užitku mu bývá. S *čím* kdo zachází, od toho schází.

Náměstky *jehož, jejíž, jejichž.*

Náměstky tyto jsou vlastně druhé pády náměstek *jenž, jež* a *již* (jež), avšak užívá se jich jako samostatných náměstek vztažných, ve kterémž případě *jehož* a *jejichž* se neskloňuje; toliko *jejíž*, stojí-li u jména mužského nebo středního, skloňuje se dle přídavného jména jednoho zakončení.

Otec, *jehož syn* jest zdárný, šťastným zváti se může.
Otec, *jehož syna* jsme se ujali, velmi nám jest vděčen.
Otec, *jehož synovi* dobrodiní jste prokázali, všude vaši dobrotu rozhlašuje.
Otec, *jehož syna* pan učitel chválil, má všecky děti hodné.
Otec, o *jehož synovi* jste rozmlouvali, často nás navštěvuje.
Otec, s *jehož synem* začasté se scházíte, má dobře zařízené hospodářství.

Vložte do předchozích vět na místo slov *jehož syn — jehož dcera, jehož pachole.*

Vložte do předchozích vět: *matka, jejíž syn; matka, jejíž dcera; matka, jejíž dítě.*

Vložte do předchozích vět: *rodiče, jejichž synové; rodiče, jejichž dcery; rodiče, jejichž pacholata.*

Náměstky tázací.

Náměstky *který, jaký, kdo, co*, jsou-li tázacími slovy a stojí-li tedy ve větách tázacích, zovou se *náměstkami tázacími.*

Určete tázací náměstky v následujících větách a povězte, ve kterém pádě stojí: Který den v témdni jest první? Jaká jest voda mořská? Kdo to učinil? Co se tu děje? Kterého roku objevena byla Amerika? Z jaké látky je ten oděv? Koho jsi se lekl? Od čeho je ta skvrna? Kterému obrazu se diviš? Jaké úloze jsi se podrobil? Koho voláš? Co činíš? Na kterém stromě vyrostlo to ovoce? Po jaké krajině toužíte? O kom

vypravuješ? Po čem se sháníš? Kterým pérem jsi psal? Jakou vodou se myješ? S kým jsi mluvil? Čím píšeš? Proč (pro co) jedeš? Zač jsi to koupil? Oč se jedná? Seč jsou síly tvé?

Náměstky neurčité.

Řeknu: „Václav byl včera u mne; *on* mne zítra zase navštíví.“ Koho označil jsem tu náměstkou *on?* (Václava.) Náměstkou *on* označil jsem tedy určitou osobu. Řeknu nyní: „*Někdo* mne zítra navštíví.“ Které slovo je tu na místě náměstky *on?* (Někdo.) Tímto slovem označil jsem také osobu nějakou; ku kterým částem řeči vřadíme tedy slovo *někdo?* (K náměstkám.) Avšak označil-li jsem slovem *někdo* osobu určitou? (Nikoli, tím slovem označil jsem osobu neurčitou.)

Řeknu: „Křída byla prve na lavici; *ona* leží nyní na stole.“ A potom řeknu: „*Něco* leží na stole.“ Co označil jsem náměstkou *ona?* (Věc určitou.) Co označil jsem slovem *něco?* (Věc neurčitou.) Jakou částí řeči jest slovo *něco?* (Náměstkou.)

Řeknu: „*Tento* pán zde byl.“ A potom řeknu: „*Nějaký* pán zde byl.“ Jaký je rozdíl mezi slovem *tento* a slovem *nějaký?* (Slovem *tento* ukazujeme na osobu určitou, slovem *nějaký* ukazujeme na osobu neurčitou.) Je-li *tento* náměstka, čím jest i *nějaký?*

Řeknu: „*Moje* péro tu leží.“ A potom řeknu: „*Něčí* péro tu leží.“ Jaký je rozdíl mezi slovem *moje* a slovem *něčí?* (Slovo *moje* určitě označuje, čí péro jest, slovo *něčí* však neurčitě.) Je-li *moje* náměstka, čím je i *něčí?*

Náměstky, kterými neurčité osoby nebo věci označujeme, jmenují se **neurčité náměstky.** Opakuj!

Které neurčité náměstky jsme tu poznali? (Někdo, něco, nějaký, něčí.)

Skloňujte: *někdo, něco, nějaký pán, něčí sešit.*

V následujících větách vyhledejte neurčitých náměstek: *Některá* rostlina i na skále se daří. Po Kolumbovi *ledakdo* mohl najíti cestu do Ameriky. K bohatému příteli *leckdo* se hlásí, k chudému *málokdo.* Veselého *ledacos* obveselí, mrzutého *máloco. Ledajakými* slovy hněvivého neudobříš. *Kdosi* se sháněl po lékaři. Šeptal mi *cosi* do ucha. *Jakýsi* cizinec se tu po vás ptal. *Kdokoli* vám ublíží, nám ublíží. *Cokoli* tě potká, vše snášej trpělivě. *Jakýkoli* jest osud tvůj, bez reptání jej nes. *Někdo* bez hříchu není. *Nic* mne netěší. *Všelikerý* strom, který nenese ovoce dobrého, vyťat bude. *Všelijaké* zboží na prodej nabízeli.

Číslovky.

Napíši věty:

Ponravy žijí čtyři léta v zemi.

Pavouk má osm noh.

V moři nalézá se mnoho soli.

Rozeznáváme několik odrůd ovcí.

Co znamená slovo *čtyři* v první větě? (Slovo *čtyři* tu znamená, kolik let ponravy v zemi žijí.) Slovem tím označujeme počet let, jež ponravy v zemi stráviti musejí.

Co označujeme slovem *osm* ve druhé větě? (Slovem *osm* tu označujeme počet čili množství noh, jimiž pavouci od přírody jsou obdařeni.)

Které slovo ve třetí větě značí počet čili množství? A které ve čtvrté větě?

Části řeči, kterými označujeme počet čili množství osob nebo věcí, jmenují se **číslovky.** Opakuj!

Od čeho je odvozeno jméno *číslovky?* (Ode slova *číslo*, což znamená tolik jako počet.)

Čím jsou tedy slova *čtyři, osm, mnoho, několik?* (Číslovkami.) Proč? (Protože jimi označujeme počet čili množství věcí.)

Řeknu-li *čtyři léta, osm noh*, označil jsem číslovkami *čtyři* a *osm* množství již spočítané, tedy množství určité; zdali pak také číslovkami *mnoho* a *několik* označil jsem množství spočítané, množství určité? (Nikoli, číslovky *mnoho* a *několik* značí množství neurčité.)

Číslovky, kterými označujeme určité množství osob nebo věcí, slovou číslovky **určité.** Opakuj!

Jaké číslovky jsou *čtyři* a *osm?* Proč?

Číslovky, kterými označujeme neurčité množství osob nebo věcí, slovou číslovky **neurčité.** Opakuj!

Jaké číslovky jsou *mnoho* a *několik?* Proč?

Určité číslovky můžeme nejen slovy než i číslicemi označiti. Označ *čtyři* a *osm* číslicemi! Můžeme-liž neurčité číslovky *mnoho* a *několik* číslicemi označiti? (Nikoli.)

V následujících větách hledejte číslovek a doložte, jsou-li určité nebo neurčité: Kníže Boleslav Pobožný měl tři syny. Jan sedí ve čtvrté lavici. Krupař má na skladě paterou mouku. Naše pole dalo letos desateronásobný užitek. Petr zapřel třikrát Krista. Letos bylo málo ovoce. Všechny květiny uvadly. Veškeren tvor hrůzou se chvěje. Bylo tam tolik hostí, že neměli kde seděti. Člověk má pět smyslův. Bude jeden ovčinec a jeden pastýř.

Číslovky určité.

Napíši věty:

Isák měl dva syny. Tři jsou božské osoby.

Druhý syn Isákův slul Jakub. Třetí božská osoba jest Duch sv.

Rozeznáváme dle listů dvojí stromy. Náš kupec prodává trojí kávu.

Za veliké provinění ukládá se trest dvojnásobný i trojnásobný.

Než kohout dvakrát zaspíval, Petr Krista třikrát zapřel.

Které jsou číslovky v prvních dvou větách? *(Dva* a *tři.)* Ptej se na číslovku *dva!* (Kolik synů měl Isák?) Ptej se na číslovku *tři!*

Určité číslovky, které odpovídají otázce **kolik,** *jmenují se urč. číslovky* **základní.** Opakuj!

Základními nazývají se proto, že jiné číslovky určité, o nichž dále budeme jednati, od nich se odvozují; jsou tedy tyto číslovky *základem* ostatních urč. číslovek.

Odpovídejte k těmto otázkám a připojte vždy, jaká je číslovka dotýčná: Kolik tříd má naše škola? Kolik smyslů má zdravý člověk? Kolik dní má týden? Kolik decimetrů má metr? Kolik hodin má den? Kolik dní počítáme do měsíce? Kolik učedníků měl Kristus Pán? Kolik kilogramů počítá se na metrický cent? Kolik dní má rok?

Které číslovky jsou ve druhých dvou větách? *(Druhý* a *třetí.)* Ptej se na číslovku *druhý!* (Kolikátý syn Isákův slul Jakub?) Ptej se na číslovku *třetí!*

Určité číslovky, které odpovídají otázce **kolikátý,** *jmenují se urč. číslovky* **řadové.** Opakuj!

Řadovými nazývají se proto, že se jimi označuje, kolikátý je nějaký předmět v řadě jistých předmětů; zde na př. kolikátý byl Jakub v řadě synův Isákových a kolikátý je Duch sv. v řadě božských osob.

Odpovídejte k následujícím otázkám a připojte vždy, jaká je dotýčná číslovka: V kolikáté lavici sedí Antonín? Jaromír? Vilibald? Kolikáté město v Čechách je Praha? Kolikátý díl metru je decimetr? Kolikátým dnem měsíce prosince končí se rok? Kolikátý díl hektolitru je litr? Kolikátý rok od Kristova narození počítá se letos?

Které číslovky jsou ve třetích dvou větách? (*Dvojí* a *trojí*.) Ptej se na číslovku *dvojí!* (Kolikeré stromy rozeznáváme?) Ptej se na číslovku *trojí!*

Urč. číslovky, které odpovídají otázce **kolikerý,** *jmenují se urč. číslovky* **druhové.** Opakuj!

Druhovými nazývají se proto, že se jimi označuje, kolik druhů jistých předmětů jest; zde číslovkou *dvojí* označuje se, kolik druhů stromů rozeznáváváme, číslovkou pak *trojí*, kolik druhů kávy kupec prodává.

Odpovídejte k těmto otázkám: Má-li obchodník na skladě čtyři druhy cukru, kolikerý cukr má? má-li pět druhů koření, kolikeré koření má? má-li šest druhů mouky, kolikerou mouku má? má-li deset druhů plátna, kolikeré plátno má? má-li patnáct druhů psacích per, kolikerá péra má? má-li dvacet druhů papíru, kolikerý papír má?

Které číslovky jsou ve čtvrté větě? (Dvojnásobný, trojnásobný.) Ptej se na ně! (Kolikeronásobný trest ukládá se za veliké provinění?)

Číslovky určité, které odpovídají otázce **kolikeronásobný,** *jmenují se urč. číslovky* **násobné.** Opakuj!

Odpovídejte k těmto otázkám: Kolikeronásobný užitek dalo pole, na němž se urodilo jenom tolik, kolik se zaselo nebo zasázelo? (jednoduchý) na němž se dvakrát tolik urodilo? (dvojnásobný) na němž se čtyřikrát, šestkrát, desetkrát, dvacetkrát tolik urodilo? Kolikeronásobný užitek dal jeden zlatý, zrostl-li časem na třicet, na padesát, na sto zlatých?

Které číslovky jsou v páté větě? (Dvakrát, třikrát.) Ptej se na ně! (Kolikrát kohout zazpíval? Kolikrát zapřel Petr Krista?)

Urč. číslovky, které odpovídají otázce **kolikrát,** *jmenují se urč. číslovky* **opakovací.** Opakuj!

Opakovacími nazývají se proto, že se jimi označuje, kolikrát se co opakuje; zde na př. kohoutovo zazpívání a Petrovo zapření.

Odpovídejte k těmto otázkám: Kolikrát za 28 dní změní měsíc svou tvář? Kolikrát otočí se země okolo své osy za pět dní? Kolikrát za den bijí hodiny, které toliko hodiny oznamují? Chodil-li někdo toliko v neděli do kostela, kolikrát byl za celý rok v kostele? Kolikrát jest kilogram těžší než dekagram? Kolikrát je millimetr obsažen v metru?

Skloňování určitých číslovek.

a) Základních.

V následujících větách stojí zákl. číslovka *jeden* u podst. jména *den;* určete, ve kterém pádě jsou: *Jeden den* jest doba krátká. K té práci jest určena doba *jednoho dne.* Nedej marně uplynouti ani *jednomu dni.* Ustanovili k té práci toliko *jeden den.* Často na *jednom dni* mnoho záleží. Byli s tou prací hotovi *jedním dnem.*

Která z těch částí řeči, o nichž jsme již jednali, právě tak se skloňuje, jako číslovka *jeden?* (Ukaz. náměstka *ten.*) Skloňuje-li se číslovka *jeden* jako náměstka *ten*, jak se skloňuje tato číslovka v ženském rodě a jak v rodě středním? (V žensk. rodě jako *ta*, ve stř. rodě jako *to.*)

Vložte do předchozích vět na místo slov *jeden den: jedna hodina, jedno okamžení.*

Cvičení na 7. pád. Místo — položte číslovku *jeden:* Slabiku vyslovíme — otevřením úst. Pán — trhnutím ruky podepsal listinu. Všichni zvolali jako — hlasem. Často — slovem mnoho se pokazí i napraví. Bod se označuje — písmenem. Důstojník — rázem hadovi hlavu uřízl. Ne každé slovo dá se napsati — tahem.

Ačkoli číslovkou *jeden* jediný toliko předmět se označuje, přece užívá se jí také ve množném čísle, což poznáte na následujících větách:

Jedni (je-li řeč o osobách mužských, na př. o žácích, *jedny*, je-li řeč o mužských věcech aneb o předmětech rodu ženského, *jedna*, je-li řeč o předmětech rodu stř. na př. o děvčatech) raději zeměpisu se učí, druzí dějepisu. *Jedněch* při zkoušce každý si všiml (a to těch pilných), druzí zůstali nepovšimnuti. *Jedněm* tělocvik je milou zábavou, druhým spíše kreslení. *Jedny* při zkoušce vyznamenali, druzí byli pokáráni. O *jedněch* každý s pochvalou mluvil, o druhých nikdo zmínky nečinil. *Jedněmi* pan učitel se honosil, o druhých raději mlčel.

K následujícím otázkám odpovídejte slovy *dva synové:*

Kdo působí rodičům radosti?	*dva* synové (třetí syn je zarmucuje).
Z koho mají rodiče radost?	ze *dvou* synův.

Komu rodiče žehnají?	*dvěma* synům.
Koho rodiče milují?	*dva* syny.
O kom rodiče se zalíbením hovoří?	o *dvou* synech.
Kým se rodiče honosí?	*dvěma* syny.

Odpovídejte k hořením otázkám slovy: *dvě dcery, oba synové, obě dcery, oba dva synové.*

Cvičení na 3. pád. Místo — položte číslovku *dva* neb *oba:* Nelze najednou — pánům sloužiti. Metrický cent rovná se — celním centům. Silný — slabým začasté odolá. Matka stejnou láskou lne k — dcerám. Jeden den letní vyrovná se — zimním. Těžko jest jednomu podnikati boj proti —. Otec odkázal statek svým — synům. Na slavnosť sešlo se lidí ke — tisícům.

Cvičení na 7. pád. Nepřítel valil se do země — stranami. Světlo jde do světnice — okny. Přímka označuje se — písmeny. Bránili se tomu — rukama. Chrám Karlínský honosí se — ztepilými věžemi. Stalo se to před — dny, před — nedělmi, před — měsíci. Procházeli se se — spolužáky, se — druhy, se — známými. Praha střežena jest — horami: Žižkovem a Petřínem. Poslouchám — ušima.

Cvičení na 2. a 6. pád. Deset bez — jest osm. Dílo musí do — dnů býti hotovo. Hosté seděli u — stolů. Zde jest mléka od — krav. Voda skládá se ze — prvků: kyslíku a vodíku. Bezdětný pán ujal se — sirotků. — Hovořilo se o — cizincích. Knihy byly uloženy ve — skříních. Na — stromích nebylo žádného ovoce. Chodíme do kostela po —. Hřmělo na — stranách. Cítím bolesti v — nohách, v — rukách.

Kdo nepřinesli úkolův?	*tři* žáci.
Od koho nedostal pan učitel žádných úkolův?	ode *tří* žákův.
Komu dal pan učitel důtku?	*třem* žákům.
Koho pan učitel pokáral?	*tři* žáky.
O kom nechvalně se zmínil pan učitel?	o *třech* žácích.
S kým pan učitel důtklivě promlouval?	se *třemi* žáky.

Skloňujte dle předchozích otázek: *tři žákyně, tři děvčata.*

Skloňujte dle předchozích otázek: *čtyři žáci, čtyři žákyně, čtyři děvčata.* (Druhý pád zní *čtyř*, ostatní pády jak u číslovky *tři.*)

Cvičení na 2. pád číslovky **tři** *a* **čtyři.** Čechy obklíčeny jsou horami se 3 stran. Dvacet bez 3 jest sedmnáct,

Prádlo nevejde se ani do 3 beden. Zde jsou klíče od 3 zámků. Nebylo nikoho doma kromě 3 malých dítek. Požár vznikl v domě „u 3 lip". Bylo nám jíti okolo 3 rybníků. — Deset beze 4 jest šest. Vojsko zahnalo nepřítele do všech 4 úhlů světa. U 4 knih nebylo žádných desek. Byli jsme ve škole do 4 hodin. Nepřítel zmocnil se 4 měst. Nalili vína do 4 sklenic.

Na základě otázek, dle nichž jsme skloňovali prve *tři žáci*, skloňujte: *pět žáků, šest žákyň, deset děvčat.*

Které skloňovací přípony přibírají číslovky *pět, šest, deset?* Ve kterých pádech přibírají *i?*

Řeknu-li: *Jeden žák* nepřinesl úkolu,
dva žáci nepřinesli úkolů,
tři žáci nepřinesli úkolů,
čtyři žáci nepřinesli úkolů,

jest netoliko číslovka *jeden, dva, tři, čtyři* v 1. pádě, než i podst. jméno *žáci*, k němuž ta číslovka přináleží; řeknu-li však:

Pět žáků nepřineslo úkolů,
šest, sedm, deset, dvacet žáků nepřineslo úkolů,

ve kterém pádě tu jest podst. jméno? (Ve druhém.) Ptáme se však, chtíce obdržeti za odpověď *pět žáků*, otázkou druhého pádu? (Nikoli, ptáme se otázkou prvního pádu: Kdo nepřinesli úkolů?)

Číslovky *pět, šest* a t. d., i když jsou v 1. pádě, mají podst. jméno, k němuž náležejí, ve 2. pádě.

Číslovky *jedna, dvě, tři, čtyři* neřídí 2. pádu, nýbrž prvního, a to i tenkrát, když jsou ve spojení s desítkami, sty a tisíci, jako na př. dvacet a jeden žák, třicet a dvě dívky, čtyřicet tři péra, sto a čtyři děti, tisíc a čtyři léta.

Čtěte následující věty: Tři týdny jsou 21 den. 24 hodiny jsou jeden den. Ten dům má 32 okna. Ta ves čítá 43 čísla. Do té nádoby vejde se 41 litr. V té úloze jsou 22 slova. Té látky jsou 83 metry. Ve škole jsou 74 děti.

Skloňujte: *dvacet a jeden kilogram, třicet a dvě slova, padesát a tři děti, osmdesát a čtyři osoby.*

Co leželo na stole?	*sto* zlatých.
Od čeho odrazili pětku?	ode *sta* zlatých.
K čemu připočítali desítku?	ke *stu* zlatým.

Co vysázeli na stůl?	*sto* zlatých.
Na čem boháči nezáleží?	na *stu* zlatých.
Čím nikdo nepohrdne?	*stem* zlatých (zlatými) (sto zlatými)

Dle čeho skloňuje se číslovka *sto?* (Dle podst. jména „slovo").

Skloňujte dle předchozích otázek: *tisíc zlatých, milion zlatých.*

Dle čeho skloňuje se číslovka *tisíc?* (Dle podst. jména „meč").

Dle čeho skloňuje se číslovka *milion?* (Dle podst. jména „dub").

b) Řadových.

Co se mi podařilo?	*první* úkol.
Do čeho jsem se s chutí pustil?	do *prvního* úkolu.
Čemu jsem věnoval všecku píli?	*prvnímu* úkolu.
Co jsem se vší chutí pracoval?	*první* úkol.
Jakou jsem měl z tebe radost,	*první* úkole!
Na čem jsem si dal záležeti?	na *prvním* úkolu.
Čím jsem se potěšil?	*prvním* úkolem.

Dle čeho skloňuje se číslovka *první?* (Dle příd. jména jednoho zakončení.)

Místo *první* říkáme také *prvý*, kteréž se skloňuje dle příd. jména trojího zakončení.

Skloňujte dle předchozích otázek: *prvý úkol;* dále: *první úloha* a *prvá úloha, první dílo* a *prvé dílo.*

Skloňujte dle hořeních otázek: *druhý úkol, třetí úkol.*

Skloňujte: *stá stránka, tisící rok.*

Dle čeho skloňují se řadové číslovky? (Dle příd. jmen určitých.)

Napíšeme-li řadovou číslovku číslicí, na př. místo pátý den = 5. den, pátá hodina = 5. hodina, páté léto = 5. léto, označíme koncové *ý, á, é,* jež v číslovce 5 obsaženo není, tečkou. Proto se říká, že za řadovými číslovkami, píší-li se číslicemi, klade se tečka. Řadové číslovky, stojící při jménech panovníků, píší se římskými číslicemi.

Řadové číslovky v následujících větách označte číslicemi: Karel Čtvrtý otcem vlasti byl zván. Václavem Třetím vymřel panující rod Přemyslovský. Boleslav Druhý založil biskupství

v Praze. Ferdinandem Prvním spojeny jsou země Rakouské, České a Uherské v jedinou říši. Vyučování počíná o deváté hodině. Ten článek je na dvacáté šesté stránce. Bydlíme v čísle osmnáctém na náměstí.

c) Druhových.

Co je na sýpce?	*dvojí* ječmen.
Čeho má obchodník zásobu?	*dvojího* ječmene.
K čemu vzal hospodář při setbě útočiště?	ke *dvojímu* ječmeni.
Co prodává obchodník?	*dvojí* ječmen.
Po čem se rolník sháněl?	po *dvojím* ječmeni.
Čím rolník osil to veliké pole?	*dvojím* ječmenem.

Dle čeho skloňuje se druhová číslovka dvojí? (Dle příd. jména jednoho zakončení.)

Skloňujte dle předchozích vět: *dvojí pšenice, dvojí žito.*

Skloňujte dle hořeních otázek: *čtverý ječmen, paterá pšenice, šesteré žito.*

Dle čeho skloňují se číslovky *čtverý, paterá, šesteré?* (Dle příd. jmen trojího zakončení.)

Řeknu-li: *Obchodník prodává toliko jeden ječmen*, jakou číslovkou jest tu *jeden?* (Druhovou, protože tu znamená tolik jako jeden druh ječmene.) Řeknu-li však: *Byl u nás toliko jeden host*, jakou číslovkou je teď *jeden?* (Základní.) Řeknu-li: *Visí tu toliko jedny housle*, jakou číslovkou jest *jedny?* (Základní.) Jakou však číslovkou zdá se býti? (Druhovou.) Dím-li: *V naší světnici jsou dvoje dvéře*, jakou číslovkou jest *dvoje?* (Základní.) Jakou však číslovkou zdá se býti? (Druhovou.) Co též řeknete o číslovce ve větě: *Náš strýc má čtvery hodiny?* (Že vypadá jako druhová, v skutku však že jest základní.) U kterých podst. jmen stojí číslovky tyto? (U podst. jmen *housle, dvéře, hodiny.*) Ve kterém toliko čísle užívá se těchto podst. jmen? (Ve množném.) Kdy tedy na místo číslovek základních kladou se druhové?

Skloňujte: dvoje dvéře, troje kamna, čtvera vrata.

Jaký je rozdíl mezi: *dvoje kamna* a *dvojí kamna?* (*Dvoje* znamená tu tolik jako *dvě* [dva kusy], *dvojí* pak tolik jako dva druhy; *dvoje* je čísl. základní, *dvojí* čísl. druhová), *troje varhany* a *trojí varhany? čtvery hodiny* a *čtveré hodiny? patery šle* a *pateré šle?*

Jaké jsou číslovky v násl. větách: *Jest čtvero hříchů do*

nebe volajících. Církev ustanovila patero přikázání. Bůh dal desatero přikázání. (To jsou číslovky základní, ale mají tvar číslovek druhových.)

Skloňujte dle násl. otázek: *desatero přikázání.*
Co dal Bůh na hoře Sinai?
Od čeho se nemáme nikdy uchýliti?
Čemu máme největší pozornosť věnovati?
Co máme vždy zachovávati?
V čem nám zjevil Bůh vůli svou?
Čím se máme vždy říditi?

Dle čeho se skloňuje číslovka *desatero?* (Dle podst. jména „slovo".)

d) Násobných.

Skloňuj: *jednoduchý podešev, dvojitá podšívka, trojnásobné provinění, pateronásobný trest.*

e) Opakovací číslovky se neskloňují.

Neurčité číslovky.

Co schází i učenému, aby uměl všecko?	mnoho.
Z čeho se snadno dává?	ze mnoha.
Proti čemu nic nezmohu?	proti mnohu.
Co máme na starosti?	mnoho.
Po čem lakomec baží?	po mnohu (po mnoze).
Ani čím se lakomec nespokojí?	ani mnohem.

Co postačí skromnému?	málo.
Z čeho se nesnadno dává?	z mála.
Proti čemu snadno se ubráníme?	proti málu.
Co má chudý?	málo.
Na čem přestává skromný?	na mále.
Čím se skromný spokojí?	málem.

Dle čeho se tu skloňují číslovky *mnoho* a *málo?*
Stojí-li číslovka *mnoho* u podst. jména, takto se skloňuje:

Kdo byl na kázání?	mnoho lidí.
Od koho bylo kázání slyšeno?	ode mnoh*a* lidí.
Komu se kázání líbilo?	mnoh*a* lidem.
Koho kázání k slzám pohnulo?	mnoh*o* lidí.
Na kom kázání dobrý účinek zůstavilo?	na mnoh*a* lidech.
Kým bylo kázání až do konce vyslyšeno?	mnoh*a* lidmi.

Ve kterých pádech je *mnoho?* ve kterých *mnoha?*

Skloňujte dle předchozích otázek: *několik lidí.*

Číslovka *málo*, stojí-li u podst. jména jako zde *mnoho*, zůstává neskloněna. Skloňujte dle hořeních otázek: *málo lidí.*

Číslovka *mnoho* za třetí se skloňuje jako příd. jméno trojího zakončení. Skloňujte ji dle následujících otázek s podst. jménem *žák:*

Kdo zarmucuje svého učitele?	*mnohý* žák.
Od koho bývá učitel zarmucován?	od *mnohého* žáka.
Komu musí učitel začasté domlouvati?	*mnohému* žáku.
Koho musí učitel začasté kárati?	*mnohého* žáka.
Na kom nemůže učitel míti zalíbení?	na *mnohém* žáku.
Kým bývá učitel hněván?	*mnohým* žákem.

Skloňujte dle předchozích vět: *mnohá žákyně, mnohé děvče; mnozí žáci, mnohé žákyně, mnohá děvčata.*

Co zrostlo následkem dlouho trvajících dešťův?	*všechen* (všecken, všecek) ječmen.
Z čeho namleli mouky?	ze *všeho* ječmene.
Čemu se dostalo místa na sýpce?	*všemu* ječmeni.
Co prodal hospodář?	*všechen* (všecken, všecek) ječmen.
V čem bylo mnoho plev?	ve *všem* ječmeni.
S čím jel hospodář na trh?	se *vším* ječmenem.

Skloňujte dle předchozích otázek: *všecka* (všeckna, všechna) *pšenice, všecko žito.*

Kdo se radovali?	*všici, všickni, všichni* žáci; *všecky, všeckny, všechny* žákyně;

	všecka, všeckna, všechna děvčata.
Čí radosť byla veliká?	*všech, všechněch* žáků, žákyň, děvčat.
Komu se povídka líbila?	*všem, všechněm* žákům a t. d.
Koho povídka mile bavila?	*všecky, všeckny, všechny* žáky, žákyně; *všecka, všeckna, všechna* děvčata.
Na kom bylo znáti duševní napnutí?	na *všech, všechněch* žácích a t. d.
Kým byla povídka až do konce s napnutím vyslechnuta?	*všemi, všechněmi* žáky a t. d.

Tázací slova: *kolik? kolikátý? kolikerý? kolikeronásobný? kolikrát* jsou *číslovky tázací.*

Přívlastek.

Napiši věty:

V hustém křoví pěje slavík večerní píseň.

Přemyslovi potomci v Čechách dlouho panovali.

V jakém křoví pěje slavík večerní píseň? (V hustém.) Slovem *hustém* podrobněji vysvětluje čili určuje se, v jakém křoví slavík pěje; slovem tím podrobněji určuje se podstatné jméno *křoví.*

Jakou píseň pěje slavík v hustém křoví? (Večerní.) Které podst. jméno vysvětluje čili určuje se slovem *večerní?* (Podst. jméno *píseň.*)

Kteří anebo čí potomci v Čechách dlouho panovali? (Přemyslovi.) Které podst. jméno určuje se slovem *Přemyslovi?* (Podst. jméno *potomci.*) Nebo naopak: Kterým slovem určuje se podst. jméno *potomci?* (Slovem *Přemyslovi.*)

Člen věty, kterým se určuje podstatné jméno, zove se **přívlastek.** Opakuj!

Název *přívlastek* odvozen jest od slova *přivlastniti.* Přívlastek jest totiž takovým členem věty, jenž s podst. jménem úzce je spojen, tak že podst. jméno jako část sobě sama jej sobě přivlastňuje.

Jakým členem věty jest slovo *hustém?* (Přívlastkem). Proč? (Protože určuje podst. jméno křoví.) Jaký člen věty

jest slovo *večerní?* Proč? Jaký člen věty jest slovo *Přemyslovi?* Proč?

Jakou částí řeči jest přívlastek *hustém? večerní?* (Určitým příd. jménem.) Jakou částí řeči jest přívlastek *Přemyslovi?* (Příd. jménem přisvojovacím.)

Která část řeči bývá ve větě přívlastkem? (Příd. jméno určité a příd. jm. přisvojovací.)

Napíši dále:

Dvěma pánům těžko sloužiti.
Karel Čtvrtý byl vychován ve Francii.
Dle listů rozeznáváme dvojí stromy.
Pole dalo užitek desateronásobný.
Všichni lidé musejí umříti.

Kterým anebo vlastně kolika pánům těžko sloužiti? (Dvěma.) Co se určuje slovem *dvěma?* (Podst. jméno *pánům.*)

Jaké anebo kolikeré stromy rozeznáváme? Co se určuje slovem *dvojí?*

Které podst. jméno určuje se slovem *desateronásobný?* slovem *všichni?*

Jakými členy věty jsou slova *dvěma, Čtvrtý, dvojí, desateronásobný, všichni?* (Přívlastky.) Proč? (Protože se jimi určují podst. jména.)

Jakými částmi řeči jsou tyto přívlastky? (Číslovkami.) Které z nich jsou určité a které neurčité? Které z určitých číslovek jsou tu zastoupeny? (Základní, řadové, druhové a násobné.)

Která část řeči bývá tedy za druhé přívlastkem? (Číslovka.) Která předně? (Příd. jméno.) Jaké příd. jméno? (Určité a přisvojovací.)

Napíši dále:

Sečtěni jsou hříchové tvoji.
Ten strom nenese žádného ovoce.

Kteří hříchové jsou sečtěni? Co se určuje slovem *tvoji?*

Který strom nenese žádného ovoce? (Ten.) Co se určuje slovem *ten?*

Jakými členy věty jsou slova *tvoji* a *ten?* Proč?

Které části řeči jsou zde přívlastky? (Náměstky.) Které náměstky? (Přisvojovací a ukazovací.)

Napíši dále:

Plody dubu slovou žaludy.
Lilie jest obrazem nevinnosti.

Které nebo čí plody slovou žaludy? Co se určuje slovem *dubu?*

Jakým jest lilie obrazem nebo čeho? Které podstatné jméno určuje se slovem *nevinnosti?*

Jakými členy věty jsou slova *dubu* a *nevinnosti?* Jaké části řeči to jsou? (Podst. jména.) Kterého pádu? (Druhého.)

Která část řeči bývá za čtvrté přívlastkem? (Podstatné jméno 2. pádu.)

Napíši konečně:

Víra beze skutků jest mrtva.

Žáci pracovali úkol z počtův.

Která víra jest mrtva? Jaký úkol pracovali žáci? Která podst. jména určují se slovy *beze skutků* a *z počtův?*

Jakými členy věty jsou ta slova?

Jaké části řeči jsou to? (Podst. jména s předložkami.)

Dívajíce se na tabuli, povězte, které části řeči bývají přívlastky.

Kterými slovy tážeme se na přívlastky? (Slovy *který, jakýž, čí.*)

V následujících větách jmenujte přívlastky a povězte zároveň, která část řeči je tím kterým přívlastkem: ⟨*Pěkné* slovo *železná* vrata otvírá. ⟨*Sousedova* kráva více mléka dává. ⟨Lakomec statku *nashromážděného* neužívá. *Cizími* záležitostmi *drahého* času nemař. Po smrti *Žižkově* Prokop Holý vévodil vojům *Husitským.* — V *jednom* těle *mnohé* údy máme. ⟨Leden jest *první* měsíc v roce. Zločinec spoután byl *dvojitým* řetězem. ⟨*Zdravý* člověk má *patero* smyslův. *Všelikéž* stvoření *boží* dobré jest. — *Tvůj* příklad mnohého povzbudil. Každý jest štěstí *svého* strůjce. *Ta* věc se týká *mého dobrého* jména. V *onom* kraji víno se nedaří. *Takovými* řečmi mnoho nesvedeš. Dopustili se téhož poklesku. — ⟨Duše *člověka* jest nesmrtelna. Světlo *měsíce* jest jasno. ⟨Moranna byla bohyně *smrti.* Slavník byl muž *veselé tváře.* Čistota je *vší šlechetnosti* královna. Sláva *národů, měst* a *osad* toliko na lidech *moudrých* a *rozumných* záleží. Míti *přátel* zásobu není na škodu. Král Karel byl *všech nepořádků* nepřítel. — Cestu *do svaté země* vykonali mnozí Čechové. Já jsem anděl *z nebe.* Stalo se to tu středu *po sv. Václavě.* Nalezli jsme zámek *od truhly* otevřený. Po vodě kytice plyne *z viol a růží.* Na štítě byl orel *o jedné hlavě.* Byl to člověk starý *se šedivou hlavou.* Opat byl člověk *beze vší zlosti.* Smrť *pro vlast* mila i pochvalna. Láska *k poli* krmí voly. Jeden *z vás* mne zradí. Doly na *Horách Kutných* vodou se zalily.

Určete přívlastky násl. vět a povězte, čím (jakou částí řeči) jsou vyjádřeny: Lakomství je služba *modlám.* Starý vlk

psům zábava. V Budči veliké učení *literám latinským* bylo. Víno má chuť *sudem*. Cesta *životem* není procházka *polem*. Učitelé jako rodiče mají moc a právo *žáky trestati*. Syn jevil přání *podívati se do světa*. Ozvala se v něm touha *spatřiti otčinu*. Snažnosť přílišná *býti bohatu* oslepuje srdce člověka.

Napíši věty:
Jan zemřel na bojišti u Kreščak.
Petrohrad leží na Něvě.
Pražané dobyli Biliny.

Kdo z vás ví, kdo byl ten Jan, jenž zemřel u Kreščak? Vidíte, někteří to vědí, některým to povědomo není. Pověz to, Josefe, aby to všickni věděli. (Byl to král.) Připoj slovo *král* ku jménu *Jan!* (Král Jan zemřel . . .) Kterým slovem vysvětlili čili určili jsme tu podst. jméno *Jan?* (Slovem *král*.) Jakým členem věty je tedy slovo *král?* (Přívlastkem.) A jaká část řeči je slovo to? (Podst. jméno.) Ve kterém pádě jest? (Ve prvním.) A ve kterém pádě jest určené jím podst. jméno *Jan?* (Také ve prvním.)

Víte-li pak všickni, co jest ta Něva, na které leží Petrohrad? Připoj, Karle, ku jménu *Něva* slovo, z něhož by všem bylo jasno, co ta Něva jest. (Petrohrad leží na *řece* Něvě.) Jakým členem věty jest slovo *řece?* Proč? (Protože blíže vysvětluje podst. jméno *Něvě*.) Jaká část řeči je přívlastek *řece?* Ve kterém pádě je podst. jméno určené? Ve kterém pádě je přívlastek?

Kterým slovem vysvětlíme podst. jméno *Biliny* ve třetí větě? (Slovem *města*.) Čím je v té větě člen *města?* (Přívlastkem.) Proč? Která část řeči je tu zase přívlastkem? (Podst. jméno.) V kterém pádě je přívlastek i slovo určené? (Ve 2. pádě.)

Předešle jsme pravili, že bývá přívlastkem podst. jméno druhého pádu nebo podst. jméno s předložkou. Nyní jsme poznali přívlastek, kterým je také podst. jméno, ale tento přívlastek je v témž pádě jako podst. jméno určené.

Je-li přívlastkem podst. jméno, které jest v témž pádě jako podst. jméno určené, slove takovýto přívlastek **přídavek.** Opakuj!

Přídavkem nazývá se tento přívlastek proto, že se k podst. jménu přidává jen tak pro lepší porozumění.

V násl. větách jmenujte přídavky: Ukázala se kometa *hvězda*. Vylovil *rybu* štiku. *Pán* Bůh jest všemohoucí. *Ptáka*

výra nad sebou uzřel. *Kníže* Švarcenberk porazil *císaře* Napoleona u Lipska. U *hory* Řípu stanul Čech. U Přibyslavi zemřel *rek* Žižka. *Dějepisec* Palacký pochován jest v Lobkovicích. Táboři *hradu* Žlebů dobyli. *Mistr* Jan Hus vymohl na *králi* Václavovi dekret Kutnohorský. *Bohyně* Živa znázorňuje se jako děva s vinným hroznem nebo s jablkem v ruce. *Básník* Jablonský zemřel v *klášteře* Zvěřinci. *Kupec* Bláha koupil dům od *měšťana* Karáska.

Přislovce.

Napiši věty:

Zahradník pracuje v zahradě.

Zahradník pracuje zde.

Na kterém místě nebo kde pracuje zahradník (viz první větu)? Co se označuje slovy *v zahradě?* (Slovy těmi označuje se místo, na němž zahradník pracuje.) Kterým slovem označeno jest místo ve druhé větě? (Slovem *zde.*) Jakými částmi řeči označeno jest místo v první větě? (Podst. jménem s předložkou.) Jest slovo *zde* také podst. jméno? (Nikoli.) Proč ne? (Protože neznamená ani osobu ani věc.)

Kterými slovy označeno jest místo v násl. větách: *Všude* dobře, *doma* nejlíp. Není-li *nahoře*, musí býti *dole*. Před lidmi se *někde* ukryješ, před Bohem *nikde*.

Napiši:

Z mládí učiti se máme.

Záhy učiti se máme.

V který čas nebo kdy se máme učiti (viz první větu)? Co se označuje slovy *z mládí?* (Slovy *z mládí* označuje se čas, ve kterém se učiti máme.) Kterým slovem označen je čas ve druhé větě? (Slovem *záhy.)* Jakými částmi řeči jsou slova *z mládí?* (Jest to podst. jméno s předložkou.) Jest slovo *záhy*, jímž označen je čas ve druhé větě, také podstatným jménem? (Nikoli.) Proč ne?

Kterými slovy označen je čas v následujících větách: *Dnes* mně, *zítra* tobě. *Napřed* se oblékáme a myjeme, *potom* se modlíme. Velehrad býval *druhdy* sídlem Svatoplukovým.

Napiši:

Jindřich píše svůj úkol s pozorností.

Jindřich píše svůj úkol pozorně.

Jakým spůsobem nebo jak píše Jindřich svůj úkol?

(S pozorností.) Co se označuje slovy *s pozorností?* (Slovy těmi označuje se způsob, jakým Jindřich píše.) Kterým slovem označen jest způsob ve druhé větě? (Slovem *pozorně.*) Jakými částmi řeči označen je způsob v první větě? (Podst. jménem s předložkou.) Jest ve druhé větě označen způsob též podst. jménem? (Nikoli, zde jest označen způsob nějakou jinou částí řeči.)

Kterými slovy označen je způsob v následujících větách: I hodnému se často vede *zle*, zlému pak *dobře*. Čiňte vše *zjevně*, nic *podtajit*. Vlaštovka lapá hmyz *letmo*. *Draho* nekupuj a *darmo* neber.

Poznali jsme části řeči, kterými se označuje, *kde* se co děje, *kdy* se co děje, *jak* se co děje; poznali jsme části řeči, kterými se označuje *místo*, *čas* nebo *způsob* děje právě tak jako podst. jmény.

Části řeči čili slovce, kterými označujeme místo, čas nebo způsob nějakého děje, jmenují se **příslovce.** Opakuj!

Příslovci se nazývají proto, že stávají *při slovesech* a určují místo, čas nebo způsob děje, těmito označeného.

Některými příslovci označuje se místo, a to jsou *příslovce místa;* jaká příslovce jsou dále? (Času a způsobu.) Které otázce odpovídají příslovce místa? času? způsobu?

Ačkoli je nejvíce takových příslovcí místa, jež odpovídají otázce *kde*, přece i jinými otázkami možno se příslovcí místa doptati. Ptejte se na př. na příslovce v následujících větách:

Ten občan není *odtud*, je *odjinud*. (Odkud?) Mlynář odešel *dolem*, stárek přišel *horem*. (Kudy?) Každý ubírá se svou cestou: jeden jde *sem*, druhý *tam*. (Kam?) Ten je z té obce, onen z oné a tak každý *odněkud* býti musí. Pán jel *tudy*, služebník jeho *onudy*. Otec *někam* odešel. Lenoch *nikam* s prací nemůže.

Také příslovce času odpovídají netoliko otázce *kdy*, než i jiným otázkám.

Ptejte se na příslovce v těchto větách: Líný služebník *dotud* pracuje, *dokud* pán u něho stojí. (Dokud? Jak dlouho?) *Odtud* však si hoví. (Odkud? Od které doby?)

V následujících větách jsou příslovce způsobu; hledejte jich: Jindřich je ku svým spolužákům *velmi* úslužný. Dítky nasbíraly jahod *skoro* plný džbán. Nemocný se *sotva* pozdraví. V červenci slunce *tuze* pálívá. Lotos jsou švestky *téměř* všecky červivy. *Aspoň* polovice žáků vypracovali úkol *dobře*. Přísností otec se synem nic nepořídil, *snad* dobrotou ho na dobrou cestu přivede. Všichni bratři *ba* i otec orodovali za něj. Jeden odvětil *ano*, druhý *ne*.

Příslovce *blízko*, *vysoko* atd. jsou vlastně neurč. příd. jména středního rodu (blízek — blízka — blízko). Jmenujte takovýchto příslovcí více! (Daleko, nízko, hluboko, dávno, jasno, pusto, snadno, lehko, sucho, mokro.)

Některých z těchto příslovcí užívá se s předložkami, na př. *z blízka*, *ode dávna*, *za sucha*. Jmenujte jich více! (Za živa, za starodávna; na dobro, na jisto, na krátko, na novo, na černo; po suchu, po lehoučku, po různu, po nenáhlu, po pansku, po česku; před nedávnem; v levo, v pravo.)

U některých těchto příslovcí spojujeme předložku s příslovcem v jediné slovo, jako na př. *docela*. Jmenujte jich více! (Znenáhla, zřídka, zhola, zhusta, zticha, zúplna, znova, zkrátka, pomalu, potajmu, porůznu.)

Příslovce *pěkně*, *mile* a j. jsou vlastně staré šesté pády neurč. příd. jmen rodu středního (pěkno — pěkně, milo — mile). Jmenujte takových příslovcí více! (dobře, zle, příjemně, sladce, vesele, krásně).

Některých užívá se s předložkami, jež buď samy pro sebe se píší nebo s příslovci se spojují. Jmenujte některá takováto příslovce! (Na krátce, na dlouze, na mále, po dobrém, po zlém [nakrátce, nadlouze, namále].)

Některá příslovce jako *dnes* (den-dne-s), *nad míru* (nadmíru) vznikla z podstatných jmen.

Povězte, ze kterých jmen vznikla následující příslovce: prostřed (pro střed), na zad (záda), věru (víra), nahlas, okolo (kolo), vůkol (v okol), vůbec (v obec), vzhůru (hora), naspěch, nakvap, vhod, včas, vespolek (spolek), letos, vesměs (směs), nazbyt, naopak (opak), opravdu (pravda), domů, dolů (důl), k vůli, včera (večer-a), shůry, dopolou, svrchu, zpaměti, dosti (do syti), dokonce, dokořán (kořen), potmě (tma), pohromadě, celkem, honem, zpodem, stranou, útokem, mimochodem, pěšky (pěškami), mlčky (mlčkami).

Z čeho se skládají (nebo jak vznikla) násled. příslovce: po prvé (z předložky *po* a z číslovky řadové *prvý*), po druhé, po třetí, jenom (jednom), jednoduše (z nás. číslovky *jednoduchý*), dvojnásob, po jednom, po dvou, po třech.

Také náměstek užívá se jako příslovcí.

Povězte, čím jsou (anebo z čeho se skládají) příslovce v následujících větách: *Čím* větší pán, *tím* větší (jak větší?) odpovědnosť. *Na to* (kdy?) odpověděl jemu pán Ježíš. Ten žák nejen že koná svědomitě své povinnosti, on i *nad to* se přičiňuje (jak?). Marie *přes to*, že churava byla, přišla do školy. Nejprve se čtlo, *potom* (poté [po té době]) se počítalo.

Mezitím hrom strašně rachotil. *Zatím* se setmělo. *Předtím* nikdo ke slovu se nehlásil. Karel byl zdráv a *přece* (před se) nepracoval. Zítra přijdeme *zase* (za se).

Příslovce *pošeptmo* složeno jest z předložky *po* a staročeského trpného příčestí *šeptmo* (mužský rod *šeptm*, ženský *šeptma*, střední *šeptmo*), jehož neurč. způsob je *šeptati*.

Od kterých sloves jsou odvozena příslovce v následujících větách: Vojín bránil se *sečmo*. Král vyslechl tu zprávu *stojmo*. Kníže dal ho *tajmo* (tajiti) uvězniti. Dostali jsme knihy *darmo* (dařiti). Vlaštovka lapá hmyz *letmo*. Bojovalo se toliko *bodmo*. Seděl na stolici *okročmo*. Pocestný šel tu *mimo* (minouti). Musel se tomu podrobiti *chtěj nechtěj* (rozk. způsob od *chtíti*). Podvolil se tomu *samochtě* (dobrovolně). Škola byla *takřka (tak* a přechodník *řka)* prázdna. Nevíš *arci* (*a rci*), kdy zemřeš.

Některých příslovcí užívá se jako předložek, a v tom případě řídí pád podst. jména.

V následující větách jmenujte předložková příslovce a určete, který pád řídí: Stodoly bývají *vně* města. Kostel je *vnitř* osady. Jiřina sedí *vedle* Anny. Nevrátím se *dříve* jednoho roku. Libice je *blíže* Poděbrad. *Prostřed* dvora stojí studna. Škola stává *naproti* kostelu. *Okolo* kostela jest krásný sad. Otec rozmlouval s panem farářem *stran* (strany) Vojtěcha. *Níže* mlýna stojí osamělá chaloupka. Uplynulo *drahně* let. Naši zvítězili *vzdor* přesile. Přicházíme *k vůli* nemocné matce. Děti jdou otci *vstříc*.

Některá příslovce odvozená ode jmen přídavných se stupňují, jako: *hbitě — hbitěji — nejhbitěji*.

Stupňujte: krásně, moudře, tiše, líbezně, krátce, prudce, řídce, rád.

Stupňujte: blízko (blíže [blíž], nejblíž[e]), daleko, málo, snadno (snáze), posledně (posléze), vysoko, hluboko (hloub), zadu (záze), brzo (dříve), hustě (houšť), úzko (úže), široko, dobře (lépe), zle (hůře), dlouho (déle).

Příslovesné určení.

Určení místa.

Napíši věty:
Venku burácí vítr.
Zvony jsou na věži.
U nás se vše změnilo.
Chodil od jednoho ke druhému.
Mojžíš vedl Israelity pouští.

Urči podmět a výrok první věty! (Vítr — burácí.) Kde burácí vítr? (Venku.) Co se označuje členem věty *venku?* (Tím členem označuje se, kde se co děje, jím označuje se místo děje.)

Člen věty, kterým se označuje čili určuje místo děje, slove **určení místa.** Opakuj!

Jakým členem věty jest slovo *venku?* Proč? Jak se ptáme na člen ten? Z kolika členů skládá se tedy první věta? (Ze tří.)

Vypustím určení místa a řeknu toliko: *Vítr burácí;* ze kterých to členů skládá se tato věta? (Z podmětu a výroku.)

Věta, která se skládá toliko z podmětu a výroku, slove **prostá věta.** Opakuj!

Věta, která mimo podmět a výrok ještě jiné členy má, slove **věta rozšířená.** Opakuj!

Jaká jest tedy první věta? (Rozšířená.) Proč? (Protože mimo podmět a výrok má ještě určení místa.)

Nyní jsme poznali člen věty, jenž slove určení místa; onehdy jednali jsme o členu věty, jejž nazvali jsme přívlastek; před tím pak o doplňku jsme mluvili.

Které členy věty jsou nejdůležitější? (Podmět a výrok.)

Podmět a výrok jsou **hlavní členy věty.** Opakuj!

Ostatní členy zovou se *vedlejšími.* Jakým členem věty je tedy doplněk? přívlastek? určení místa? Kterými členy se věty rozšiřují? (Vedlejšími.)

Jmenujte hlavní členy druhé věty! (Zvony — jsou.) Tažte se na člen věty *na věži!* (Kde jsou?) Jaký člen věty jest to?

Rozeber třetí větu!

Urči hlavní členy třetí věty! ([On] chodil.) Kudy (kterými místy) chodil? (Od jednoho ke druhému.) Čím jest tento člen?

Rozeber poslední větu!

Podtrhneme si v hořeních větách určení místa a povíme si, jakými částmi řeči jsou.

Tedy jakou částí řeči jest *venku?* (příslovcem) *na věži?* (podst. jménem s předložkou) *u nás?* (náměstkou s předložkou) *od jednoho ke druhému?* (číslovkami s předložkami) *pouští?* (podst. jménem v 7. pádě).

Pověz tedy, čím bývá vyjádřeno určení místa!

Otevřte IV. čítanku a rozeberte věty v posledním odstavci na str. 5. jakož i v prvním odstavci na str. 6.

Hledejte určení místa v následujících větách a povězte, jakou částí řeči jest: *Vrchem* je půda sucha, *spodem* mokra. Strom byl *prostředkem* prachnivý. Potok byl *krajem* velmi

hluboký. Hlas křepelčin rozlíval se *osením*. Boleslav země *do Krakova* dobyl. Ale nyní skryty jsou ty věci *od očí tvých*. *U moudrého* hledej rady. Nevyloudíš *u vlka* kůže. *Dle té řeky* kůň běžel. Roznesla se radosť *kolkol Prahy*. Poustevník samotný *kromě lidí* bydlí. *Krom nebe všude* závisť. *K nebi* ruce spínali. Štěstí s neštěstím *ob jeden dvůr* žive. Kázal všem *v les* vejíti. Upadli *v nemoc*. Vstoupil *mezi dvéře domové*. Město Jerusalém leží *mezi horami*. Slunce *nad horu* vyšlo. Ta jeskyně *nad řekou Sázavou* byla. Běhal jelen *po horách*. Tři králové *po hvězdě* přijeli. Složte obuv *s nohou svých* a prsteny *s rukou*. Došli *tmavých lesův*. *Krále* došla taká řeč. Liška nemohla *hrozně* doskočiti. Dojeli *Jericha*. Bylí dorostlo *klasův*. Blížil se *Britanii*. *Kláštera* připojen nevelikÝ kostelík. Čtvrtá brána jest *proti půlnoci*. Pusťte vši žalosť *mimo se*. *Mimo tě* není pána. Vyprovodil ho *přes hory*. Císař *skrze Lombardy do Říma* jel. Turci *při domích* zahrady mají. Čeládka *při vozích* šla. *Na skálu* vystoupil silný Záboj. Hlouposť a pýcha *na jednom stromě* rostou. *Kde mohouce* škodu činili. *Kam kdo věda* utíkal.

Určení času.

Napíši věty:

O vánocích slavíme narození Páně.

Dne ubývá až do konce měsíce prosince.

Za rok oběhne země jednou svou dráhu okolo slunce.

Pršelo celou noc.

Kdy slavíme narození Páně? Do které doby dne ubývá? Za jaký čas (za jak dlouho) oběhne země svou dráhu okolo slunce? Jak dlouho pršelo?

Člen věty, kterým určujeme, kdy se něco děje, do které doby se něco děje, za jaký čas se něco stane aneb jak dlouho něco trvá, slove **určení času.**

Jakým členem věty jest *o vánocích?* proč? *do konce měsíce prosince?* proč? *za rok?* proč? *celou noc?* proč?

Rozeberte věty na str. 6. IV. čítanky v odstavci druhém a třetím.

Hledejte určení času v těchto větách: *Času jarního* potok velmi se rozvodnil. Té *chvíle* bylo v Praze velmi smutno. Hosť a ryba *třetího dne* smrdí. Studená rosa *té noci* padala. Člověk *časem* se mění. *Ranním jitrem* přijeli jsme k městu. My táhli *širou tmou*. Výhoň chvátal *temnem nočním*. Ne-

sčíslné zástupy *každým okamžikem* se množily. *Do dvou neděl* má jemu dosti učiněno býti. Však jsem to *z mladosti* slýchal. *Pod dvě léta* váš dům nebude vystaven. Hýřil *za mladu* a *pod starost* umírá z hladu. Trpěl *pod Pontským Pilátem*. Toho jest nedokázal *po dnešní den*. Vněslav *po otci svém* knížetem byl. *Za zdravého života* dobře činiti, *po smrti* času nebude. Spytihněv umřel *za věku mladého*. Dal hrušky obrati *za zelena*. *K večeru* pryč se brali. Modlila se *přes celou* mši svatou. *Při sv. Duše* se to stalo. *Pracujíce* jezte více. Plakal bych *vstávaje léhaje*. Pastýřové *pasouce svá stáda po lesích* nalezli pramen horké vody. Já *odejda maličko* pomodlím se. *Padnouce na kolena* modlitby konati budou. Král *poradiv se se svými věrnými* vtrhl s vojskem do Polsky. Čechové *zemi ohledavše* úrodnu ji shledali. *Stvořiv Bůh svět* člověka v něj uvedl. *Kdy chtíce* budeme je bíti.

Určení způsobu.

Napíši věty:

Strom tu smutně schne a tlí.
Dříví hořelo plamenem.
Hoch vyznal s pláčem chybu svou.
Před kostelními dveřmi žebře seděl.

Jakým způsobem nebo jak schne strom? Jak hořelo dříví? Jak vyznal hoch chybu svou? Jak seděl před kostelními dveřmi?

Člen věty, kterým vyjadřujeme, jak se něco děje, slove **určení způsobu.** Opakuj!

Jakým členem věty jest *smutně?* proč? *plamenem?* proč? *s pláčem?* proč? *žebře?* proč?

Kterými částmi řeči jest tu vyjádřeno určení způsobu? (Příslovcem, podstatným jménem 7. pádu, podst. jménem s předložkou a přechodníkem.)

Rozeberte věty na str. 6. IV. čítanky, odstavce čtvrtý a pátý.

Hledejte určení způsobu v těchto větách a povězte, jakou částí řeči jsou vyjádřeny: *Znenáhla* vystupoval zářící oblouk slunce. *Mocně* rachotil hrom. Vlaštovka lapá hmyz *letmo*. Velké řeky *tokem* plynou, malé *šumem* běží. Král pevnost *zradou* dostal. I zasténal *pláčem* holubiným. Zajíc spí *otevřenýma očima*. *Bosýma nohama* chodil. Němci Vojtěcha *Adalbertem* jmenují. Kristus učedníky své nazval *světlem* světa. Matyáš *králem českým i uherským* se psal. *Den ode dne* přibývalo nepřátel. Bouřky *den po dni* se množily. *Chvíli od chvíle* toho odkládali. *Slovo od slova* vše mu pověděl.

Aj Záboji bratře, ty pěješ *od srdce k srdci.* Kostel slove *sv. Jakuba.* Klášter slul *panny Marie.* Nespouštěj se *bez vesla* na moře. Chci vám *beze lsti* raditi. Sedlák svázal haluze *do otépek* a složil dřva *do sáhův.* Štěstí *o berle* se vleče, a neštěstí létá *na křídlech.* Učinil to *o své ujmě.* Ten list byl *v tato slova* psán. Uloženou práci ještě *nad úkol* vykonal. Pověděl pravdu *pod svým svědomím.* Mnozí *pod způsobem poutníků* do země přicházejí. Nemohl s ním *po dobru* nic spraviti. Slepička *po zrnéčku* klove. Mnohý pije víno *přes moc. Přes jich vůli* toho činiti nesmíme. Vadili se *na oko.* Svatý život jsou vedli *snažně Bohu služšice.* V pokoji odpočívám *čekaje dne soudného.*

Napíši:

Měsíc svítí jako rybí oko.

Zlato je vzácnější než stříbro.

Vojtěch nad jiné děti v umění prospěl.

Jak svítí měsíc? K čemu přirovnává se tu měsíc? K čemu přirovnává se ve druhé větě zlato? Ku komu přirovnává se ve třetí větě Vojtěch? (K jiným dětem.)

Člen věty, kterým vyjadřujeme, k čemu se něco přirovnává, slove **přirovnání.** Opakuj!

Přirovnání jest zvláštní druh určení způsobu a proto připojili jsme je k tomuto.

Čím je vyjádřeno přirovnání v první větě? (Podst. jménem [u něhož je přídavné] a slovem *jako.*) Čím ve druhé? (Podst. jménem a slovem *než.*) Čím ve třetí? (Podst. jménem s předložkou *nad.*)

Hledejte přirovnání v následujících větách: Čas utíká *jako voda.* Ajta Jaroslav *jak orel* přiletěl. Pšenice bývá dražší *než ječmen.* Vůz jest vyšší *kostela.* Střez se hříchu více *než hada* jedovatého. Oči mu *sloupem* (jako sloup) stály. Pole *úhorem* (jak úhor) leží. Vyjel *telctem, volem* se vrátil. Tělo jeho *osykou* se třese. Slova jeho hořka jsou *nad pelyněk.* Velicí páni tito *nad sedláky* bídnější jsou. *Přede všemi* cti a chvály došel. Očím *před ušima* dá se víra. *Po Bohu* největší dobrodinci tvoji rodiče jsou. Chudému skýva *za bochník.* Takové vědro obnáší *za velikou konev.* Palmy jsme v Palestině malé viděli *proti Egyptským.* Stín je všeliká světa radosť *proti radosti nebeské.*

Napíši:

Syn pracuje s otcem v zahradě.

Bez Pána Boha člověk nic nedokáže.

Pracuje v zahradě syn samoten? (Nikoli.) Kdo pracuje s ním? (Otec.) V čí tedy společnosti pracuje syn? (Ve společnosti otcově.) Co se označuje členem věty *s otcem?* (Tím členem se označuje společnost.)

Dokáže něco člověk sám? (Nikoli.) Kdo mu musí býti nápomocen? (Pán Bůh.) V čí tedy společnosti dokáže něco člověk? (Ve společnosti boží.) A bez které společnosti nedokáže ničeho? (Bez společnosti boží.) Kterými slovy ve druhé větě označuje se společnost? (Slovy: *bez Pána Boha.*)

Člen věty, kterým se označuje společnost, slove **určení společnosti.** Opakuj!

Hledejte určení společnosti v těchto větách: Bůh přebývá na nebesích *s anděly a svatými.* Král Karel o věci důležité *s Arnoštem z Pardubic* se radil. Děti nemohou dlouho býti *bez matky.* Těžko berana *s vlkem* smířiti. Žižka *se vším vojskem* táhl ku Praze. Stýskalo se nám tu *bez vás.* Neobcuj *se zlými lidmi!* Mistr pracuje *s tovaryši* v dílně. Přátelé naši dlouho se bavili *s tím cizincem.*

Napíši věty:

Tu noc třikrát zahřmělo.

Po prvé vidím Prahu.

Loď stála dva kilometry od břehu.

Deska je tlusta na malík.

Kolikrát zahřmělo? (Třikrát.) Po kolikáté vidím Prahu? *Člen věty, který určuje, kolikrát se něco stalo nebo po kolikáté se něco děje, slove* **určení kolikosti.** Opakuj!

Jak daleko stála loď od břehu? (Dva kilometry.) Slovy *dva kilometry* označuje se míra vzdálenosti.

Jak je tlusta deska? (Na malík.) Co se označuje slovy *na malík?* (Míra tloušťky.)

Člen věty, kterým se označuje míra, slove **určení míry.** Opakuj!

Hledejte určení kolikosti a určení míry v těchto větách: V Zámrsku *čtyřikrát* se rána z děla ode skal odrazí. Do kostela chodíme *po dvou.* Hlas zvonu *po třetí* již se ozývá. Dvořané *jedni po druhých* ke trůnu přistupovali. Vody *nesmírně* přibylo. Na tom zboží *mnoho* se nevydělá. *Kapku* je to lepší. *Trochu* poodstoupil. Bylo nás *přes 200 osob.* Seděli od oken

na čtyři lokte. Toho jsem škoden *za 200 hřiven*. Ta jeskyně je zdélí *tří kročejův*. Díra je zhloubí *čtvrt metru*. Rusové slévali ze stříbra kousky ztíží *ruble*. Udělal koláčky *dvou prstů* ztlouštĺ. Tu stojí sloup *člověka* zvýší. Viděli jsme ptáka zvící *kosa*. Pole všechno nám *po humno* berou. Přebrali *o sto zlatých*.

Určení příčiny.

Napíši věty:

Král Albrecht umřel od červené nemoci.

Válkami měst ubývalo.

Rána po tom balsámu se zhojila.

Co bylo příčinou smrti krále Albrechtovy? (Červená nemoc.) Co bylo příčinou, že měst ubývalo? Co bylo příčinou, že se rána zhojila?

Člen věty, kterým označujeme příčinu děje, slove **určení příčiny.** Opakuj!

Rozeberte hoření tři věty!

Hledejte určení příčiny v následujících větách: *Horkem* lidé mřeli. *Vojnou* jeden zbohatne a sto jiných zchudne. Město Alexandria pevno bylo *svým bezpečným položením*. (Proč bylo pevno?) Skromný spokojí se *málem*. (Co je příčinou jeho spokojenosti?) *Hořem* smyslu pozbyl. Srdce *žalostí* rozpuknouti se mohlo. Popukal by se *smíchy*. I byl *tím* král radosten. *Tebou* nám všem ráj otevřen. *Tou vojnou* počal se král styděti. Žebrák žebráku *mošny* závidí. (Co je příčinou závisti jeho?) *Strachem* zmámeni byli. Cikánovy děti nebojí se *jisker*. (Co není příčinou jejich bázně?) Hodné děti ani *cvičení* ani *cvičitele* děsiti se nebudou. Lidé se radují *létu* a včelky *květu*. *Ponuknutím Přemyslovým* muži z lesa vystoupili. Císařová Helena *příkladem syna svého* místa svatá navštívila. *Nákladem krále Vladislava* slit jest zvon. Loď se rozrazila *o skálu*. U zlatníka se zastav *o svícny*. Zemané počali rozjímati a raditi se *o dobro obecné*. Všechen most otřásá se *pod jich davem*. *Za chudé přátely* se hanbil. Na rukou puchýře *od vesel* se dělají. Ty jsi tak šťastna *od Pána Boha*. Mlha byla *ode prachu*. Více bolí *od jazyka* nežli *od meče*. *Od velikého žalu* slzy mi kapají. Zaplatili *za stravu* i *od hospody*. (Co bylo příčinou, že platili?) Hospodin chce nás *z neduhu* vyhojiti. (Co jest příčinou, že potřebujeme hojení?) Poutníci zpovídali se *ze hříchů svých*. (Co bylo příčinou zpovědi?) Svého tovaryše *z křivého slova* trestal. Kárali ho *z chyb*. Měli *z toho* kratochvíl a smích. Posměchu sobě netrop *z chudiny*. (Chudina ne-

buď příčinou tvého posměchu.) Neradujte se příliš *ze štěstí*, aniž se zarmucujte *z neštěstí*. *Z malého pána* malý strach. (Malý pán je příčinou malého strachu.) *Z velikého hladu* syrové ryby jedli. *Z chatrného pokoje* pět zlatých na měsíc dávali. *K jeho veliké prosbě* to učinili. *K rozkazu božímu* obětovati chtěl Abraham syna svého. Lidé *pro sníh* nemohli do města jeti. Roznemohl se *na zánět plic*. *Nevěda si jiné rady* na útěk se dal. *Nemoha té hanby snésti* na život si sáhl.

Napíši věty:
Bůh stvořil člověka ku práci.
Hoch šel pro vodu.
Živ jsem Bohu a vlasti.

K čemu stvořil Bůh člověka? Jaký jest tedy účel člověka zde na zemi? (Účel jeho jest pracovati, práce.) Jaký byl účel chůze hochovy? (Účelem jeho bylo přinésti vody.) Jaký jest účel života mého? (Účel života mého jest Bůh a vlast, totiž sloužiti Bohu a vlasti.)

Člen věty, kterým označujeme, k čemu něco jest nebo jaký jest něčí účel, slove **určení účelu.** Opakuj!

Rozeber hoření tři věty!

Hledejte určení účelu v následujících větách: Ustanovili den *rozmluvě*. Rozkázal *svému rovu* důl vykopati. (K jakému účelu rozkázal důl vykopati? — K tomu účelu, aby důl ten byl jeho rovem [hrobem]). Králové sjeli se *v radu*. Slad se mele *v hrubší mouku*. *Ke škodě* mu to nemá býti. To jim bylo *k bezpečenstvu*. Člověk stvořen jest *k obrazu božímu* (aby Bohu stal se podobným). Služebník *na pomoc* volal. Otec dal syna k hospodáři *sloužiti*. Dali cizince na půdu *leženi*. Donesl boty k ševci *podrazit*. Nemáte čerstvé vody *napiti se?* Oči máme *k vidění*, uši *k slyšení*. Němci spojili se s Maďary *na záhubu říše Moravské*. *K ochraně občanstva* vydržuje stát vojsko. Kristus umřel *pro naše vykoupení*. Měkká voda hodí se *k mytí a praní*. Štítný spisoval knihy *svým dětem*. Kázal vystavěti kostelík *na památku svého vítězství*. Květiny pěstujeme *pro krásný květ a líbeznou vůni*. *Za příměřím* pozval jich na svůj hrad. *Ze žertu* jsme to učinili. Dívky trhají květiny *na věnce*.

Napíši věty:

Čechy jsou bohaty léčivými zřídly.

Drahota povstala v obilí i v mase.

Visla svou spanilostí a prudkostí všecky řeky převyšuje.

Jsou Čechy vším bohaty, neschází jim ničeho? Co na př. nám schází? (Sůl.) Vším tedy vlasť naše bohata není; také se první větou nepraví, že by byla všemi věcmi bohata, nýbrž ta bohatosť se omezuje; nač se omezuje? (Na léčivá zřídla.) Slovy *léčivými zřídly* vyjadřujeme, nač se bohatosť naší vlasti omezuje, čili nač ona toliko se vztahuje; slovy těmi vyjadřujeme *vztah.*

Popatřme na druhou větu! Praví se tam, že povstala drahota ve všech potravinách? (Nikoli.) Ve kterých toliko? (V obilí i v mase.) Co vyjadřujeme tedy členem věty *v obilí i v mase?* (Tím členem vyjadřujeme, nač se drahota omezovala, na které toliko potraviny se vztahovala.) Pověz tedy jedním slovem, co vyjadřujeme členem věty *v obilí i v mase?* (Členem tím vyjadřujeme vztah.)

Pohleď na třetí větu! Praví se v ní, že převyšuje Visla ostatní řeky všemi vlastnostmi svými, i také hloubkou, šířkou atd.? (Nikoli.) Na které vlastnosti toliko vztahuje se to, co o Visle se tu praví? (Na spanilosť a prudkosť.) Co tedy vyjádřili jsme členem věty *spanilostí a prudkostí?* (Vztah.)

Člen věty, kterým vyjadřujeme vztah, slove **určení vztahu.** Opakuj!

Rozeber hoření tři věty!

Hledejte určení vztahu v následujících větách: Císař jej *hrdlem i zdravím* ubezpečil. Nebudu prodlévati *příjezdem svým.* Ježíš prospíval *věkem i moudrostí.* Sedláci nemají se rovnati *rouchem, stravou nebo čeledí* vladykám. Blaženi chudí *duchem.* Jsem jist od Pána Boha *odplatou.* Zástup obrátil se *týlem* v před. Kníže nachýlil se k nim *láskou a milostí.* Na zemi jsme se *uchem* položili. Ve světě buď *tělem,* v Bohu *srdcem.* Tehdáž král Václav *dvorem* byl na Vyšehradě. Zloděj u lháře rád *hospodou* stává. Ten člověk *smyslem* se pominul. Bůh bude bíti hříšníka i *se strany těla i se strany duše.* Ten muž *v nohy* velmi silný byl. Neměl dostatku *v penězích a v lidu.* Jsou příbuzni *po přeslici.* Je mladý *na léta,* starý *na rozum.* Země válkami *na lidech i statcích* hyne. *Na zraku i sluchu* velice schází. *Na penězích* je trestali.

Napíši věty:
Krejčí šije jehlou, švec šidlem.
Ryby chytají se na udici nebo do sítí.

Čím šije krejčí? Čím švec? Čím nebo do čeho se chytají ryby?

Čím nějakou práci konáme, to jest nám k té práci *nástrojem.*

Člen věty, kterým se označuje nástroj, slove **určení nástroje.** Opakuj!

Hledejte určení nástroje v následujících větách: Obilí se žne *srpem* nebo soče *kosou.* Včela se brání *žihadlem.* Utrhač *svým jazykem* více raní než nepřítel *ostrou zbraní.* Slyšíme *ušima*, vidíme *očima.* Ryby dýchají *žábrami. Teploměrem* měří se teplota. Žáci píší *pery* a kreslí *tužkami.* Učí se *na housle* hráti. Dělostřelci střílejí na pevnost *taženými děly.* Již mu zvoní *umíráčkem.* Rolník oře *pluhem* a vláčí *branami. Rukama* na nč kývali. Do řídkého bláta neházej *kamenem. Pravou rukou* nic nevládne.

Napíši věty:
Ohně neuhasíš olejem.
Oznámil jsem tu zprávu bratru Janovi skrze bratra Jakuba.

Chci-li oheň uhasiti a užiju-li k tomu cíli vody, volím dobrý prostředek k dosažení cíle svého; užiji-li však k tomu cíli oleje, volím špatný prostředek k dosažení cíle svého.

Člen první věty *olejem* značí tedy prostředek, jehož nelze užiti k uhasení ohně. Opakuj!

Skrze koho oznámil jsem tu zprávu bratru Janovi? (Skrze bratra Jakuba.) Bratr Jakub donesl tu zprávu ode mne ku bratru Janovi, bratr Jakub byl tedy *prostředníkem* mezi mnou a bratrem Janem. Kým byl bratr Jakub? Mohl bych proto říci, že bratr Jakub vzal na se *prostřednictví* mezi mnou a bratrem Janem, čili že oznámil jsem tu zprávu bratru Janovi *prostřednictvím bratra Jakuba.* Jak že jsem oznámil tu zprávu bratru Janovi? Členem věty *skrze bratra Jakuba* označuji tedy prostřednictví, jaké kdo na se vzal.

Člen věty, kterým vyjadřujeme prostředek nebo prostřednictví nějaké, slove **určení prostředku.** Opakuj!

Rozeberte hoření dvě věty!

Hledejte určení prostředku v následujících větách: Turci ve dne *sluncem*, v noci *měsícem* se spravují. (Kterého prostředku užívají ku spravování sebe samých?) Vymlouval se *zlou cestou*. (Který prostředek volil ku své výmluvě?) Ani *hlavou* svou nepřísahejte! *Bohem* tě zaklínám. Mysl *několika věcmi* zaměstnaná roztržita bývá. Stavitel nyní *střechou* se nezanáší. Ti lidé *vyššími věcmi* se obírají. Král Ludvík se příliš *divadly*, *kolbami a jinými podobnými* věcmi zaneprazdňoval. Starého vrabce *plevami* neošidíš. *Čelem* zeď proraziti chtěl. Všecky listy poslal *po svém sluhovi* do Prahy. Dvě lodičky jsou k lodi přivázány *za provaz*. Již se naplnilo, co nebeský stvořitel *skrze své proroky* světu slíbil. Zaklínám tě *skrze Ducha svatého*.

Napíši věty:

Zvony lijí se ze zvonoviny.

Láhev načichla olejem.

Z jaké látky lijí se zvony? Jakou látkou načichla láhev? *Člen věty, kterým označuje se látka, z níž něco jest anebo která něčeho jest příčinou, slove* **určení látky.** Opakuj!

Hledejte určení látky v následujících větách: Bůh stvořil člověka *z hlíny*. Peníze razí se *ze zlata a stříbra*. Dívky vily kytice *z polních květin*. *Z hodných dětí* budou řádní občané. Naplnili džbán *vínem*. Kupec naložil loď *rozličným zbožím*. Cesta je *sněhem* zaváta. Neušpiní se saze *uhlím*. Had ránu *jedem* napustí. *Tím bludem* Turci všickni jsou nakvašeni. Šaty nadchly *kouřem*. Zabčhly mu oči *slzami*. Kov ten *rzí* zachází. Seno *vodou* podešlo. Zarostl mi chodník *travou*. Kámen často hýbaný neobroste *mechem*. Na poušti *pískem* chumelívá. Kristus *krvavým potem* se potil. Ne všecko *pižmem a kadidlem* voní. Zrak *temným ohněm* sálá.

Doplňkem sloveso nebo přídavné jméno se doplňuje, přívlastkem podst. jméno se určuje, určeními zase, o nichž jsme nyní jednali, sloveso se určuje. Jelikož tedy určeními slovesa se určují a jelikož určení při slovesech stávají a k nim náležejí, z té příčiny zoveme určení místa, určení času, určení spůsobu a určení příčiny *určeními příslovesnými*.

Spojky.

O větě složené.

Věta souřadně složená.

Napíši:

Železo rez sežírá. Závistník od závisti umírá.
Peří holubího zřídka se užívá. Peří kuřat není k užitku.
Nepřítel rád by hlavu stal. Bůh ani vlasu nedá.

Pozorujme první dvě věty: Jako rez škodí železu tak, že je dokonce i sežírá, tak i závisť škodí závistníku tou měrou, že závistník naposledy od ní i umírá.

To, co se praví větou první, jest podobno tomu, co se praví větou druhou, čili jinak řečeno: věta první hodí se svým obsahem ku větě druhé.

Hodí-li se dvě věty svým obsahem k sobě, můžeme je spojiti u větu jedinou. Zde můžeme říci:

Železo rez sežírá, a závistník od závisti umírá. Opakuj!

Ačkoli tu máme nyní jedinou větu, přece jest dobře na ní znáti, že vznikla ze dvou vět, tudy dobře jsou znáti části, z nichž se skládá. Vyslov první část! (Železo rez sežírá.) Vyslov druhou část! (Závistník od závisti umírá.) Které slůvko (slovce) vložili jsme mezi obě části? (Slovce *a.*)

Slovcem *a* spojili jsme dvě věty v jednu. Opakuj!

Pozorujme druhé dvě věty! Co se tam praví o peří holubím? (Že se ho zřídka užívá.) A co se tam praví o peří kuřat? (Že není k užitku.) Nehodí-liž se věty tyto k sobě svým obsahem? (Hodí.) Co můžeme tedy i zde učiniti? (Můžeme tyto dvě věty v jednu spojiti.) Učiním to sám:

Peří holubího zřídka se užívá, také (i) peří kuřat není k užitku. Opakuj!

Z kolika částí skládá se tato věta? Kterým slovcem spojili jsme obě části? (Slovcem *také* neb *i.*)

Pozorujme třetí dvě věty! *Nepřítel rád by hlavu stal* — to znamená tolik, jako že nepřítel rád by ublížil, a to co možno nejvíc. Bůh ani vlasu nedá — to zase znamená, že Bůh ublížiti nedá. Tedy: Nepřítel chce ublížiti, Bůh ublížiti nedá. Nehodí-liž se tyto věty k sobě obsahem svým? (Hodí.) Co můžeme tedy učiniti s nimi? Spojím je sám:

Nepřítel rád by hlavu stal, ale Bůh ani vlasu nedá. Opakuj! Kterým slovcem spojili jsme tu dvě věty v jednu? (Slovcem *ale.*)

Pozor! *Spojíme-li dvě věty u větu jedinou, slove tato věta* **složená.** Opakuj! Proč se jmenuje složená? (Protože byla vskutku z více vět složena, nebo že se z více vět skládá.)

Ptám se nyní: Co jest věta složená? (Věta složená jest taková věta, která vznikla spojením dvou vět.)

Poznali jsme některá slovce, jakými se věty spojují; která? *(a, také, i, ale).*

Části řeči čili slovce, kterými se věty spojují, jmenují se **spojky.** Opakuj! Co je slovce *a? také? i? ale?* Proč?

Jmenuje-li se věta, která z několika částí větních se skládá, složenou, jak se jmenuje věta, která z jedné toliko části se skládá? (Taková jmenuje se *jednoduchou.*) Jaká jest tedy věta: *Železo rez sežírá?* (Jednoduchá.) Proč? (Protože toliko z jedné věty, z jedné části se skládá.) Co jest věta jednoduchá? Co jest věta složená?

Vyslov věty, z nichž se skládá složená věta: *Železo rez sežírá a závistník od závisti umírá* každou zvlášť! Zkoumej první větu; je-li pak stojíc sama o sobě srozumitelna? (Jest.) Může-li pak i druhá věta sama o sobě ostáti? (Může.)

Věta, která může sama o sobě ostáti, slove věta **samostatná.** Opakuj!

Z jakých tedy vět skládá se hoření věta složená? (Z vět samostatných.)

Později poznáme věty, které nemohou samy o sobě ostáti, nýbrž toliko na výpomoc se přidávají ku větám samostatným; takovéto věty slovou *podřízené* nebo vedlejší.

Poněvadž tedy hoření složená věta skládá se z vět, jež obě jsou samostatny a tudíž ve příčině samostatnosti k sobě *se řadí*, proto nazýváme ji větou *souřadně složenou.*

Proč je hoření věta souřadně složená? (Protože se skládá z vět samostatných.)

Zkoumej složenou větu: *Peří holubího zřídka se užívá, také peří kuřat není k užitku!* Jaká jest? (Souřadně složená.) Proč?

Zkoumej složenou větu: *Nepřítel rád by hlavu stal, ale Bůh ani vlasu nedá;* jaká jest? Proč?

Napíši věty:

Na smrť každý čeká. Smrti se každý leká.

Nemůže každý skvostný oděv míti. Čistě může každý chodíti.

Všickni mlčeli. Já mluvil.

Přečti první dvě věty! Jaká jest každá sama o sobě? (Jednoduchá.) První větou praví se, že na smrť každý čeká, druhou pak, že se smrti každý leká. Tedy to, co se praví o smrti větou druhou, odporuje tomu, co se o ní praví větou první. Ačkoli tyto věty sobě odporují, přece možno je spojiti v jednu větu, protože oběma o témže předmětu, totiž o smrti se něco vypovídá. Spoj, Bedřichu, ty věty u větu složenou a uží spojky *přece* neb *a přece*. (Na smrť každý čeká, přece se jí leká.)

Přečti druhé dvě věty! Jaká jest každá sama o sobě? První větou se praví, že *nemůže* každý choditi (totiž skvostně), druhou pak, že *může* každý choditi (totiž čistě); co tedy řekneme ve příčině jich obsahu? (Že si odporují.) Obsah obou vět vztahuje se k témuž předmětu, totiž k oděvu našemu, proto můžeme je spojiti. Spoj je spojkou *ale!*

Přečti poslední dvě věty! Co řeknete o nich ve příčině jich obsahu? (Že si odporují.) Spojte je spojkou *jenom!*

Souřadně složená věta, jejíž členy na vzájem (jeden druhému) si odporují, jmenuje se souřadně složená věta **odporovací.** Opakuj!

Jaká jest z hořeních souřadně složených vět první, druhá, třetí? Proč? Kterých spojek užili jsme v hořeních souřadně složených větách? (Spojek *přece* (a přece), *ale*, *jenom.)*

Spojky, kterých užíváme ve větách odporovacích, slovou spojky **odporovací.** Opakuj!

Jaká jest spojka *přece? ale? jenom?* Proč?

Před spojkami odporovacími klade se čárka.

Následující věty jednoduché spojujte u věty souř. slož.: Slunce prochází i kalné mraky. Slunce se nepokálí. (a přece) — Skoupý haní cizí hostiny. Skoupý na cizí hostiny chodí. (a přece) — Nestřídmosť kazí zdraví. Mnozí nestřídmosti se oddávají. (a přece) — Ssavci všichni mají hlas. Mluviti může jen člověk. (ale) — Ke každému měj se přívětivě. S dobrými toliko obcuj. (ale) — Odpověď měkká odvracuje hněv. Řeč zpurná vzbuzuje prchlivosť. (ale) — Vše jednou pomine. Hospodin jest na věky. (jenom) — Všichni přátelé nás opustí. Dobří skutkové až za hrob s námi jdou. (jenom) — Všichni odešli. Anna zůstala doma. (jenom) — Hleď si chleba vydě-

lati. Musíš chleba vyžebrati. (sic, sice) — Bodláku nemačkej. Bodlák ukole. (sic) — Pracuj za mladu. Budeš k stáru nouzi trpěti. (sic) — V knihách mluví jenom lidé. Ve přírodě mluví Bůh. (však, avšak) — Ženám sluší slzy. Muž plakati nemá. (však) — Všecko mine. Skutek pravé ctnosti zachová cenu na věčnosti. (však — Spojka *však* může státi netoliko z předu, než i dále: Skutek pravé ctnosti *však* zachová cenu na věčnosti. Někdy se místo spojky *však* klade *pak.)* Práce spravedlivého jest k životu. Nábytek bezbožných jest ku hříchu. (pak — nábytek *pak* bezbožných jest ku hříchu) — Štika umřela. Zuby ostaly. (pak) — Pravdu každý chválí. Nekaždý pravdu brání. (pak) — Učiti se jazykům dobré jest. Mateřský (jazyk) dlužno nejdřív uměti. (než) — Ráda kočka ryby jí. Do vody se kočce nechce. (než) — Mnoho se ve světě novinkuje. Málo pravdy se ohlašuje. (leč) — Nebuď líným. Práce rychle se chápej. (nýbrž) — Mysl od hříchu nemá býti puzena. Mysl od hříchu má býti zdržována. (alebrž) — Mlč. S rozumem mluv. (buď, anebo) — Mnohá zvířata docházejí vysokého věku. Mnohý hmyz žije sotva několik hodin. (naproti tomu) — Bůh zlé skutky trestce. Bůh je milosrdný. (nicméně)

Jmenujte spojky, které jste tu poznali. Jaké spojky jsou to? (Odporovací.) Proč?

Napiši věty:

Bůh dobré odměňuje a zlé trestce. Bůh jest nejvýš spravedliv.

Přečti ty věty! Kdyby byl Bůh nespravedliv, odměňoval-li by dobré a trestal zlé? (Nikoli.) Proč tedy odměňuje Bůh dobré a trestce zlé? (Protože jest nejvýš spravedliv.) Druhou větou označujeme, proč se děje anebo proč jest to, co se praví větou první; druhou větou označujeme *příčinu* toho, co dí věta první. Takové věty možno také spojiti u větu složenou. Učiň to a užij spojky *nebo* (neboť). (Bůh dobré odměňuje a zlé trestce, nebo (neboť) jest nejvýš spravedliv.)

Avšak my můžeme hoření větu také takto postaviti: *Bůh jest nejvýš spravedliv, pročež odměňuje dobré a trestce zlé.* Nyní jsme příčinu položili napřed a to, co z ní následuje, nazad. Nyní druhou větou neoznačujeme příčinu, nýbrž následek (výsledek). A kterou spojkou připojili jsme následek ku příčině? (Spojkou *pročež.)*

Souřadně složená věta, jejíž druhý člen označuje příčinu nebo následek, slove souř. slož. věta **příčinná.** Opakuj!

Jaká je souřadně složená věta hoření? (Příčinná.) Proč? Kterým členem označuje se příčina v prvním té věty znění? (Druhým.) A ve druhém znění? (Prvním.)

Spojky, kterými spojujeme příčinu s následkem v souř. slož. větách příčinných, slovou spojky **příčinné.** Opakuj!

Jaká jest spojka *nebo? pročež?* Proč?

Následující jednoduché věty spojte u věty souřadně složené: Blahoslavení jsou čistého srdce. Čistého srdce Boha viděti budou. (nebo) — Tovaryšstvu ničemnému se vyhýbej. Tovaryšstvo ničemné porušuje mravy. (neboť — Také se může místo této spojky připojiti ku slovesu *t:* porušuje mravy.) — Varujte se lakomství. Nemůžeme penězi prodloužiti život svůj. (neboť — také: nemůžemeť) — Sám sebe příliš miluješ. Nikdo ti přítelem není. (proto) — Všechna tělesa jsou těžka. I nejmenší prášek padá k zemi. (protož) — Největší horko panuje okolo rovníku. Ten díl země jmenuje se horký zeměpás. (pročež) — Korek plave na vodě. Korek jest lehčí než voda. (tedy) — Duše i po smrti těla žije. Duše jest nesmrtelna. (tedy, následovně)

Jmenujte spojky, které jste tu poznali. Jaké spojky jsou to? Proč?

Napiši věty:

Učitel předříkává. Žáci píší.

Kain zdělával role. Abel pásl ovce.

Moudrého štěstí nepovznáší. Moudrého neštěstí neskličuje.

Spoj první dvě jednoduché věty ve složenou větu! (Učitel předříkává, žáci píší.)

Spoj druhé dvě věty! (Kain zdělával role, a Abel pásl ovce.)

Spoj třetí dvě věty! (Moudrého štěstí nepovznáší, aniž ho neštěstí skličuje.)

Zkoumej první složenou větu! Odporují si části její vzájemně? (Nikoli.) Není-li tedy tato složená věta odporovací, je snad příčinná, co soudíš? (Také ne.) Obě jednoduché věty, z nichž se tato složená věta skládá, byly spojeny v jeden celek, ne že by si navzájem odporovaly nebo že by jedna označovala příčinu, druhá pak následek, nýbrž toliko z té příčiny, že svým obsahem k sobě se hodí.

Také ve druhé složené větě byla přiřaděna druhá část k první jen proto, že se k ní svým obsahem hodí, nebo že jaksi rozšiřuje obsah věty první. A totéž možno říci i o třetí větě složené.

Složená věta, jejíž části ani si neodporují ani příčinu nebo následek neoznačují, slove složená věta **přiřaďovací** *nebo* **slučovací.** Opakuj!

Proč přiřaďovací? (Protože se jedna věta ke druhé toliko za příčinou obsahu přiřaďuje.)

Proč slučovací? (Protože si části její neodporují ani se neodůvodňují, nýbrž toliko za příčinou svého obsahu slučují.)

Které spojky užili jsme v první slučovací větě složené? (Žádné.) Kterých spojek užili jsme ve druhé a třetí? (Spojek *a* a *aniž.)*

Ačkoli jsme ve druhé a třetí větě spojek užili, přece mohli jsme části jejich i beze spojek sloučiti, a to právě jest, čím se slučovací věta složená rozeznává od věty odporovací a příčinné.

Vyslov druhou a třetí větu beze spojek!

Spojky, kterými spojujeme souřadně složené věty slučovací, zovou se spojky **slučovací.**

Slučte následující věty jednoduché u věty složené: Čiňme od Boha počátek. Dobrý bude pořádek. (a) — Muž převrácený rozsívá sváry. Klevetník rozlučuje přátely. (a) — Ovce nám dává vlnu. Ovce jest nám svým masem užitečna. (kromě toho) — Hlava mne bolela. Noha mne brněla. (tu — tu zas) — Obojživelníci žijí na suché zemi. Obojživelníci ve vodě se zdržují. (dílem — dílem) — Jeleni, daňci a srnci žijí v lesích. V oborách se vysoká zvěř chová. (také) — Nestřídmý člověk škodí svému zdraví. Čest nestřídmého člověka ujmu trpí. (netoliko — ale i) — Voda žene mlýny. Pára stroje pohybuje. (taktéž) — Zpěvavé ptactvo obveseluje člověka. Zpěvavé ptactvo hubí škodlivý hmyz. (mimo to)

Napiši věty:

Muž převrácený rozsívá sváry. Klevetník rozlučuje přátely.

Skromnost ve skrytosti si libuje. Pokora ve skrytosti si libuje.

Přečti první dvě věty! Rozsívati sváry a rozlučovati přátely — obé jest práce stejně trestuhodna, proto můžeme

říci o těchto větách, že svým obsahem k sobě se hodí. Následovně dají se spojiti u větu složenou. Učiň to! Učiň totéž i s druhými dvěma větami!

Vraťme se ku prvním dvěma jednoduchým větám! Urči jich hlavní členy! (Muž rozsívá. Klevetník rozlučuje.)

Urči hlavní členy druhých dvou vět! (Skromnosť si libuje. Pokora si libuje.)

Co tu pozorujeme zvláštního? Jednoduché věty, z nichž jsme složili první souř. slož. větu, mají každá zvláštní svůj podmět i výrok, avšak jednoduché věty, z nichž jsme složili druhou souř. slož. větu, mají každá toliko svůj zvláštní podmět, výrok pak mají obě týž; jeden výrok jest oběma větám společný.

Připiši ještě tyto věty:

Slunce svítí. Slunce hřeje.
Smrť uchvacuje starce. Smrť uchvacuje mladíky.
Oheň je živel blahodějný. Oheň je živel záhubný.
Loď nahoru se zmítá. Loď dolů se zmítá.

Dají-li se tyto věty spojiti u větu složené? (Dají.) Proč? Spojte je!

Který člen mají první dvě jednoduché věty společně? (Podmět.) Druhé dvě věty? (Podmět i výrok, a toliko doplňky jsou rozdílny.) Třetí dvě věty? (Podmět i výrok, a toliko přívlastky jsou rozdílny.) Čtvrté dvě věty? (Podmět i výrok, a toliko určení jsou rozdílna.)

Pozorujete zde, že některá souř. slož. věta má toliko jeden podmět, ale dva výroky, jiná zase toliko jeden výrok, ale dva podměty, a některá opět toliko jeden podmět a jeden výrok, ale více vedlejších členův.

Souřadně složená věta, má-li toliko jeden podmět a více výroků, nebo více podmětův a toliko jeden výrok, anebo jeden podmět a jeden výrok, ale více vedlejších členů, slove **větou staženou.**

Proč jest věta: *Skromnosť a pokora ve skrytosti si libují* větou staženou? Ze kterých jednoduchých vět vznikla?

Proč jest věta: *Slunce svítí a hřeje* větou staženou? Ze kterých jednoduchých vět vznikla?

Jakou jest věta: *Smrť uchvacuje starce i mladíky?* Proč? Ze kterých jednoduchých vět vznikla?

Jakou jest věta: *Oheň je živel blahodějný i záhubný?* Proč? Ze kterých jednoduchých vět vznikla?

Jakou je věta: *Loď nahoru i dolů se zmítá?* Proč? Ze kterých jednoduchých vět vznikla?

Spojte následující jednoduché věty u věty stažené a povězte potom, kterých členů která věta má několik: Nebe pomine. Země pomine. (i) — Člověk uposlechl. Člověk vzal ručnici. Člověk na lišáka vypálil. (a) — Pivo mládeži nesvědčí. Víno mládeži nesvědčí. (ani — ani) — Čistá voda nemá vůně. Čistá voda nemá chuti. (ani) — Zrakem stíháme blízké věci. Zrakem stíháme vzdálené věci. (nejen — ale i) — Rozplozování rostlin děje se semenem. Rozplozování rostlin děje se odnoži. (buď — nebo) — Krajiny proměny berou. Lidé proměny berou. (netoliko — než i) — Pracovitostí nikdo ještě neschudl. Šetrností nikdo ještě neschudl. — Slušným jednáním nejvíce přátel získáš. Přímým jednáním nejvíce přátel získáš. — Nedostatek je zlý společník. Nemoc je zlý společník. Zlé svědomí je zlý společník. — Len se nedaří v půdě těžké. Len se nedaří v půdě písčité.

Následující stažené věty rozložte u věty jednoduché: Měsíc a hvězdy v noci svítí. Bůh dal člověku rozum a svobodnou vůli. Slunce paprsky svými nejen osvětluje než i zahřívá. V kamnech topíme buď dřívím buď uhlím. Každé zvíře i červ může se samovolně pohybovati. Bůh ví všecko i naše nejtajnější myšlénky. Ssavci, ptáci, obojživelníci a ryby jsou obratlovci. Vlachové pěstují rýži, kukuřici, víno a olivu. Otcova kletba vysušuje, matčina z kořen vyvracuje. Růže červeně, bíle i žlutě kvetou.

Věta podřadně složená.

a) S vedlejší větou podmětnou.

Napíši větu:

Pochlebník není tvým přítelem.

Ptej se na podmět její! (Kdo není tvým přítelem?) Kolika slovy jest tu podmět vyjádřen? (Jedním slovem, a to podstatným jménem *pochlebník.)*

Napíši nyní: *Kdo ti pochlebuje, není tvým přítelem.* Ptej se na podmět této věty! (Kdo není tvým přítelem?) Odpověz k té otázce! (Kdo ti pochlebuje.) Je tu podmět zase toliko jedním slovem vyjádřen? (Nikoli, jest vyjádřen několika slovy.)

Slova, kterými je tu podmět vyjádřen, činí větu: slovo *kdo* jest její podmětem, *pochlebuje* výrokem. Opakuj!

Čím tedy jest ve druhé větě vyjádřen podmět? (Nikoli jediným slovem, nýbrž celou větou.) Nebo se zeptám takto: Který člen věty zastoupen je tu větou: *Kdo ti pochlebuje?* (Tou větou jest zastoupen podmět.)

Věta, která zastupuje podmět jiné věty, jmenuje se **podmětná.** Opakuj!

Napíši dále:

Co se doma uvaří, má se doma sníst.

Otce již tajno není, že jsem rozrazil sklenici.

Taž se na podmět první věty! (Co se má doma sníst?) Odpověz k té otázce! (Co se doma uvaří.) Je tu podmět vyjádřen jedním toliko slovem? (Nikoli, celou větou.) Jmenuj té věty hlavní členy! (Podmětem je slovo *co*, výrokem *se uvaří.*) Jaká je tato věta, poněvadž zastupuje podmět jiné věty? (Podmětná.)

Ptej se na podmět druhé věty! (Co není otce tajno?) Odpověz k tomu! Čím je tu vyjádřen podmět? (Větou.) Jaká je to věta? (Podmětná.) Jmenuj její hlavní členy! (Podmět jest obsažen ve výroku, a rozumí se tu *já*, výrok je: *jsem rozrazil.*)

Zkoumej kteroukoli podmětnou větu, na př. *že jsem rozrazil sklenici;* mohla-liž by státi sama o sobě? (Nikoli.) Nemůže-li státi sama o sobě, jaká není? (Samostatná.) A jaká jest? (Podřízená čili vedlejší.) Pravíme-li, že jest podřízená, komu as je podřízena? (Druhé větě, té větě, jejíž podmět zastupuje.) Zkoumej tuto druhou větu: *Otce již tajno není;* je-li ta samostatná? (Jest.)

Poněvadž celá věta (Otce již tajno není, že jsem rozrazil sklenici) ze dvou vět nebo ze dvou částí se skládá, jaká jest? (Složená.) Je-li pak souřadně složená? (Nikoli.) Proč ne? (Protože obě věty, z nichž se skládá, ve příčiné samostatnosti k sobě se neřadí, nýbrž jedna podřízena jest druhé.)

Složená věta, jejíž jedna část podřízena jest druhé části, jmenuje se **podřadně složená věta.** Opakuj!

V díle IV. čítanky pro školy obecné i měšťanské na str. 9. v odstavci posledním a na str. 10. v odstavci 1. naleznete podřadně složené věty; určete u každé, která její část je větou hlavní (samostatnou) a která větou vedlejší (podřízenou); na vedlejší větu se tažte!

Poznámka. Mezi hlavní větou a vedlejší klade se čárka.

Všimněte si, kterými slovy začínají tam vedlejší věty podmětné. (Vztažnými náměstkami *kdo* a *co;* poslední začíná spojkou *když.)*

Říkává se, že před vztažnou náměstkou *kdo* a *co* klade se čárka; proč to? (Protože tou náměstkou začíná vedlejší věta, a vedlejší věta odděluje se od hlavní věty čárkou.)

Ptejte se na vedlejší věty v následujících podřadně složených větách a povězte zároveň, čím která začíná: I zdálo se mu, *že* ve vodě ještě jiný kus masa vidí. A tak se stávalo, *že* často na noc hladový si lehl. Již nic neprospěje, *abych* zapíral. Jest nemožno, *aby* člověk nikdy nechybil. Tam se shledá, *která* strana má pravdu. Bude to dlouho trvati, *než* se o vás dovědí. Prozrazuje to šlechetnou mysl, *když* se nepříteli dobrým splácí. Jsi-*li* stavu vznešeného nebo sprostého, před Bohem rozdílu nečiní. Bohem jest ustanoveno, *jak* se mají mořské vody rozlévati. Známo jest, *kdy* rok se začíná a zas ukončuje.

Z následujících vždy dvou vět utvořte podřadně složenou větu s vedlejší větou podmětnou: On nepracuje, on nemá jísti. Máme Boha nade všecko milovati, to jest nám svatým náboženstvím přikázáno. Jerusalém byl ztroskotán, to byl následek židovské neústupnosti. Jednou se to nezdařilo, může se po druhé zdařiti. Rodičům jest zármutkem, děti jsou nedbalé. Hrozná věc to, ani s hrst mouky nemáme. Není jisto, my se dnes shledáme. On má škodu, on se nemusí o posměch starati.

Podměty následujících vět zaměňte za věty podmětné, čímž z jednoduché věty vznikne věta podřadně složená: *Přičinlivý* nouze netrpí. *Otáčení země okolo své osy* jest věcí dokázanou. *Vynálezce pluhu* získal si nesmrtelné zásluhy o člověčenstvo. *Stálost prvních křesťanův u víře* naplňuje nás úžasem. *Dobrá věc* nemusí se chváliti. *Odjezd otcův* zarmoutil dítky. *Lhář* tresce se sám. *Pomíjejícnosť všeho pozemského* co den se osvědčuje. *Svěcení neděle* jest nám církevním přikázáním uloženo. *Vděčnosť* sluší mladým i starým.

Z následujících podřadně složených vět tvořte věty jednoduché zaměňujíce vedlejší věty podmětné za pouhé podměty: Kdo rád pracuje, všady práci najde. Kdo v Boha doufá, sklamán nebude. Co jednou zameškáno, nedá se nahraditi. Aby všecko uměl, žádnému možno není. Že tito žáci jsou nedbalí, známo jest. Že tvůj bratr zemřel, velice mne zarmoutilo. Těší mne, že jsi přišel. Kdo nemírně jí a pije, svému zdraví škodí. Co nové, není vždy dobré. Co jsi slíbil, nenalezá víry. Co bylo ztraceno, může se zase nalézti. Rodiče rmoutí, jsou-li děti neposlušny. Paní se líbí, že služka jest čistotna. Kde čápi za zimy bydlí, jest známo.

b) S vedlejší větou přísudkovou.

Napíši větu: ***Kristus jest náš vykupitel.***

Jmenuj podmět této věty! (Kristus.) Jmenuj výrok čili přísudek! (Jest vykupitel.) Z čeho skládá se tento přísudek? (Ze spony *jest* a z podst. jména *vykupitel.)*

Přísudek, který se skládá ze spony a podst. jména, může nahrazen býti celou větou. Opakuj!

Hoření věta může takto zníti: ***Kristus jest to, jenž nás vykoupil.*** Které jsou hlavní členy věty, jež zde zastupuje přísudek? (Podmětem jest slovo *jenž*, přísudkem *vykoupil.)*

Jmenuje-li se věta, která zastupuje podmět, větou podmětnou, jak slove věta, která zastupuje přísudek? (Větou přísudkovou.)

Zkoumej tuto přísudkovou větu; může-liž sama o sobě ostáti? (Nikoli.) Jakou větou jest proto? (Podřízenou čili vedlejší.) Které větě jest podřízena? (Samostatné čili hlavní větě: *Kristus jest to.)*

Jakou větu tvoří obě ty věty (obě ty části?) (Větu podřadně složenou.)

Určete hlavní a vedlejší věty následujících slož. vět: Bůh jest to, jenž všecko řídí a spravuje s nejsvrchovanější moudrostí. Bedřich Veliký to byl, jemuž se celá Evropa podivovala. Lidé nejsou vždy tím, čím se zdají. Závisť člověku je tím, čím železu rez. Náruživosť to jest, jež člověka v záhubu svádí. Já jsem, který jsem vás vyvedl ze země. Tím nebuď jiným, čím sobě jiných býti nechceš. Arabové to byli, již střelný prach do Evropy přinesli.

Z následujících jednoduchých vět tvořte věty podřadně složené zaměňujíce přísudek za větu přísudkovou: Český král Václav I. byl *přemožitelem Tatarův.* Ctnosť jest *věrným průvodcem člověka po kluzké dráze života.* Pýcha jest *předchůdkyně pádu.* Bůh jest *původce všeho.* Císař Karel Veliký byl *podmanitelem všech německých kmenův.* Svatý Vojtěch byl *prvním hlasatelem víry křesťanské starým Prusům.* Zevnější lesk bývá *svůdcem neskušených.* Saul byl *velikým pronásledovatelem Davidovým.* Nenávisť jest *ploditelkyně svárův.*

c) S vedlejší větou předmětnou.

Napíši věty:

Splň věrně slib svůj.

Splň věrně, co jsi slíbil.

Urči členy první věty! (Podmět jest *ty*, přísudek *splň*; *věrně* jest určení spůsobu, *slib svůj* je předmět čili doplněk.) Co se doplňuje předmětem *slib svůj?* (Tím předmětem se doplňuje sloveso *splň.*) Kterým pádem se doplňuje sloveso *splniti?* (Čtvrtým.) Taž se na ten předmět! (Koho? co máš splniti?)

Co stojí ve druhé větě na místě doplňku *slib* svůj? (Stojí tam věta: *co jsi slíbil.*) Ptej se na tu větu! (Koho? co máš splniti?) Jak tedy se ptáme na tu větu? (Právě tak jako na předmět 4. pádu.) A co se tou větou doplňuje? (Sloveso *splň.*)

Kterým pádem doplňuje se sloveso *věřiti* nebo *nevěřiti?* (Třetím; říká se: nevěřiti někomu.)

Napíši: *Kdo včera lhal, tomu i zítra nevěříme.* Komu i zítra nevěříme? (Kdo včera lhal.) Na místě čeho stojí tu věta: *kdo včera lhal?* (Na místě předmětu 3. pádu.) Co se jí doplňuje? (Sloveso *nevěříme.*)

Kterým pádem doplňuje se sloveso *želeti* nebo *neželeti?* (Druhým; říká se: želeti (neželeti) něčeho.)

Napíši: *Čeho oči nevidí, toho srdce neželí.* Čeho srdce neželí? (Čeho oči nevidí.) Na místě čeho stojí zde tato věta? (Na místě předmětu 2. pádu.) Co se jí doplňuje? (Sloveso *neželí.*)

Kterým pádem doplňuje se sloveso *rozmlouvati?* (Šestým; říká se: rozmlouvati o někom, o něčem.)

Napíši: *Rolníci rozmlouvali, kdy as jim žně nastanou.* O čem rozmlouvali rolníci? (Kdy as jim žně nastanou.) Na místě čeho stojí tato věta? (Na místě předmětu 6. pádu.) Co se jí doplňuje? (Sloveso *rozmlouvati.*)

Kterým pádem se doplňuje sloveso *plýtvati?* (Sedmým; říká se: plýtvati něčím.)

Napíši: *Čeho dosti máme, rádi tím plýtváme.* Čím rádi plýtváme? (Čeho dosti máme.) Na místě čeho stojí tato věta? (Na místě předmětu 7. pádu.) Co se jí doplňuje? (Sloveso *plýtvati.*)

Jak se zove věta, která předmět zastupuje? (Věta předmětná.)

Zkoumej kteroukoli z hořeních vět předmětných; může-li sama o sobě ostáti? (Nikoli, ona toliko předmět nahrazuje a je tudíž hlavní větě podřízena.)

Určete hlavní věty hořeních celků větních! Skládá-li se každý ten větní celek z věty hlavní a z podřízené jí věty vedlejší, čím jest? (Podřadně složenou větou.)

Na str. 10. IV. dílu čítanky v odstavci druhém jsou

podřadně složené věty; určete při každé její hlavní větu i vedlejší; na vedlejší se tažte a povězte také, co se jí doplňuje; udejte také, čím začínají tamější věty předmětné.

Zkoumejte, čím začínají věty předmětné v následujících podř. slož. větách: Nevěř těm, *kteří* ti pochlebují. Nezapomeň, *že* i chudí tvoji bratří jsou. Každý člověk si přeje, *aby* byl zdráv. Hvězdáři umějí napřed vypočítati, *kdy* se ta neb ona hvězda do našeho obzoru navrátí. Mnohý člověk ani netuší, *kam* jej první krok povede. Každý nejlépe ví, *kde* ho střevíc hněte. Děti často nemohou pochopiti, *proč* se jim to neb ono zapovídá. I otázal se poutníka, dorazí-*li* ještě do večera do města. Těmi slovy neřekl nic jiného, *než* jak květiny ony se nazývají. Láska člověku ukáže, *jak* se k bližnímu chovati máme.

Předměty následujících jednoduchých vět nahraďte větami předmětnými: *Pracovitému* Pán Bůh pomáhá. *Lháři* nikdo nevěří. Vděčný připomíná si rád *svých dobrodinců*. *Pozdravujícímu* poděkuj zdvořile. Nemocný řídí se *radou lékařovou*. *Nuzným* nepohrdej. Obec má pečovati *o řádné vychovávání mládeže*. Buďme vždycky *všudybytnosti boží* pamětlivi. Pochybuji *o pravdivosti této zprávy*. Hvězdáři umějí napřed vypočítati *zatmění slunce*. *Návštěvy vaši* očekáváme každodenně.

Předmětné věty následujících slož. vět zaměňte za pouhé předměty: Zlý člověk zasluhuje, aby byl pokárán. Kdo by chtěl pochybovati, že Bůh jest? Divíme se, jak moudře jest uspořádána příroda. Nábožný myslí vždy na to, že Bůh jest všudy přítomen. Že vše pozemské pomíjející jest, o tom každodenně můžeme se přesvědčiti. Člověk rozeznává se od zvířete tím, že má rozum a svobodnou vůli. Dítě raduje se, že se otec uzdravil. Kupec zabývá se tím, že kupuje a prodává rozmanité zboží. Kdo do ohně fouká, tomu jiskry do očí lítají. Žák vyznal s pláčem, že chybil.

d) S vedlejší větou přívlastkovou.

Napiš větu: *Z pramenů slaných dobývá se kuchyňská sůl.*

Z jakých (ze kterých) pramenů dobývá se kuchyňská sůl? (Ze slaných.) Jakým členem věty jest slovo *slaných?* (Přívlastkem.) Ku kterému podst. jménu náleží tento přívlastek? (K podst. jménu *pramenů.*)

Jako doplněk a jiné členy **věty tak** i přívlastek může býti vyjádřen větou. Tento přívlastek takto větou se vyjádří: *Z pramenů, které sůl v sobě obsahují, dobývá se kuchyňská sůl.* Taž se na větu: *které sůl v sobě obsahují!*

Jak slove věta, která přívlastek zastupuje? (Přívlastková.) Jak se ptáme na přívlastkovou větu? (Otázkou *který, jaký.)* Jaká jest i přívlastková věta ve příčině samostatnosti? (Podřízená.) Vyslov zde hlavní větu! (Z pramenů dobývá se kuchyňská sůl.) Jak nazveme celek tento? (Podř. slož. větou.) Proč jsou v této podř. slož. větě dvě čárky? (Protože vedlejší věta jest vložena mezi členy hlavní věty, a musí se tudíž před ní i za ní udělati čárka.) Čím začíná zde přívlastková věta? (Vztažnou náměstkou *které.)*

V dílu IV. čítanky na str. 10. v odstavci třetím jsou podř. slož. věty; určete jejich hlavní a ptejte se na jejich vedlejší věty.

Ptejte se na vedlejší věty následujících vět složených: V krajinách, kde oliva roste, omašťují pokrmy olejem. V Americe jsou dosud kraje, kam noha Evropanů nepřišla. Vědomí, že jsme své povinnosti věrně vykonali, jest nám sladkou útěchou. Herodes vydal rozkaz, aby všecka pacholata okolo Betléma byla zavražděna. Slunce, jež naši zemi osvěcuje a zahřívá, jest nesmírná koule. Lidé, kteří se bez příčiny omlouvají, sami na sebe žalují. Blaze králi, v jehož zemi láska k vlasti panuje. Bohatství tu vlastnost má, že z moudrého hlupce dělá. V horách, kde se mnoho dobytka chová, obživují se lidé dělaním sýra a másla. Sedlák přišel domů s radostí, jako by se byl znova narodil.

Přívlastky následujících jednoduchých vět vyjadřete větami přívlastkovými: *Nesnášelivému* (který se s nikým nesnáší) sousedu každý se vyhýbá. *Marně ztrávený* čas nedá se nahraditi. *Podemletému* břehu nevěř. Zvěstovatelé bouřky bývají černá mračná *nad obzorem vystupující.* Ohromný běh hvězd jest nejjasnějším důkazem *jsoucnosti božské.* Vojsko dostalo rozkaz *k útoku na město.* Otec nedal synovi povolení *k cestování.* Kající hříšník učinil slib *polepšení.* Naděje *na život věčný* sílí křesťana v životě vezdejším. Opatrnost vysvobodí tě od lidí *mluvících věci převrácené.*

Přívlastkové věty v následujících podř. slož. větách přetvořte v pouhé přívlastky: Špatný jest sluha, který se chlubí. (chlubivý.) Není nalezen člověk, jenž by se líbil všem. (líbý všem.) Není na světě člověka, jenž by neměl křehkostí. (bez křehkostí.) Čas, který jednou uplynul, více se nenavrátí. Dobré

známky na vysvědčení jsou důkazem, že's byl pilen. Ovce, která neposlouchá pastýře, jest kořisť vlku. Jsem jako rosná krůpěj, která na květu visí. Hospodin nenávidí svědka, který lže. Z březové šťávy připravuje se nápoj, jenž k vínu jest podoben. Křeček, jenž pod zemí bydlí, shromažďuje na zimu zásoby. Svědomí jest hlas boží, jenž nás od zlého varuje. Ovoce stromu, který ve stínu stojí, nebývá chutno. Lidé, kteří v hojnosti žijí, zapomínají často na božská přikázání. Liška zvěstovala mír slepicím, jež na stromě seděly.

Napíši: *Kain zabil bratra svého Abela; tím učinil se nešťastným.* Z kolika vět skládá se tento celek? (Ze dvou.) Mohou-liž obě samy o sobě ostáti? (Mohou.) Co tedy činí dohromady? (Souř. slož. větu.)

Tyto dvě věty mohu též takto spojiti: *Kain zabil bratra svého, čímž se učinil nešťastným.* Čím jsem připojil druhou větu k první? (Vztažnou náměstkou *čímž.)*

Poněvadž vztažnými náměstkami toliko vedlejší věty začínají, proto věta: *čímž se učinil nešťastným* vypadá zevně jako podřízená, ačkoli ve skutečnosti je samostatna. Jest to tedy *nepravá* věta vedlejší, a takovéto nepravé věty vedlejší řadíme k vedlejším větám přívlastkovým, nazývajíce je *nepravými přívlastkovými větami.*

Spojujte tímto spůsobem následující věty: Leť vždy škodí; o tom tě vlastní zkušenosť přesvědčí. (o čemž) I nejchudší může mi prospěti; máme o tom hojně příkladův. (o čemž) Dychtíte po jmění, a to vám jen většího trápení přidává. (což) Dobrý přítel mne navštívil, a to mne příjemně překvapilo. (což) Otec prodal ono pole; matka však s tím nesouhlasila. (s čímž) Učitel vyšel si se žáky do polí, a tito měli z toho velikou radosť. (z čehož) Kupec koupil si veliké hospodářství a tím upadl do dluhův. (čímž) On o svých přátelích potupně mluví, a za to ho nikdo nechválí. (začež) Žák odešel ze školy, obdržel k tomu svolení. (k čemuž) Syn dal si ušiti nový oblek, a otec nic proti tomu nenamítal. (proti čemuž) Častokrát Bůh i těch nejnepatrnějších k rozmnožení své slávy užívá; toho příklad při Mojžíšovi, Gedeonovi a Davidovi spatřujeme. (čehož) Dítě v šestém roce umělo čísti i psáti, a tomu se všichni divili. (čemuž)

e) S vedlejší větou příslovesnou.

Také příslovesné určení může vyjádřeno býti celou větou. A jako rozeznáváme příslovesné určení místa, času, spůsobu a příčiny, tak rozeznáváme i příslovesné věty místa, času, spůsobu a příčiny. A tyto věty odpovídají týmž otázkám, jako určení sama. Kterým otázkám tedy odpovídá příslovesná věta místa? (Kde? kam? kudy? odkud?) času? (kdy? pokud? jak dlouho?) spůsobu? (jak?) příčiny? (proč?)

Ve IV. čítance na str. 10. v odstavci 4. i 5. a na str. 11. v odstavci 1., 2., 3. a 4. jsou podřadně složené věty s vedlejšími větami příslovesnými; určete jejich hlavní věty a tažte se na věty vedlejší. Všímejte si také spojek i náměstek, jimiž vedlejší věty začínají.

Určete hlavní a tažte se na vedlejší věty následujících podř. slož. vět: Kde růže roste, tam i kopřiva se daří. Jak jen milé ukáže se podletí, na sta kvítek jedna včelka obletí. Zima k točnám tak jest veliká, že i rtuť zmrzne. Těla od nemocí a úrazů hájiti povinni jsme, protože nejen stánkem ale i nástrojem jest duše rozumné. Kam strom ohýbáš, tam roste. Když se možní množí, chudých přibývá. Lakomec si více žádá, než potřebuje. Bál jsem se tě, ježto jsi člověk přísný. Kudykoli kráčíme, skutky boží vidíme. Pokud jsme na tomto světě, bez soužení býti nemůžeme. Čím starší jste, tím více v rozumu prospívati máte. Kde vrcholy podmořských výšin nad hladinu mořskou vynikají, tam povstávají ostrovy. Dokud tobě štěstí kvete, máš dosti přátel v tomto světě. Odešel ze světnice, aniž jsme to pozorovali. Jedle se rozeznává od smrku tím, že má ploské jehličí. Kam statečný vůdce se svými vrazil, všudy nepřátelé padali jako snopy. Pokud Svatopluk na Moravě panoval, nemohli Maďaři jeho říši uškoditi. Může-li kdo vzíti oheň do klína, aby se roucho jeho nepopálilo? Moudrý zahálce se neoddává, jelikož o škodlivosti její přesvědčen jest.

Příslovesná určení v následujících větách jednoduchých přetvořte u věty příslovesné: *Při vtoku Cidliny do Labe* stával hrad Slavníkův. Bolehlav nejraději roste *na půdě bažinaté*. *Všude* (ať jsem kdekoli) budu na tebe zpomínati. Ptáci *před spaním* obletují svá hnízda. *Za panování krále Otakara* byli v zemi české blažení časové. Srdce mi puká *při pohledu na spoustu té krásné krajiny*. Mluv *srozumitelně*. Řečník mluvil *dojemně*. Učitel pokáral žáka *přísným pohledem*. Včele dal Bůh žihadlo *k obraně*. *Pro velikost těla a krátkost křídel* nemůže pštros létati. Sestřiny květiny *přílišným zalévánim* zašly.

Příslovesné věty v následujících podřadně složených větách skraťte v pouhá určení: Kolo větrního mlýna tam se točí, kam je vítr žene. (po větru) Lidé zakládali osady nejraději tam, kudy řeky tekly. Mělník leží tam, kde Vltava vtéká do Labe. Když zemřel Dětmar, zvolen byl sv. Vojtěch za biskupa pražského. Mnohé květiny se zavírají, jakmile slunce zapadne. Dokud jsi mlád, vzdělávej ducha i srdce své. Podvodník stavěl se, jako by byl němý. Jednejme tak, jak nám svědomí ukáže. Obraz jest krásný, že se mu diviti musíme. Mnohý žák nemůže v učení prospívati, protože jest nepozoren. Budeme-li se dobře chovati, dobudeme sobě lásky i přízně všech ctihodných lidí. Kristus přišel na svět, aby nás vykoupil. Hvězdy se nám malé býti zdají, jelikož jsou nesmírně od nás vzdáleny.

Vedlejší věta podmínečná.

Napíši:

Blázen by mohl při mudrcích seděti, kdyby uměl mlčeti. Která z těchto dvou vět jest hlavní? (Blázen při mudrcích by mohl seděti.) Mohl by blázen v každém případě při mudrcích seděti? (Nikoli.) Který toliko případ jest podmíněn? (Kdyby uměl mlčeti.) Pod kterou podmínkou tedy mohl by blázen při mudrcích seděti? (Kdyby uměl mlčeti.) Co se označuje větou: *kdyby uměl mlčeti?* (Tou větou označuje se podmínka.) Jaká jest to tedy věta? (Podmínečná.) Může-liž ostáti sama o sobě? (Nikoli.) Jakou větou jest tedy? (Vedlejší.)

Ptám se nyní: Proč nemůže blázen při mudrcích seděti? (Protože neumí mlčeti.) Kdyby takto zněla naše složená věta, čím by byla věta: *protože neumí mlčeti?* (Vedlejší větou příčiny.) Avšak i v hořením svém znění jest ona vedlejší větou příčinnou, jen že na rozdíl od jiných vět příčiny zoveme ji větou *podmínečnou.*

Ve IV. čítance na str. 11. v odstavci 5. a 6. jsou podřadně složené věty s vedlejšími větami podmínečnými; určete jejich hlavní i vedlejší věty.

Z následujících vždy dvou vět tvořte podřadně složené věty s vedlejšími větami podmínečnými: Chceš mnoho věděti; musíš pilně čítati. Člověk vlastního se bojí stínu; má na svědomí těžkou vinu. Dělník rád by pracoval; nemá práce. Mohl's ujíti škody; neposlechl's. Lidé řeči nekupují; proto mnoho mluví. Sádlo by do nebe vyletělo; nemá však křídel. Chceš býti bez vady; nepočínej nic bez rady. Vody průtoku nemají;

dmou se. Budete živi podle těla, umřete; umrtvíte duchem tělesné žádosti, budete živi. Boží pomsty se bojím; nedám bohatšímu přednost. Západní vítr vane; brzy prší. Syn otce dobrého dobrým slouti nemůže; on jest nezdárný. Není přechovavače; není zloděje. Tvůj nepřítel lační, nasyť ho; žízní, napoj ho. Článek se zlomí, celý řetěz se přetrhne. Máš mnoho, dávej mnoho; máš málo, i z toho mála rád udílej. Oheň vyjde: zaplatí žhář.

Vedlejší věta připouštěcí.

Napiš:

Pštros má křídla. Pštros nemůže létati.

Praví-li se větou první, že pštros křídla má, mělo by ve druhé větě státi, že může létati; avšak tam opak toho se tvrdí. Tedy jest druhá věta na odpor první větě. První větou připouští se, že by pštros mohl létati, vždyť má křídla, druhá věta však jest tomu na odpor.

Takové věty, z nichž jednou se připouští, čemu druhá jest na odpor, nejčastěji spojují se spojkou *ač* neb *ačkoli*. Spoj je tou spojkou! (Ačkoli má pštros křídla, přece nemůže létati.)

Která z nich je hlavní větou? (Přece nemůže létati.) Jakou jest věta: *ačkoli má křídla?* (Vedlejší.)

Touto vedlejší větou připouští se něco, čemu hlavní věta jest na odpor.

Vedlejší věta, kterou se připouští, čemu hlavní věta jest na odpor, slove vedlejší věta **připouštěcí.** Opakuj! Které spojky užilo se v této větě připouštěcí?

Napiš:

Mužům rozšafným věříme, byť i nepřísáhali. Vyslov hlavní větu! (Mužům rozšafným věříme.) Jaká jest druhá věta? (Vedlejší.) Díme-li vedlejší větou o mužích, že nepřísáhali nebo nepřísáhají, mělo by v hlavní větě státi, že jim neověříme; avšak hlavní věta tvrdí opak toho. Větou vedlejší se připouští, že bychom jim neměli věřiti, ale hlavní věta jest tomu na odpor. Jakou jest tedy tato vedlejší věta? (Připouštěcí.) Které spojky se v ní užilo? (Spojky *byť.*)

Napiš:

Třeba slavík sebe krásněji zpíval, přece vrabce nenaučí. Která je hlavní věta? Která vedlejší? Praví-li se vedlejší větou, že slavík krásně zpívá, mělo by státi v hlavní větě, že

naučí také vrabce zpívati. Avšak tomu, co se připouští větou vedlejší, jest na odpor věta hlavní. Jakou jest vedlejší věta: *Třeba slavík sebe krásněji zpíval?* (Připouštěcí.) Kterou spojkou začíná?

Ve IV. čítance na str. 11. v odstavci 7. jsou slož. věty s vedlejšími větami připouštěcími; určete je.

Z následujících vždy dvou vět tvořte věty podřadně složené s vedlejšími větami připouštěcími: Celý svět nás opustí, Bůh nás neopustí. (byť) Osel má na sobě zlaté sedlo, on zůstane oslem. (by) Slunce zůstane vždy na obloze; mračno je zatemňuje. (třeba) Pochlebník do očí upřímným se staví; on kuje zrádu. (ač) Demosthenes v mládí koktal; cvikem nabyl výmluvnosti úchvatné. (ač) Nabízíš mi za zahradu dvakrát tolik; neprodám ti jí. (kdybys) Bůh jest všudy přítomen; nevidíme ho. (ačkoli, třeba) Kůň se vzpínal; jezdec ho držel na uzdě. (jakkoli) Každý skutek zlý přijde na jevo; on se dlouho skrývá. (byť) Chyť se břehu; všecko se s ním utrhne. Lhář někdy mluví pravdu, nikdy se mu nevěří. Lahůdkáři obyčejné pokrmy nechutnají; ony se mu podávají na zlatých mísách. (třeba)

Poznámka. Vedlejší věty *připouštěcí* též k příčinným se počítají.

Umíme nyní dobře rozeznávati, co jest věta hlavní a co vedlejší. Při větách vedlejších pak umíme dobře posouditi, která zastupuje podmět, která výrok, která předmět atd., čili umíme rozeznávati věty vedlejší dle jejich významu.

Avšak netoliko vedlejší než i hlavní věty dělíme na několik druhů; jen že dělení vět hlavních na druhy nevztahuje se k jich významu, nýbrž k jejich zevnějšku, k jejich formě.

Jsouť pak věty hlavní co do formy čtvery:

1. *Věty úsudkové*, na př. Otec pečuje o dítky. Přičinlivý nouze netrpí. Na pěkný kvítek i včela letí. Bůh jest otec všech lidí. — Z uvedených tu příkladů poznáváte, že úsudkové věty jsou ty věty, kterými se prostě praví, co kdo činí nebo nečiní, co kdo jest nebo není, čili kterými se o nějakém podmětu pronáší nějaký úsudek.

2. *Věty přání čili žádací:* Ó by již byl večer! Kéž byste byli poslechli! Bohdejž bych byl uposlechl! Ach, kéž se Bůh smiluje! Zdráv buď! Mohl's býti spokojen!

3. *Věty rozkazovací:* Uč se! Nepokradeš! Budeš mlčeti!

4. *Věty tázací:* Kdo to pravil? Tak nemoudří jste? Tito-li jsou bratři tvoji? Ty že o tom nic nevíš?

Řeč přímá a nepřímá.

Napíši:

Šalomoun praví: „Za pyšným chodí ponížení."

Šalomoun praví, že za pyšným ponížení chodí.

Totéž, co praví se větou první, vyjadřuje i věta druhá, avšak jiným spůsobem. V první větě uvádějí se slova, jež Šalomoun pronesl, přímo tak, jak je byl pronesl, tedy beze vší změny. V první větě uvádějí se slova Šalomounova *řeči přímou.*

Ve druhé větě neuvádějí se slova Šalomounova tak, jak je byl pronesl, nýbrž toliko smysl jejich se připomíná: ve druhé větě vyjadřena jsou slova Šalomounova *řeči nepřímou.*

První věta skládá se ze dvou částí, jež dvojtečkou od sebe jsou odděleny: v první části uvádí se, kdo mluví, a to je věta *uvozovací;* druhá část obsahuje přímou řeč toho, kdo mluví. Jak slove část první? Co obsahuje část druhá?

Přímá řeč označuje se zvláštními znaménky; ta se jmenují *uvozovky.* Kde stojí uvozovky? (První dvé uvozovek píše se na počátku řeči přímé dolů na základnu, druhé dvé na konci nad základnu.)

Avšak věta uvozovací nemusí státi přede řečí přímou, ona může také za ní býti, a v tom případě neoddělují se obě části dvojtečkou, než toliko čárkou. Vyslov naši větu tímto spůsobem! („Za pyšným chodí ponížení," praví Šalomoun.)

Ale i prostřed přímé řeči samé může státi věta uvozovací, tak že přímá řeč se jí dělí ve dva oddíly, z nichž každý má své uvozovky. Naše věta může tedy také takto zníti: *„Za pyšným", praví Šalomoun, „chodí ponížení."*

Při řeči přímé jest věta uvozovací hlavní větou, a přímá řeč také, pročež obě části tvoří větu jakou? (Souřadně složenou.)

Mluvíme-li však řečí nepřímou a díme-li: *Šalomoun praví, že za pyšným chodí ponížení,* jakou větu tvoří nyní obě části? (Podřadně složenou.) Co jest tu hlavní větou? (Co prve bylo větou uvozovací.) Co jest větou vedlejší? (Co prve bylo řečí přímou.) Který člen hlavní věty je tu zastoupen větou vedlejší? (Předmět.) Jaká je tedy věta vedlejší? (Předmětná.)

Následující souř. slož. věty s řečí přímou změňte u věty podř. složené s řečí nepřímou: Pán Ježíš pravil k lotru kajícímu na kříži: „Ještě dnes budeš se mnou v ráji." Otec na-

pomínal syna: „Varuj se zahálky!“ (aby) Přísloví praví: „Nelze blaženu býti beze ctnosti.“ Otec řekl k dítkám: „Vstaňte a ustrojte se!“ Strýc mi psal: „O vánocích mne navštěv!“ Slepý ptal se chromého: „Jak se ti vede?“ Syn tázal se otce: „Proč jsi tak smuten?“ Dcera ptala se matky: „Vezmeš-li mne s sebou do lesa?“ „Člověče, přičiň se,“ praví Bůh, „já ti budu nápomocen.“ „Navrátí se prach do země,“ dí písmo svaté, „a duch půjde k Bohu.“ „Každý člověk může konati, co konati má,“ tvrdý jistý mudrc, „a když řekne, že nemůže, nechce.“

Následující podř. slož. věty s řečí nepřímou přetvořte u věty souř. složené s řečí přímou: Staré přísloví praví, že vrána vráně oči nevykline. Kristus napomíná nás, abychom zlého zlým nespláceli. Lékař nařídil nemocnému, aby se choval tiše. Farisejové tázali se Ježíše, zdali jest dovoleno dávati daň císaři. Celá příroda hlásá, že jest toliko jeden Bůh. Volali na nás, abychom počkali. Ježíš pravil k učedníkům, že jim pošle ducha pravdy. Zkušenost učí, kdo se zlými obcuje, že sám zlým bude. Císařovna tázala se mladíka, zdali peníze prohrál, nebo co s nimi počal.

Skracování vět.

Marie, když ráno vstávala, po každé spatřivši otce nebo matku volala: „Dobré jitro!“ Když do školy odcházela, volala zase: „S Bohem!“ Malé své sestřičce pak šeptávala: „Na shledanou!“ Večer pak, když na lůžko se ubírala, říkala: „Dobrou noc!“

Co as chtěla říci slovy: „Dobré jitro?“ (Těmi slovy chtěla říci: „Přeji, abyste měli dobré jitro.“ Nebo: „Přeji vám dobrého jitra (dobré jitro).“

Kdyby byla řekla: *přeji vám dobré jitro*, byla by pronesla celou větu. Který je této věty podmět? (já) výrok? (přeji). Jakým členem věty je slovo *vám?* (Předmětem 3. pádu.) Jakým členem věty jsou slova *dobré jitro?* (Předmětem 4. pádu.)

Když však řekla toliko *dobré jitro*, které členy věty vypustila? A který toliko vyslovila?

Co pak chtěla říci Marie slovy: *s Bohem?* (Těmi slovy chtěla říci: „Buďte tu s Bohem,“ totiž „Bůh vás opatruj!“) Který je podmět ve větě: *buďte tu s Bohem?* (Vy) výrok? (buďte) Čím je slovo *tu?* (Určením místa.) Čím jsou slova *s Bohem?* (Určením společnosti.)

Když však řekla toliko: *s Bohem*, které členy věty vypustila?

Co chtěla říci Marie slovy: *na shledanou?* (Těším se, že se s tebou opět shledám, těším se na shledanou.) Které členy věty jsou tu vypuštěny?

Co chtěla říci slovy: *dobrou noc?* (Přeji ti dobrou noc.) Které členy věty jsou tu vypuštěny?

Jaká jest věta: *přeji ti dobrou noc*, jednoduchá nebo složená? (Jednoduchá.) Jakým způsobem jsme skrátili tuto jednoduchou větu? (Skrátili jsme ji tím, že jsme vypustili některé její členy, a to takové, kterých se posluchač snadno může domysliti.)

Věta, ze které byl některý její člen vypuštěn, slove věta **výpustková** *čili elliptická.* Opakuj! Čím jsou slova: *dobré jitro* atd.? (Větami výpustkovými.) Proč?

Povězte, jak znějí následující skrácené věty ve formě neskrácené: Kam pak? Pomoc! Šťastnou cestu! Do práce! Přijato! Co že? Nikoli! Proč pak? Ku podivu! Co ti do toho? Skupec hlupec. Staroba choroba. Mladosť radosť. Mladí ležáci staří žebráci. Svoji k svému (lnou). Vždy dle pravdy (se řiďme).

Netoliko jednoduché než i složené věty mohou se skracovati.

Napíši:

Není možno člověku, aby všecko uměl.

Vyslov hlavní větu! (Není možno člověku.) Taž se na vedlejší větu! (Co není možno člověku?) Jaká jest tato vedlejší věta? (Podmětná.) Čím je celek? (Podř. slož. větou.)

Vedlejší věta této podř. slož. věty může se skrátiti, a to takto:

Není možno člověku všecko uměti.

Z vedlejší věty podmětné skrácením zbyl pouhý podmět, a takovýto podmět zoveme *skrácenou větou podmětnou.* Čím je tento podmět vyjádřen? (Slovesem neurčitého způsobu *uměti*, při němž stojí předmět *všecko.)*

Netoliko podmětné než i předmětné věty skracují se neurčitým způsobem.

Skraťte tímto způsobem následující podř. slož. věty: Žákům náleží, aby učitele poslouchali. Aby jiným škodil, nikomu není dovoleno. Vojevůdce rozkázal, aby na pevnosť útokem hnali. Abychom se všem lidem zachovali, jest věc přetěžká. Zdá se mně, že Jan jest hoch tichý. Abys odpůrcem

byl člověka poctivého, není chvalitebno. Těžko jest, abys zloděje okradl. Ochotnému jest potěšením, může-li jiným pomáhati. I ve velikých městech jest zvykem, že známé pozdravujeme.

Ze kterých vedlejších vět vznikly podměty následujících vět: Největší moudrostí jest znáti sebe sama. Sobě samu žíti není žíti. Nepřátelům odpouštěti jest šlechetno. Sluší pánům býti rozumnu. Hanba jest žádného přítele nemíti. Těžko jest lháře podvésti. Nesnadno jest břemena nositi. — Otče, nejsem hoden synem tvým slouti. Světská moudrosť také na tom záleží, uměti s lidmi obcovati. Přátele své hleď si udržeti. Bůh uložil všechněm lidem umříti. Každý člověk povinen jest naučiti se dobrým a užitečným věcem. Kráva neví kam jíti. Nemáme co dělati. Nebylo se nám čemu diviti. Kristus přijde soudit živých i mrtvých. Jakub se odebral do Egypta spatřit ještě jednou syna svého Josefa. (Z jakých vět vznikl dostižný způsob dvou posledních vět? — Z vedlejších vět příčinných.)

Napíši:

Císaře Josefa II., jenž byl syn slavné Marie Teresie, milovali všichni poddaní.

Vyslov hlavní větu! (Císaře Josefa II. milovali všichni poddaní.) Jaká jest druhá věta? (Vedlejší věta přívlastková.) Které podst. jméno se jí určuje? (Podstatné jméno *Josefa.*)

Přívlastkové věty také se skracují. Tuto skrátíme takto:

Císaře Josefa II., syna slavné Marie Teresie, milovali všichni poddaní.

Co jsme z ní vypustili? (Vztažnou náměstku *jenž* a sponu přísudkovou *byl.)* Co zbylo z ní? (Zbyl její přísudek a potom přívlastek, jenž k tomuto přísudku náleží.) Ve kterém pádě jest přísudek, jenž zbyl? (Ve čtvrtém.) Ve kterém pádě jest podst. jméno *Josefa*, k němuž přívlastková věta náleží? (Ve čtvrtém.) Přísudek přívlastkové věty, jenž po jejím skrácení zbyl, jest tedy v témž pádě jako podst. jméno, k němuž přívlastková věta náleží.

Takto skracená věta přívlastková zove se přístávka.

Před přístávkou a za přístávkou klade se čárka.

Co jest přístávka? (Přístávka je skrácená věta přívlastková.) Ve kterém pádě je přístávka? (V témž pádě jako podst. jméno jí určené.)

Tvořte přístávky z přívlastkových vět následujících vět

složených: Jan Jiskra z Brandýsa, jenž byl rytíř moravský, statečně hájil práva mladistvého krále Ladislava. Frankové, již byli nejmocnější národ po Římanech, měli hlavní sídlo ve Francii. Veškeré tvorstvo raduje se jaru, jež jest nejpříjemnější roční čas. Vlastislava, jenž byl bojovný kníže Lucký, porazil a zabil Čestmír, jenž byl vůdcem vojsk Neklanových. Císař Zikmund, jenž byl syn Karla IV., dostal za manželku Marii, jež byla dcera krále Ludvíka. Za Bořivoje, jenž byl prvním křesťanským knížetem v Čechách, počali se lidé na pravém břehu Vltavy osazovati. Ostrovid, jenž jest ukrutná a loupežná šelma, žije v Egyptě v řece Nilu.

Přístávky v následujících větách složených rozveďte u věty přívlastkové: Sokrates, jeden z největších mudrců starého věku, zemřel jako mučedník za pravdu. Náboženství, dcera nebeská, jest věrný průvodce lidí. Lilie, barvou bílá, jest znakem nevinnosti. Člověk, hříchem od narození poskvrněný, pokuty a bídy s sebou přináší. Chraňme se hříchu, pramene všeho zlého. Václav III., poslední král Český z rodu Přemyslova, zavražděn byl v Olomouci. Diamant, nejtvrdší a nejdražší to kámen, jest pouhý uhlík. Židé, národ druhdy nad jiné vynikající, rozptýleni jsou nyní po celém světě. Věřím v Boha, stvořitele nebe i země. Na hoře, řečené Vysoká, strhla se krutá seč. Lípa, posvátný strom Slovanů, zmizela již skoro z lesů českých. Božetěch, opat kláštera Sázavského, byl výtečný malíř, sochař a stavitel.

Napíši:

Slepice, když kdáče, zrna v ústech nezdrží.

Vyslov hlavní větu! Ptej se na vedlejší větu! Jaká jest? (Příslovesná věta času.) Mají hlavní a vedlejší věta rozdílný podmět nebo společný? (Společný.)

Příslovesná věta času, mající společný podmět s hlavní větou, dá se skrátiti přechodníkem. Učiň to! (Slepice *kdáčíc* zrna v ústech nezdrží.)

Skrátíme-li příslovesnou větu času přechodníkem, jest z ní pouhé určení času. Opakuj!

Jakým členem věty jest přechodník *kdáčíc?* Čím je vlastně to určení času? (Jest to vlastně skrácená příslovesná věta času.)

Napiši:

Mnozí tím, že mstí bezpráví malého, upadají u větší. Mají-li obě věty společný podmět? (Mají.) Skrať je přechodníkem! Jaká je vedlejší věta? (Jest to příslovesná věta příčiny.) Čím je skrácená věta: *mstíce bezpráví malého?* (Určením příčiny.)

Skrať přechodníkem tuto podř. slož. větu: *Bojíš-li se chřestu, nechoď do lesa.* Jaká je tu vedlejší věta? (Příslovesná věta podmínečná.) Čím je skrácená věta? (Určením podmínky.)

Skrať v této větě složené vedlejší větu: *Jeden z nich, ač mohl prospívati, nechtěl.* Jaká je tato vedlejší věta? (Příslovesná věta připouštěcí.) Čím je skrácená věta? (Určením připuštění.)

Skrať vedlejší větu této slož. věty:

On modlitby své vykonával tak, že klečel. Jaká je tato vedlejší věta? (Příslovesná věta způsobu.) Čím však je skrácená věta? (Určením způsobu.)

Skrátíme-li takovýmto způsobem vedlejší větu, vznikne z věty složené věta jednoduchá.

Z následujících složených vět tvořte jednoduché skracujíce přechodníkem jejich vedlejší věty: Dokud jsi mlád, pomni na stará léta. Jidáš, když líbal mistra svého, zradil jej. Mnohý člověk, protože se spoléhá příliš na štědrost jiných, upadá v bídu. Chceš-li křivdy své náležitě pomstiti, mlč a snášej. Když se sv. Vojtěch z Říma vracel, uslyšel o zavraždění bratrů svých. Poněvadž voda mořská je slaná, nehodí se k pití. Člověk, i když nemůže viděti, může přece ještě plakati. Ač jsem se přemáhal, měl jsem přece tvář starostlivou. Když se byl mladík ze svých cest navrátil, navštívil nejprve hrob matky své. Když jste přišli domů, zda pomohli jste rodičům pracovati? Můžeš-li dobře učiniti bližnímu, neodkládej. Poněvadž lakomí lidé láskou k penězům opanováni jsou, nikomu nic dobrého nečiní. Koupej se tak, abys držel se břehu.

Jednajíce o větě složené poznali jsme spojky dvojího druhu: jedny, jichž se užívá ve větách souřadně složených, a druhé, jichž se užívá ve větách podřadně složených. První zovou se *spojky souřadné*, druhé *spojky podřadné.*

A poněvadž rozeznáváme souř. slož. věty odporovací, příčinné a slučovací, z té příčiny dělíme i souřadné spojky v odporovací, příčinné a slučovací.

Jsouť pak tyto spojky

odporovací: *ale, však (avšak, přece však), než, sic, nebo (anebo, aneb, neb), buď-buď (buď-anebo, neb-neb), leč, jenom, jen že* a j.;

příčinné: *neb (neboť), proto, pročež, tedy (tudy, tudíž), podle toho, následovně;*

slučovací: *a, i, též, také, jak-tak, nejen (netolik — ale i, než i, nýbrž i), jednak-jednak, tu-tu, brzo-brzo, dílem-dílem* a j.

Podřadné pak spojky dle vět, v nichž stojí, dělíme ve spojky místné, časové, způsobové a příčinné.

Jsouť pak tyto spojky

místné: *kde, kam, kudy, odkud, pokud, kdekoli, kamkoli, kudykoli, odkudkoli;*

časové: *když, dokud (pokud), až, dříve než, jak jen, jakmile, sotva (ledva);*

způsobové: *jak (jako), čím-tím, kolik-tolik, tak-že, až, jakoby;*

příčinné: *protože, poněvadž, jelikož, ježto, že, ať, aby (by); (podmiňovací:) -li, jestli (jestliže), kdyby, pakli; (připouštěcí:) ač (ačkoli), jakkoli, by, byť, třeba, když i, nechť.*

Věta mnohonásobně složená.

Napiš:

1. *Minula zima, sníh na horách taje, v údolích je povodeň od sněhu.*

2. *Moudrý Xenokrates přítomen byl jednou, když hrdopyška jakýs posměšně posuzoval věci, kterým nerozuměl.*

3. *Krásou velkou honosí se lesk drahého kamena; krásný jesti jasný rubín, když se v slunci červená.*

Tři větní celky jsem tu napsal, a každý z několika vět se skládá. Zkoumejme z jakých!

Z kolika vět skládá se první celek? (Ze tří.) Jaké jsou ty věty? (Samostatné, hlavní.)

Rozeberme druhý celek. Vyslov hlavní větu! (Moudrý Xenokrates přítomen byl jednou.) Čemu byl přítomen? (Když hrdopyška jakýs posměšně posuzoval věci.) Tou větou se hlavní věta doplňuje, jaká jest to tedy věta? (Vedl. věta doplňková

čili předmětná). Jaké věci posuzoval hrdopyška? (Kterým nerozuměl.) Jaká je to věta? (Vedlejší věta přívlastková.) Ku kterému podst. jménu náleží tato přívlastková věta? (K podstatnému jménu *věci*.) Které větě je tedy tato přívl. věta podřízena, hlavní nebo vedl. větě předmětné? (Vedl. větě předmětné.) Z kolika a jakých vět skládá se tudíž druhý celek větní? (Z jedné hlavní a ze dvou vedlejších.)

Rozebereme třetí celek. Jaká jest první jeho věta až ke středníku? (Hlavní.) Jaká jest druhá věta až k čárce? (Také hlavní.) Jaká je třetí věta? (Vedlejší věta příslovesná [času]). Z kolika tedy a jakých vět skládá se třetí celek? (Ze dvou hlavních a jedné vedlejší.)

Předešle poznali jsme větu složenou; ta se skládá ze dvou vět buď obou hlavních nebo jedné hlavní a jedné vedlejší. Nyní máme tu větní celky, jež ze tří vět se skládají: první skládá se ze tří hlavních vět, druhý z jedné hlavní a dvou vedlejších, třetí ze dvou hlavních a jedné vedlejší. Později poznáme i celky větní, které ze čtyř ba i více vět se skládají.

Větní celek, který ze tří neb i více vět se skládá, slove **věta mnohonásobně složená.** Opakuj! Jaké jsou hoření tři věty? Proč?

Rozebírajíce věty mnohonásobně složené označujeme části jejich písmeny, chtíce učiniti si o nich jasný přehled. A sice označujeme hlavní věty velkými písmeny (A B C . . .), vedlejší pak věty malými písmeny (a b c . . .). Poněvadž pak, jak jsme nahoře pozorovali, vedlejší věty mohou býti podřízeny netoliko hlavní než i vedlejší větě, proto znamenáme ty vedlejší věty, které jsou podřízeny vedlejším větám, písmeny a^2 (a^3), b^2 (b^3) atd., kdežto vedlejší věty podřízené hlavním větám prostým *a b c* se znamenají. Však na příkladech snadněji se to dá vysvětliti.

První naše mnohonásobně složená věta dá se znázorniti takto: A, B, C.

Druhá se znázorní tímto způsobem: A, a, a^2.

Třetí takto: A; B, a.

Ve čtvrté čítance na str. 11. v odstavci posledním jsou věty mnohonásobně složené; rozebereme je:

Komu Pán Bůh přeje, tomu ve snách padne; komu Pán Bůh nepřeje, tomu se lžíce spadne. = *Tomu ve snách padne* jest první hlavní věta; *komu Pán Bůh přeje* jest její vedl. věta předmětná; *tomu se lžíce spadne* jest druhá hlavní

věta; *komu Pán Bůh nepřeje* jest její vedl. věta předmětná. Obrazec této mnohon. slož. věty jest tento: *a*, *A*; *a*, *B*.

Druhá mnoh. slož. věta má týž obrazec, ač její vedl. věty nejsou předmětné; jaké jsou? (Příslovesné místa.) Všecky čtyři věty pak jsou výpustkové; co je z nich vypuštěno? (jest — jsou.)

Také třetí mnoh. slož. věta má takový obrazec. Jaké jsou její vedl. věty? (První jest podmětná, druhá příslovesná času.)

Dokud síla, hleďme díla, by památka po nás zbyla = Hlavní věta: *hleďme díla; dokud síla* jest přísl. vedl. věta času [výpustková]; *by památka po nás zbyla* jest přísl. vedl. věta příčiny. Obrazec: *a*, *A*, *b*.

Vedlejší věty možno však také takto znamenati: podmětná = *s* (subjekt), předmětná = *o* (objekt), přívlastková = *a* (attribut), přísl. věta místa = *m*, času = *č*, spůsobu = *sp*, příčiny = *př*, přísudková = *pr* (praedikat). Dle tohoto znamenání měla by předchozí věta tento obrazec: *č*, *A*, *př*.

Ač nikdo nevidí, nečiň, co proti Bohu a rozumu. *a*, *A*, *a* = *př*, *A*, *o*.

Rozeberte násl. mnoh. složené věty: Krásná tichá noc nastala (A), tisícero lesklých hvězd se třpytilo na obloze nebeské (B), a světlo jejich osvěcovalo rovinu rozsáhlou (C); tu se ozval zádumčivý hlas slavíka v houští (D), a zpěv jeho se rozléhal po tiché krajině noční (E).

Kdo sám sobě hanbu činí (a = s), není hoden (A), aby jemu jiný čest činil (a = o).

Pilnosť u mládeže jest květ (A), který naději dává (a = a), že v dospělejším věku chutného ovoce ponese ($a^2 = a^2$ [attribut^2]).

Spravedlivý jest ten (A), kdo vždy a v každé době to činí (a = s), co mu zákon nebo svědomí káže ($a^2 = o^2$), neohlížeje se na to (přechodníkem skrácená věta podmětná [jako pokračování první věty podmětné] = *b* = *s* [skrácení se může označiti podtržením]), zdali mu to zisk nebo škodu přináší ($b^2 = o^2$. Celý obrazec: A, a, a^2, *b*, b^2 = A, s, o^2, *s*, o^2.)

Bůh tomu chce (A), bychom skutky dosvědčovali (a), že to v ohavnosti máme (a^2), co on zákonem svým zakázati ráčil (a^3).

Ve velikých městech Ruských, jako jest Petrohrad a Moskva, stává se opět zhusta (A, a, A), že dobrosrdeční měšťané vychá-

zejíce na ptačí trhy za mnoho peněz jen proto skupují nalapaného drobného ptactva (b $\overset{\frown}{b^2}$ b), aby mu ku svobodě pomohli (b^2).

Již po několik dní pozoroval otec (A), že syn jeho Jaroslav není tak hodný jako býval, ano že se stává rozpustilým ($\overset{\frown}{a\ a}$); nemohl však vypátrati (B), odkud by to pocházelo (a); až jednoho dne spatřil (C), kterak si zahrává s několika rozpustilými hochy (a).

Avšak jednoho dne přihodilo se (A), že v dole, kde pracovali, utrhlo se kus skály ($\overset{\frown}{a,\ a^2,\ a}$), tak že se z dolu ven dostati nemohli (a^2).

Dlouho nenaříkali (A); odevzdavše se do vůle boží umínili si (*a* B), že budou pracovati a modliti se ($\overset{\frown}{b\ b}$), pokud jich síly neopustí (b^2).

Při práci a modlitbě minulo jim sedm roků jako jediný den (A), a sedm roků jedli z chleba (B), který si byli z domu do dolů přinesli (a), a za sedm roků nevyhaslo jim světlo jejich lampiček (C).

Mezislovce.

Napiš:

Hejsa! jak se raduji!
Ouvé! hlava mne bolí.
Po lese rozléhá se pif! paf! puf!

Přečti první větu a pověz, kterým slovem dána jest v ní na jevo radost? (Slovem *hejsa.*) Kterým slovem dána jest bolest na jevo ve druhé větě? (Slovem *ouvé.*) Kterými slovy napodobeny jsou ve třetí větě zvuky, jež ozývají se v lese, když myslivci tam střílejí? (Slovy *pif, paf, puf.*)

Části řeči, kterými buď city své na jevo dáváme nebo zvuky všelijaké napodobujeme, jmenují se **mezislovce.** Opakuj!

Jakou částí řeči jest *hejsa? ouvé? pif, paf, puf?* Proč?

V následujících větách vyhledejte mezislovce: *Á!* totě krásné! *E!* co je do toho! *I* jdi mi s očí! *Ó* můj dobrý příteli! *Aj,* co vidím? *Ejhle* beránek boží! *Aha,* již to vím. *Ha!* jaké to hlasy! *Ha ha ha,* tys to vyvedl! *Hm,* to jest ku podivu. *Hej!* co tam chceš? *Hr* na vraha! *Hoho,* jen jestli to pravda! *Hola,* bratři, chutě do díla! *Ach,* já nešťastný

člověk! *Och*, to není má starost! *Hop*, koníčku! *Fuj*, styďte se za takové řeči! *Pst*, nikdo ani muk! *No no*, vždyť není tak zle! *Ichuchu*, zde je veselo! *Nuže*, vstaňte a pojďte! *Třesky plesky*, nevěříme tomu. *Vida*, že mne miluješ! *Na* a jdi! U rybníka ozývá se *kvák! kvák!* Dítě udělalo *bác!* Před hospodou rozléhalo se veselé *trará*. Ptáček udělal *frnk!*

K mezislovcům počítají se také: *zdařbůh! bohdejž! běda! bohpomozi! nastojte! přisámbůh! nevídáno! vzhůru! probůh! na zdar! bohužel! věru!*